ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ISSN (PRINT): 2786-8273
ISSN (ONLINE): 2786-8281

УКРАЇНСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС

Випуск 4, 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

УДК 33(051)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Краєвський В.М., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Мацелюх Н.П., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Онишко С.В., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Дружинська Н.С., к.е.н., Державний податковий університет (Україна)

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:
Андрущенко В.Л., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Бардаш С.В., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Белінська Я.В., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Береславська О.І., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Боярко І.М., д.е.н., доцент, ДВНЗ «Університет банківської справи» (Україна)
Варналій З.С., д.е.н., професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)
Гурочкіна В.В., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Діденко Н.Г., д.н.держ.упр., професор, Національний університет охорони здоров'я імені П.Л. Шупика (Україна)
Дубич К.В., д.н.держ.упр., професор, Національний університет охорони здоров'я імені П.Л. Шупика (Україна)
Дяченко С.А., д.н.держ.упр., Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)
Залізко В.Д., д.е.н., професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)
Ізмайлов Я.О., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Карпенко Л.М., д.е.н., професор, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Україна)
Карташов Є.Г., д.н.держ.упр., доцент, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» (Україна)
Коваленко Ю.М., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Кожина А.В., д.н.держ.упр., професор, Національний авіаційний університет (Україна)
Коляда Т.А., к.е.н., с.н.с., доцент, Державний податковий університет (Україна)
Лісовий А.В., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Мартиненко В.В., д.е.н., доцент, Державний податковий університет (Україна)
Мельник В.М., д.е.н., професор, Державна освітня установа «Навчально-методичний центр з питань якості освіти» (Україна)
Олешко А.А., д.е.н., професор, Київський національний університет технологій та дизайну (Україна)
Пасічник Ю.В., д.е.н., професор, ННЦ «Інститут аграрної економіки» (Україна)
Пашко П.В., д.е.н., професор, Національний авіаційний університет (Україна)
Петруха С.В., к.е.н., доцент, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» (Україна)
Пилипів В.В., д.е.н., професор, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Україна)
Ріппа С.П., д.е.н., професор, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Україна)
Стежко Н.В., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Сунцова О.О., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Ткаченко Н.В., д.е.н., професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Україна)
Ткачова Н.М., д.н.держ.упр., професор, НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Україна)
Ховрак І.В., д.е.н., доцент
Швабій К.І., д.е.н., професор, Державний податковий університет (Україна)
Шевчук О.А., д.е.н., професор, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Україна)
Алейнікова О.В., д.н.держ.упр., професор, Університет Масарика (Чеська Республіка)
Аміт Кумар, доктор філософії, MBA, M. Com, доцент, Інтегральний університет, Лакхнау (Індія)
Аннелена Лобб, доктор філософії, доцент, Гарвардський університет (США)
Варадарадж Аравамудхан, доктор філософії, MBA, MPHIL, професор Аллайанської школи бізнесу, Університет Аллайанс (Індія)
Гечібая Бадрі, д.е.н., професор, Національний інститут економічних досліджень (Грузія)
Гозора Владімір, доктор філософії, габілітований доктор, професор, МБА, Університет економіки і державного управління в Братиславі (Словаччина)
Горал Юстина, доктор філософії, доцент, Варшавська школа економіки (Польща)
Джвігол-Барош М., доктор філософії, доцент, Сілезька політехніка (Польща)
Ірізаррі Рафаель, біолог, доктор наук, професор, Гарвардський університет (США)
Іскандар Муда, доктор філософії, SE, M.Si, Ak, CA, CSRS, CPA, Університет Північної Суматри (Індонезія)
Мискевич Радослав, доктор філософії, доцент, Сілезька політехніка (Польща)
Мохд Заїні Абд Карим, доктор філософії, професор Університету Утара (Малайзія)
Новак Даріуш, габілітований доктор, професор, Познанський економічний університет (Польща)
Сафван Аль Салим, доктор філософії, професор, Технологічний університет Акаби (Йорданія)
Сипко Юрай, доктор філософії, професор, МБА, Інститут економічних досліджень (Словаччина)
Циклашвілі Натела, д.е.н., професор, Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Грузія)

Друкується відповідно рішення Вченої ради
Державного податкового університету (протокол від 29.02.2024 р. № 10)

Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 25448-15488ПР, видане Міністерством юстиції України 27.02.2023 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (категорія «Б»)
на підставі Наказу МОН України від 15.10.2019 № 1301 (додаток 4)

Спеціальності: 051 – Економіка; 071 – Облік і оподаткування; 072 – Фінанси, банківська справа та страхування;
073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг; 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 232 – Соціальне забезпечення;
241 – Готельно-ресторанна справа; 281 – Публічне управління та адміністрування; 292 – Міжнародні економічні відносини.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою
програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Електронна сторінка видання: www. https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/economy

© Державний податковий університет, 2024
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2024

ЗМІСТ

Горбаньова В.О.
ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІЗНЕСУ
НА МЕХАНІЗМИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ..... **5**

Жовніренко О.В., Новицька О.В., Давиденко М.А.
РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ
В УПРАВЛІННІ ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ..... **11**

Кобеля-Звір М.Я., Звір Ю.В.
ГРАНТОВА ДОПОМОГА ЕКСПОРТНО ОРІЄНТОВАНИМ
ПІДПРИЄМСТВАМ ВІД «ПРОГРАМИ USAID З АГРАРНОГО
І СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ (АГРО)» В УМОВАХ ВІЙНИ..... **15**

Когут М.В.
ВПЛИВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ НА ГЛОБАЛІЗАЦІЮ РИНКІВ:
МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ..... **20**

Мискін Ю.І., Скорик М.О., Параниця Н.В.
ТРАНСФЕРТНЕ ЦІНОУТВОРЕННЯ В КОНТЕКСТІ
РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ..... **25**

Solomiia Ohinok, Iryna Prykhodko
ADAPTATION OF TECHNOLOGICAL PRODUCTS
FROM UKRAINE TO FOREIGN MARKETS..... **30**

Охріменко І.В.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРОБІЗНЕСУ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ..... **35**

Прокопенко І.А., Іванишина О.С.
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОВІДНОСИН ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ
ТА КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ: ДОСВІД КРАЇН ЄС..... **40**

Прохорова М.Е., Гуменюк Я.М.
РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКІВ..... **45**

Свічкар Н.М., Олініченко І.В.
ПІДГОТОВКА ВНУТРІШНЬОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ АНАЛІЗУ ТА УПРАВЛІННЯ
БУДІВЕЛЬНИМИ ЗАПАСАМИ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ..... **53**

Симоненко Л.І., Іванюк О.В., Плотнікова М.Ф.
СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У СУЧАСНИХ УМОВАХ:
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ Й ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ..... **60**

Слюсар В.Ю.
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВЗАЄМОДІЇ ВНУТРІШНЬОГО
ТА ЗОВНІШНЬОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ..... **65**

Слюсарева Л.В., Качковський О.Д.
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕВЕЛОПМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ..... **69**

Ткачук Н.В., Петриняк А.Я., Жигар Н.М.
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ
ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО АУДИТУ В УКРАЇНІ..... **74**

Червона О.Ю., Гопка А.С.
БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТ У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ БІЗНЕСОМ..... **79**

CONTENTS

Viktoriia Gorbanova
IMPACT OF DIGITAL BUSINESS TRANSFORMATION
ON CORPORATE GOVERNANCE MECHANISMS..... **5**

Olena Zhovnirenko, Olena Novytska, Marharyta Davydenko
THE ROLE OF ENVIRONMENTAL TAXATION IN THE MANAGEMENT
OF NATURAL RESOURCES AND THE ENVIRONMENT..... **11**

Mariana Kobelia-Zvir, Yurii Zvir
GRANT ASSISTANCE TO EXPORT-ORIENTED ENTERPRISES
FROM THE USAID AGRICULTURAL AND RURAL
DEVELOPMENT (AGRO) PROGRAM DURING WAR..... **15**

Maryana Kohut
THE INFLUENCE OF TNC'S ON THE GLOBALIZATION OF MARKETS:
OPPORTUNITIES AND CHALLENGES FOR LOCAL DEVELOPMENT..... **20**

Yurii Myskin, Maryna Skoryk, Nadiia Paranytsia
TRANSFER PRICING IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION
OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY..... **25**

Solomiia Ohinok, Iryna Prykhodko
ADAPTATION OF TECHNOLOGICAL PRODUCTS
FROM UKRAINE TO FOREIGN MARKETS..... **30**

Ihor Okhrimenko
ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF AGRIBUSINESS
IN CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION..... **35**

Iryna Prokopenko, Olga Ivanyshyna
MORAL AND ETHICAL ASPECTS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TAXPAYERS
AND CONTROLLING AUTHORITIES: EXPERIENCE OF THE EU COUNTRIES..... **40**

Maryna Prokhorova, Yaroslav Humeniuk
RESTRUCTURING OF EUROPEAN ENERGY MARKETS..... **45**

Nataliia Svichkar, Irina Olinichenko
PREPARATION OF INTERNAL INFORMATION FOR THE ANALYSIS AND MANAGEMENT
OF CONSTRUCTION STOCK IN THE FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM..... **53**

Lesia Simonenko, Olha Ivaniuk, Mariia Plotnikova
SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN MODERN
CONDITIONS: SOCIAL, ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL ASPECTS..... **60**

Vadym Sliusar
THE SOCIO-ECONOMIC POTENTIAL OF THE INTERACTION BETWEEN INTERNAL
AND EXTERNAL FINANCIAL CONTROL OF STATE ENTERPRISES..... **65**

Ludmila Slyusareva, Oleksandr Kachkovskyi
THEORETICAL FOUNDATIONS OF ENTERPRISE DEVELOPMENT
IN RAIL TRANSPORT IN THE CONTEXT OF A MOBILIZATION ECONOMY..... **69**

Natalia Tkachuk, Andriy Petrynyak, Natalia Zhyhar
THE CURRENT STATE AND PERSPECTIVES
OF SUCCESSFUL STATE FINANCIAL AUDIT IN UKRAINE..... **74**

Olha Chervona, Anastasiia Hopka
BRAND MANAGEMENT IN THE SYSTEM
OF STRATEGIC BUSINESS MANAGEMENT..... **79**

УДК 338.24
JEL G34, M15, O33
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-1

Горбаньова В.О.
старший викладач кафедри менеджменту,
Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0022-5133

Viktoriia Gorbanova
International Humanitarian University, Odesa

ВПЛИВ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІЗНЕСУ НА МЕХАНІЗМИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

IMPACT OF DIGITAL BUSINESS TRANSFORMATION ON CORPORATE GOVERNANCE MECHANISMS

Анотація. *У статті проаналізовано прояви цифровізації, розкриті основні цифрові технології, які використовуються для управління підприємством, та які впливають на цифрову трансформацію бізнесу; досліджено механізм впливу цифровізації на особливості корпоративного управління. Розкрито аспекти впровадження блокчейну та екосистем на підприємстві та їх вплив на механізм управління. Виділено тренди трансформації корпоративного управління. На основі проведеного аналізу визначено важливою складовою цифровізації управління вплив людського фактору, якості кадрів, вибір програмного забезпечення, що відповідає стратегічній меті компанії; з'ясовано, що використання цифрових технологій у корпоративному управлінні дозволяє забезпечити баланс та захист прав та інтересів усіх учасників корпоративних відносин, підвищує ефективність та прозорість діяльності корпорації.*

Ключові слова: *цифрова трансформація бізнесу, стратегічне управління, корпоративне управління, інноваційний менеджмент, цифрові технології, цифровізація, діджиталізація, інформаційні технології.*

Abstract. Introduction. *New digital technologies enable more effective strategic planning and decision-making, contribute to the automation and optimization of corporate management processes. However, the impact of digital business transformation on corporate governance mechanisms through the introduction of digital technologies (ecosystem and blockchain models) requires further research and wider coverage.* ***The purpose*** *of the article is to analyze the manifestations of digitalization; disclosure of the main digital technologies that are used to manage enterprises and affect the digital transformation of business; study of the mechanism of the influence of digitalization on the peculiarities of corporate management.* ***Methods.*** *Fundamental concepts presented in the publications of scientists on digitalization issues were used as the methodological basis for the study. Such scientific methods and techniques as analysis, synthesis, deduction and induction, and the system-structural method were used.* ***Results.*** *Digitization is the introduction of transformative digital technologies to transform the company's internal processes. Blockchain creates systems where users interact without the need for a central authority, which reduces costs and increases the speed and accuracy of transactions – both within the firm and with external stakeholders. This makes management mechanisms: more efficient and transparent, with an increased level of protection against abuse; suitable for automation. Ecosystems that create a conditionally free environment differ from traditional business models in the process of generating value. Platforms are transparent and open, which positively affects the level of trust.* ***Conclusions.*** *The use of digital technologies in corporate management allows for balance and protection of the rights and interests of all participants in corporate relations, increases the efficiency and transparency of the corporation's activities, and also ensures high competitiveness. The implementation of the digital strategy requires the appropriate quality of personnel (leaders and experts in digital technologies), ready for innovations, new construction of business processes, and changes in the corporate culture of management. Digital technologies must correspond to the achievement of the company's strategic goal.*

Keywords: *digital transformation of business, strategic management, corporate management, innovation management, digital technologies, digitization, digitization, information technologies.*

Постановка проблеми. У теперішній час економічні відносини та існуючі соціально-економічні системи активно змінюються під впливом процесу цифровізації. Швидкий розвиток цифрових технологій охопив усі сфери життя та бізнесу, створив вплив на формування стратегій розвитку підприємств. Процес глибинних перетворень проходить на усіх етапах розвитку, від підприємства до масштабних комплексів (кластерів, систем), зачіпаючи усі рівні економіки. Специфікою вказаних процесів є безумовне впровадження сучасних технологій на кожному рівні функціонування господарюючих суб'єктів, у тому числі у технологічний цикл, іміджеву діяльність, оперативний та стратегічний менеджмент і т.д. Технологічні інновації, та їх наслідок – цифрова трансформація, змінюють бізнес-моделі, пришвидшують глобалізацію, оптимізують виробничі процеси, підвищують ефективність та культуру корпоративного управління.

Цифровізація являється не тільки трендом, а є новою парадигмою ведення бізнесу, управління даними та взаємодії зі стейкхолдерами. Інформаційні теорії, такі як блокчейн, штучний інтелект, аналітичні інструменти стають стратегічними партнерами управління. Нові технології надають доступ до багатьох даних, які дозволяють більш ефективне стратегічне планування та прийняття рішень, сприяють автоматизації багатьох рутинних процесів, що дозволяє зосередитись на більш складних стратегічних задачах. Інновації у сфері впровадження цифрових технологій в процес корпоративного управління дозволяють оптимізувати

© Горбаньова В.О., 2024

стратегічне управління підприємством та відповідати вимогам сучасного ринку.

Однак, на нашу думку, на даний час потребують більш глибокого дослідження та ширшого висвітлення впливу цифрової трансформації бізнесу на механізми корпоративного управління, а також підходи до цифровізації такого управління господарюючих суб'єктів через основні цифрові технології, такі як моделі екосистем і блокчейн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цифрова трансформація управління у теперішній час розглядається за різними напрямами. Активно та змістовно проводяться дослідження у сфері публічного управління, що має багато спільного з механізмами корпоративного управління. Цікавими нам здаються наукові праці О. Бобровської «Управлінські підходи при впровадженні цифрових технологій у публічному управлінні» (2020 р.); Г. Демошенка «Цифрова трансформація муніципального управління: напрямки розвитку» (2020 р.); В. Кузьменка «Цифрова трансформація публічного управління: досвід Європейського Союзу» (2020 р.) та інших. Окремі положення наведених фахових напрацювань, з певними обмеженнями та допущеннями, можуть бути застосовані при дослідженні впливу цифрової трансформації бізнесу на механізми корпоративного управління.

Питанням цифрової трансформації управління сучасними підприємствами та сучасного ведення бізнесу наступні вітчизняні науковці присвятили роботи: Т. Артьомова, О. Бречко, Ю. Воржакова, Л. Гнатишин, О. Гончаренко, О. Дьяченко, В. Ігнатюк, Л. Костирко, О. Краковецький, А. Мартинов, І. Новак, Н. Новікова, М. Руденко, С. Сидоренко, І. Струтинська, Н. Трушкіна, О. Хлебинська, Г. Чмерук та інші. Заслуговують на увагу наукової спільноти, на думку авторки, наступні наукові праці: Л. Митрохін, В. Ігнатюк «Теоретичні підходи до цифрової трансформації у менеджменті» (2023 р.); С. Сидоренко «Цифрова трансформація суспільства в умовах четвертої промислової революції» (2021 р.); Н. Новікова, О. Дьяченко, О. Гончаренко «Цифрові платформи як драйвер розвитку економіки» (2023 р.); Г. Чмерук «Цифрова трансформація як нова форма трансформації фінансових відносин суб'єктів господарювання» (2019 р.); Л. Гнатишин, Н. Трушкіна «Цифрова трансформація системи управління логістичною діяльністю аграрних підприємств» (2021 р.); Т. Артьомова «Цифрові платформи в економіці: нові можливості і загрози розвитку» (2019 р.). У наведених працях докладно і повно розглядається цифровізація суспільства, стрімкий розвиток цифрової економіки та її вплив бізнес-процеси підприємств, цифрова трансформація у менеджменті та інше. Однак, поза увагою вітчизняних науковців залишається дослідження та аналіз впливу цифрової трансформації на механізми корпоративного управління, що, на нашу думку, є перспективним у теоретичному плані та практично значимим напрямом.

Метою статті є аналіз проявів цифровізації; розкриття основних цифрових технологій, які використовується для управління підприємствами та впливають на цифрову трансформацію бізнесу; дослідження механізму впливу цифровізації на особливості корпоративного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Драйверами ефективного інноваційного розвитку, що дозволяють вирішити поставлені завдання та забезпечити технологічний ривок, є фактори розвитку цифрового суспільства. Вказані фактори утворюються завдяки високотехнологічному сектору промисловості, що спирається у своєму розвитку, насамперед, на інтелектуальний капітал, що включає людський, організаційний капітал, у тому числі інтелектуальну власність, та ринковий капітал (капітал відносин).

Цифрова трансформація бізнесу, яка стала обов'язковою умовою для сталого розвитку великих компаній, повинна підвищувати їхні конкурентні переваги [6].

Головним продуктом виробництва під час цифрової трансформації стає інформація, знання, технології, результати інтелектуальної діяльності у всіх сферах життя. У найближчому майбутньому цифрові технології дозволять суттєво скоротити тимчасові та операційні витрати у корпоративних процедурах управління [9].

Цифрові технології на підприємстві можуть впроваджуватися в три етапи [11]:

– Перший етап – попередній аналіз діяльності підприємства, визначення його місії, цілі та мети, ефективності роботи, отримання прибутку, аналіз комунікацій і процесів;

– Другий етап – розробка і впровадження стратегії цифровізації, вибір цифрових інструментів і технологій, експериментальне впровадження додатків, платформ і технологій;

– Третій етап – аналіз результатів впровадження цифрових технологій, оцінка динаміки доходів, ефективності діяльності, у разі потреби коригування архітектури рішень.

Авторка визначає цифровізацію як впровадження трансформаційних цифрових технологій для трансформації внутрішніх процесів фірми.

Цифровізація – це застосування цифрових технологій для трансформації бізнесу [10]. Основними цифровими технологіями управління підприємствами вважаються: 1) штучний інтелект; 2) блокчейн; 3) еко-платформи. Хоча існує багато трансформаційних цифрових технологій, дослідження показують, що штучний інтелект і блокчейн особливо сильно впливають на корпоративне управління. Концепція блокчейну є новою організаційною парадигмою для виявлення, оцінки та передачі всіх квантів (дискретних одиниць) будь-чого, і потенційно для координації всієї людської діяльності [13]. Штучний інтелект визначається як технологія, яка застосовує системи до машин, щоб машини могли мислити як люди [14].

Технології, такі як еко-платформи, блокчейн і штучний інтелект, створюють приріст ефективності для їх користувачів, при цьому залишається питання щодо впливу цифровізації на корпоративне управління.

По-перше, цифровізація може покращити вплив на корпоративне управління, але може бути і навпаки. Крім того, прямих емпіричних доказів мало. Таким чином, керівництво, за відсутності доказів, може утриматися від цифровізації як способу створення акціонерної вартості.

По-друге, незважаючи на дискусію щодо технічних аспектів цифровізації, немає жодних доказів того, як потрібно змінити бізнес-моделі, щоб максимізувати вплив на корпоративне управління. Глобальні бізнес-моделі розвиваються в напрямку прийняття моделей та платформ екосистем, що спираються на цифрові техно-

логії. Це може мінімізувати корпоративне управління та максимізувати управління платформами.

Такі компанії як, наприклад Amazon, Apple використовують цифровізацію та моделі платформи/екосистеми, та отримують найбільшу користь для управління [1].

Проте деякі особливості екосистем можуть зробити існуючі механізми управління незастосовними. Як і у випадку із загальним впливом цифровізації, прямих емпіричних доказів на цю тему поки що мало.

Проаналізуємо мотивацію цифрової трансформації. Вона потрібна, щоб зменшити конфлікти між оцифруванням інформації, співробітниками та клієнтами, принести корисність корпоративного управління, надати керівництву докази наслідків використання інновацій бізнес-моделей при цифровій трансформації.

Корпоративне управління включає низку відносин між керівництвом компанії, її правлінням, її акціонерами та іншими зацікавленими сторонами. Корпоративне управління також забезпечує структуру, за допомогою якої встановлюються цілі компанії, а також визначаються засоби досягнення цих цілей і моніторинг ефективності [4].

Дослідимо технологію блокчейн та її влив на трансформацію бізнесу.

Технологія блокчейн є доступною розподіленою базою даних, в якій фіксується інформація про всі транзакції, здійснені учасниками системи.

Blockchain створює системи, де користувачі взаємодіють без потреби в центральному авторитеті, це зменшує витрати та підвищує швидкість і точність транзакцій – як усередині фірми, так і з зовнішніми зацікавленими сторонами. Тому блокчейн змінює способи роботи галузей і корпоративних функцій. Ця технологія достатньо зріла, щоб її визнавали та використовували навіть уряди [1].

Що стосується корпоративного управління, існує кілька припущень про потенційний вплив блокчейну. Це робить механізми управління більш ефективними. Ключовим важелем досягнення цього є підвищення прозорості та обмеження зловживань керівництвом інформаційною асиметрією. Приклади включають блокчейн-додатки для оптимізації процедур голосування на зборах акціонерів або для створення більшої ясності у структурі власності фірм. Основною метою впровадження технології блокчейн у процес голосування є вирішення проблеми залучення учасників корпорації до процесу управління нею, а також зниження витрат, пов'язаних із проведенням загальних зборів. На відміну від традиційної форми голосування, голосування на блокчейн-платформі не вимагає особистої участі акціонерів у зборах, вони можуть взяти участь у ньому віддалено через використання свого особистого кабінету в мережі «Інтернет», а також у режимі реального часу перевірити, як їх врахували голос. Використання технології блокчейн під час проведення електронного голосування дозволить поліпшити механізми корпоративного управління з допомогою створення ефективної та прозорої системи голосування, що заслуговує на довіру та може бути перевіреною [8].

По-друге, це додатки, що автоматизують окремі функції органів управління. Blockchain дозволяє автоматизувати певні функції Ради директорів, як внутрішній аудит. Це може навіть дозволити створювати компанії без управління, відомі як «децентралізовані автономні організації». Автоматизація, навіть часткова, може зменшити інформаційну асиметрію і, отже, підвищити ефективність управління. З впровадженням блокчейна пов'язано багато ризиків.

По-третє, блокчейн може мати наслідки активності акціонерів, що є крайньою формою залучення акціонерів. Інвестиційні банки припускають, що фірми виграють від блокчейну, створюючи довіру для інвесторів. Блокчейн може служити захистом від захоплення. З іншого боку, бракує юридичної ясності блокчейну. Це може призвести до того, що акціонери будуть протистояти зусиллям керівництва щодо його впровадження.

По-четверте, навіть якщо не застосовувати блокчейн до корпоративного управління, цифровізація може покращити механізми управління. Фірми, які прагнуть до цифрової трансформації, у середньому більш, ніж на 20% прибутковіші, ніж їхні середні конкуренти в галузі за набором показників [8].

Таким чином, цифровізація може створити очікування покращення продуктивності.

Ми вважаємо, що компанії, які займаються цифровізацією, повинні мати загалом краще функціонуючі механізми управління, а акціонери брати більш активну участь в управлінні.

Є багато документів, в яких обговорюються технічні аспекти впровадження блокчейну, такі як розмір блоку в блокчейні, конфігурація блокчейну (відкритий чи закритий) тощо. Також обговорюється те, якими можливостями повинні володіти організації для успішного впровадження блокчейну. Організація повинна мати набір навичок для радикальних інновацій. Однак, наскільки нам відомо, немає жодних доказів чи пропозицій щодо вибору бізнес-моделі фірми, щоб максимізувати ефективність впровадження блокчейну для покращення управління.

У рамках дослідження інновацій бізнес-моделей тема екосистемних моделей отримує все більшу увагу. Дослідження показують, що екосистеми створюють відчутні можливості для бізнесу, тоді як їх ігнорування створює відчутну загрозу. Значна кількість керівників вважають, що протягом трьох років на цифрові екосистеми припадатиме понад 60% продажів у їхніх галузях. Керівники очікують, що екосистеми в таких галузях, як телекомунікації, медіа та технології, фінанси, споживчі товари та охорона здоров'я, будуть особливо актуальними, тоді як промисловість та енергетика вважаються менш актуальними [5].

Є два основних шляхи, якими екосистеми можуть впливати на механізми управління. По-перше, ключовою відмінністю екосистем від традиційних бізнес-моделей є процес генерування вартості.

Традиційні компанії створюють цінність, будуючи закриту централізовану структуру управління від зовнішнього світу. Платформи, навпаки, створюють цінність, обмінюючись інформацією, а не приховуючи її. Важливою особливістю екосистем є довіра між зацікавленими сторонами, яка є ключовою для великої фірми. Отже, розумно очікувати, що екосистеми створюватимуть прозорість і довіру, а також краще функціонуючі механізми управління [2].

Екосистеми можуть у середньому мати сильніший агентський конфлікт через те, що традиційні механізми управління не дуже підходять для бізнесу, заснованого на екосистемі.

Існує сильна взаємодія між моделями екосистем і блокчейном. Обидві створюють більшу довіру серед зацікавлених сторін (включаючи постачальників, клієнтів тощо). Блокчейн зменшує залежність від людських рішень, тоді як моделі екосистем створюють середовище, де цінність створюється завдяки обміну інформацією між зацікавленими сторонами. Блокчейн зміщує «центр довіри» від засновника екосистеми до базової технології. Оскільки довіра та прозорість є ключовими джерелами цінності для бізнесу, заснованого на екосистемах, дослідники стверджують, що цифровізація та інноваційна бізнес-модель взаємодоповнюють один одного. Тому розумно очікувати, що вплив цифровізації на корпоративне управління буде більш значним для компаній, які використовують екосистемні бізнес-моделі. Враховуючи те, що ми очікуємо, що цифровізація, як зазначено вище, матиме кращий вплив на управління, розумно очікувати, що компанії, які використовують обидві тенденції, відчують ще кращі механізми функціонування. Однак, як і у випадку з цифровізацією, емпіричні докази щодо наслідків бізнес-моделей, заснованих на екосистемах, для корпоративного управління обмежені.

Об'єктивно зумовлена поява діджитал (цифрової) власності з притаманними їй об'єктами наводить на рівні корпорації та створення нового виду активів – цифрових активів корпорації, фінансових та нематеріальних активів [3].

Особливе місце в сучасних економічних умовах займає інтелектуальна власність та її об'єкти, що також стають активами корпорації, тобто корпоративної власністю. Поява та розвиток інтелектуальної та цифрової власності, нового виду активів та процесу вимірювання їх вартості призводять до модифікації корпоративних відносин на всіх рівнях: корпорація-держава; корпорація-корпорація; корпорація-співробітники; корпорація – аутсорсингові компанії тощо; внутрішньокорпоративні відносини, включаючи корпоративну культуру та управління [15].

Специфічною особливістю корпоративних відносин у сучасних умовах є відсутність чіткого кордону між власністю корпорації як юридичної особи та власністю акціонерів – фізичних осіб. Наявна діалектична єдність, заперечуючи один одного, зазначені суб'єкти в процесі взаємодії «проникають один в одного» через необхідність взаємного узгодження інтересів власників та представниками управління. Ця суперечність реалізується у розподілі власності та функцій управління. Практично влада власників щодо майна перебуває у руках управляючих.

В умовах цифрової економіки та необхідності забезпечення технологічного прориву в економіці особливу роль у забезпеченні ефективної діяльності корпорації відіграє інтелектуальний, людський капітал та, відповідно, відносини, що пов'язані з правами на інтелектуальну власність в інноваційній діяльності.

Це зумовлює перехід на людино-орієнтований підхід при управлінні інноваційно-інтелектуальною діяльністю, що стає провідною в сучасній економіці [3].

Розвиток цифрової економки змінює склад суб'єктів корпоративної власності за критерієм технологічного рівня. Отримують самостійний розвиток суб'єкти типу стартапів, компанії венчурного бізнесу, високотехнологічні компанії. Усі вони активно трансформують корпоративні відносини, забезпечуючи розвиток інноваційних технологій. Поява нових суб'єктів корпоративних відносин із властивими їм особливостями у вигляді високого рівня невизначеності та ризику змушують переглядати та коригувати нормативно-правові аспекти. А поява віддалених робочих місць та фрілансерів зумовлює зміну адміністративно-управлінських аспектів корпоративних відносин, призводячи до їхньої розгалуженості та диверсифікації. Зазначені зміни призводять до трансформації корпоративної культури, модифікації формату щодо як по вертикалі, (підлеглий-керівник), так і по горизонталі (співробітник-співробітник), що потребує формування нових компетенцій та навичок і у співробітників, і у керівників корпорацій [16].

Таким чином, можна виділити такі тренди у трансформації корпоративного управління:

– тісний взаємозв'язок елементів системи корпоративних відносин внаслідок посилення чутливості до факторів впливу;

– формування нормативного регулювання цифрового середовища корпорації;

– ефективна система мотивації задіяних кадрів;

– надійний захист та забезпечення інформаційної безпеки у процесі корпоративного управління;

– створення системи корпоративного управління, спрямованої на підтримку пошукових прикладних досліджень у галузі цифрової економіки, що забезпечує конкурентоспроможність корпорації на національному та міжнародному рівні;

– впровадження цифрових технологій, новітніх програмних продуктів та баз даних, екоплатформ та технологій платформних рішень у сферу корпоративного управління [7].

Цифровізація має значний позитивний вплив на рівень участі акціонерів, що вказує на краще управління в компанії. Акціонери бачать цінність, створену цифровізацією, і, отже, більш схильні брати участь у прийнятті рішень. Хоча акціонери стають активнішими, вони не стають більш ворожими по відношенню до керівництва в результаті активної цифровізації, незважаючи на ризики, пов'язані з інноваційними технологіями. Це особливо важливий висновок для керівництва, яке може вагатися щодо використання нових можливостей через потенційне негативне ставлення акціонерів [12].

З точки зору корпоративного управління позитивний вплив цифровізації максимізується, коли вона використовується спільно з інноваційною бізнес-моделлю. Це означає, що керівництво, яке прагне максимізувати акціонерну вартість, має розглянути можливість використання обох можливостей.

Висновки. Результатом цифрової трансформації інструментів управління сучасними корпораціями буде підвищення прибутковості бізнесу та конкурентоспроможності на ринку. Використання цифрових технологій у корпоративному управлінні дозволяє забезпечити баланс та захист прав та інтересів усіх учасників корпоративних відносин та інших, пов'язаних із корпоративними, підвищує ефективність та прозорість діяльності корпорації, а також забезпечує високу конкурентоспроможність.

Цифрова трансформація повинна допомогти працівникам у повсякденній рутині, реалізувати досяг-

нення важливих стратегічних завдань, також краще задовольнити клієнтів підприємств.

Важливою складовою цифровізації є людський фактор, наявність лідерів та фахівців з цифрових технологій, створення цифрової команди кадрів, однодумців, відповідної корпоративною культури. Реалізація цифрової стратегії потребує відповідної якості кадрів, готових до інновацій, нової побудови бізнес процесів, здатності до нововведень, гнучкості, комунікацій та швидкості прийняття рішень.

Також треба звернути увагу на вибір програмного забезпечення із різноманітності його на ринку, його відповідності умовам роботи підприємства, вартості та корисності. Цифрові технології повинні відповідати досягненню стратегічної мети компанії.

Бібліографічний список:

1. Артьомова Т.І. Цифрові платформи в економіці: нові можливості і загрози розвитку. Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей. 2019. С. 84–91. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/421ba28e-f94c-4508-9609-7e4f1a9e2c45/content (дата звернення: 20.01.2024).

2. Верба В. Передумови, драйвери та наслідки цифрової трансформації бізнесу. *Стратегічні імперативи сучасного менеджменту* : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. 2018. URL: https://ir.kneu.edu.ua /bitstream/handle/2010/24256/491-496.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 20.01.2024).

3. Воржакова Ю.П., Хлебинська О.І. Сутність цифрової трансформації з різних позицій підприємців та науковців. *Економіка та держава*. 2021. № 9. С. 107–111.

4. Гнатишин Л.Б., Трушкіна Н.В. Цифрова трансформація системи управління логістичною діяльністю аграрних підприємств. *Бізнес Інформ*. 2021. № 12. С. 98–107.

5. Гурочкіна В. Цифрова трансформація бізнес-моделі промислових підприємств. *Подільський науковий вісник*. 2020. № 1 (13). URL: http://www.pnv.in.ua/images/Magazine/1_2020.pdf#page=28 (дата звернення: 20.01.2024).

6. Дергачова Г.М., Колешня Я.О. Цифрова трансформація бізнесу: сутність, ознаки, вимоги та технології. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».* 2020. Т. 1. № 17. С. 280–290.

7. Жосан Г.В., Кириченко Н.В. Управління цифровізацією бізнес-процесів діяльності підприємства. *Economic Synergy*. 2022. № 4. С. 82–91.

8. Зінюк М. Оцінка ефективності цифрової трансформації бізнесу. *Економіка та суспільство.* 2021. № 29. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/601/575 (дата звернення: 20.01.2024).

9. Зінюк М., Дєєва Н., Богатирьова К., Мельниченко С., Файвішенко Д., Шевчун М. Цифрова трансформація корпоративного управління. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice.* 2022. № 5(46). С. 300–310.

10. Індустрія 4.0. IT-Enterprise. URL: https://www.it.ua/knowledge-base/technologyinnovation/industry-4 (дата звернення: 20.01.2024).

11. Костирко Л.А., Мартинов А.А., Розмислова М.О. Цифрова трансформація бізнесу як елемент антикризового управління. *Економіка. Фінанси. Право.* 2023. № 5. С. 62–65.

12. Митрохін Л.Д., Ігнатюк В.В. Теоретичні підходи до цифрової трансформації у менеджменті. *Економіка. Фінанси. Право*. 2023. № 5. С. 86–88.

13. Новікова Н., Дьяченко О., Гончаренко О. Цифрові платформи як драйвер розвитку економіки. *Scientia fructuosa*. 2023. № 4. С. 47-66.

14. Сидоренко С. Цифрова трансформація суспільства в умовах четвертої промислової революції. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2021. Т. 1. № 1. С. 31–43.

15. Цифрова економіка : підручник / Олешко Т.І., Касьянова Н.В., Смерічевський С.Ф. та ін. Київ : НАУ, 2022. 200 с.

16. Чмерук Г.Г. Цифрова трансформація як нова форма трансформації фінансових відносин суб'єктів господарювання. *Вісник Одеського національного університету*. 2019. Т. 24. № 4. С. 164–169.

References:

1. Artomova T. I. (2019) Tsyfrovi platformy v ekonomitsi: novi mozhlyvosti i zahrozy rozvytku [Digital platforms in the economy: new opportunities and threats to development]. *Filosofiia finansovoi tsyvilizatsii: liudyna u sviti hroshei – The philosophy of financial civilization: man in the world of money,* pp. 84–91. Available at: https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/421ba28e-f94c-4508-9609-7e4f1a9e2c45/content (accessed January 20, 2024). (in Ukrainian)

2. Verba V. (2018) Peredumovy, draivery ta naslidky tsyfrovoi transformatsii biznesu [Prerequisites, drivers and consequences of digital business transformation]. *Stratehichni imperatyvy suchasnoho menedzhmentu*: zb. materialiv IV Mizhnarodna naukovo-praktichna konferenciya. Available at: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/24256/491-496.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed January 20, 2024). (in Ukrainian)

3. Vorzhakova Yu. P., Khlebynska O. I. (2021) Sutnist tsyfrovoi transformatsii z riznykh pozytsii pidpryiemtsiv ta naukovtsiv [The essence of digital transformation from different positions of entrepreneurs and scientists]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and the state*, no. 9, pp. 107–111. (in Ukrainian)

4. Hnatyshyn L. B., Trushkina N. V. (2021) Tsyfrova transformatsiia systemy upravlinnia lohistychnoiu diialnistiu ahrarnykh pidpryiemstv [Digital transformation of the logistics management system of agricultural enterprises]. *Biznes Inform – Business Inform*, no. 12, pp. 98–107. (in Ukrainian)

5. Hurochkina V. (2020) Tsyfrova transformatsiia biznes-modeli promyslovykh pidpryiemstv [Digital transformation of the business model of industrial enterprises]. *Podilskyi naukovyi visnyk – Podilsk Scientific Bulletin,* no. 1(13). Available at: http://www.pnv.in.ua/images/Magazine/1_2020.pdf#page=28 (accessed January 20, 2024). (in Ukrainian)

Derhachova H. M., Koleshnia Ya. O. (2020) Tsyfrova transformatsiia biznesu: sutnist, oznaky, vymohy ta tekhnolohii [Digital transformation of business: essence, features, requirements and technologies]. *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskyi politekhnichnyi instytut" – Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*, vol. 1, no. 17, pp. 280–290. (in Ukrainian)

6. Zhosan H. V., Kyrychenko N. V. (2022) Upravlinnia tsyfrovizatsiieiu biznes-protsesiv diialnosti pidpryiemstva [Management of digitization of business processes of the enterprise]. *Economic Synergy – Economic Synergy*, no. 4, pp. 82–91. (in Ukrainian)

7. Ziniuk M. (2021) Otsinka efektyvnosti tsyfrovoi transformatsii biznesu [Evaluation of the effectiveness of digital transformation of business]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society,* no. 29. Available at: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/601/575 (accessed January 20, 2024). (in Ukrainian)

8. Ziniuk M. Dieieva N., Bohatyrova K., Melnychenko S., Faivishenko D., Shevchun M. (2022) Tsyfrova transformatsiia korporatyvnoho upravlinnia [Digital transformation of corporate management]. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice – Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice,* no. 5 (46), pp. 300–310. (in Ukrainian)

9. Industriia 4.0. IT-Enterprise. [Industry 4.0. IT-Enterprise]. Available at: https://www.it.ua/knowledge-base/technologyinnovation/industry-4 (accessed January 20, 2024). (in Ukrainian)

10. Kostyrko L. A. Martynov A. A., Rozmyslova M. O. (2023) Tsyfrova transformatsiia biznesu yak element antykryzovoho upravlinnia [Digital transformation of business as an element of anti-crisis management]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy. Finances. Right*, no. 5, pp. 62–65. (in Ukrainian)

11. Mytrokhin L. D. Ihnatiuk V. V. (2023) Teoretychni pidkhody do tsyfrovoi transformatsii u menedzhmenti [Theoretical approaches to digital transformation in management]. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy. Finances. Right*, no. 5, pp. 86–88. (in Ukrainian)

12. Novikova N. Diachenko O., Honcharenko O. (2023) Tsyfrovi platformy yak draiver rozvytku ekonomiky [Digital platforms as a driver of economic development]. *Scientia fructuosa – Scientia fructuosa*, no. 4, pp. 47–66. (in Ukrainian)

13. Sydorenko S. (2021) Tsyfrova transformatsiia suspilstva v umovakh chetvertoi promyslovoi revoliutsii [Digital transformation of society in the conditions of the fourth industrial revolution]. *Multyversum. Filosofskyi almanakh – Multiverse. Philosophical almanac*, vol. 1, no. 1, pp. 31–43. (in Ukrainian)

14. Oleshko T. I. Kasianova N. V., Smerichevskyi S. F. et al. (2022) *Tsyfrova ekonomika: pidruchnyk* [Digital economy: a textbook]. Kyiv: NAU. (in Ukrainian)

15. Chmeruk H. H. (2019) Tsyfrova transformatsiia yak nova forma transformatsii finansovykh vidnosyn subiektiv hospodariuvannia [Digital transformation as a new form of transformation of financial relations of economic entities]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of Odessa National University*, vol. 24, no. 4, pp. 164–169. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 05.02.2024

УДК 330:15
JEL L59, O23
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-2

Жовніренко О.В.
кандидат економічних наук,
Київський кооперативний інститут бізнесу і права
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2962-0628
Olena Zhovnirenko
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law

Новицька О.В.
кандидат економічних наук,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6451-7808
Olena Novytska
State Tax University

Давиденко М.А.
здобувач першого (бакалаврського) рівня,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-4186-3556
Marharyta Davydenko
State Tax University

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОГО ОПОДАТКУВАННЯ В УПРАВЛІННІ ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ

THE ROLE OF ENVIRONMENTAL TAXATION IN THE MANAGEMENT OF NATURAL RESOURCES AND THE ENVIRONMENT

Анотація. *На сьогодні запроваджений в Україні екологічний податок не виконує жодної з покладених на нього функцій: компенсаційної, фіскальної та стимулюючої. Обсяг надходжень від екологічного оподаткування залишається незначним і недостатнім для фінансування необхідних природоохоронних заходів. Проведені дослідження свідчать про неефективність вітчизняної системи екологічного оподаткування. Запропоновано удосконалення системи екологічного оподаткування шляхом збільшення кількості видів податків, зокрема, введення податку на продукцію, яка негативно впливає на навколишнє середовище, і щорічний податок на транспорт, як один із важливих чинників забруднення атмосферного повітря, а також збільшити ставки на існуючі види податків до європейського рівня. Регулювання рівня екологічної безпеки держави за допомогою екологічних податків повинно максимально врахувувати позитивний досвід Європейського Союзу.*

Ключові слова: *екологічне оподаткування, екологічна політика, державний бюджет, природні ресурси.*

Abstract. Introduction. *Environmental taxation as an instrument of environmental policy should not only fill the state budget, but also encourage the taxpayer to adopt a positive and responsible attitude towards the environment. The funds raised should be used to promote environmental protection, government programmes for the development and import of resource-saving and environmentally friendly technologies, waste recycling and disposal, etc. Currently, the environmental tax in Ukraine does not fulfil any of its intended functions: compensatory, fiscal and incentive. The amount of revenues from environmental taxation remains insignificant and insufficient to finance the necessary environmental protection measures. The research conducted shows that the national system of environmental taxation is inefficient.* ***The purpose of this article*** *is to highlight the role of environmental taxation in promoting the rational use of natural resources and to suggest ways to improve environmental taxation in Ukraine.* ***Methods.*** *General scientific research methods were used to write the article: deduction (for the logical construction of the research presentation); synthesis and abstract-logical (to clarify the meanings of the categorical research tools); dialectics and analogies (to study the theoretical foundations of environmental taxation); induction and generalisation (to formulate the conclusions of the article).* ***Results.*** *The author proposes to improve the environmental taxation system by increasing the number of types of taxes, in particular by introducing a tax on products that have a negative impact on the environment and an annual tax on transport as one of the main factors of air pollution, as well as by increasing the rates of existing types of taxes to the European level. It is proposed that the proceeds of the environmental tax, which is levied on emissions of pollutants into the atmosphere from stationary sources of pollution and on discharges of pollutants directly into water (except for discharges into water located exclusively within one administrative-territorial unit), should be allocated as follows 25% – to the State Environmental Protection Fund, 75% – to the Regional Environmental Protection Fund. This distribution of environmental tax revenues is intended to ensure more efficient financing of environmental measures and projects aimed at reducing air and water pollution.* ***Conclusion.*** *The main ways to improve the current system of environmental taxation in Ukraine are: the introduction of a progressive scale of environmental taxes (the higher the volume of emissions and waste, the higher the tax rates); the provision of tax incentives for businesses that use resource-saving technologies; the introduction of a tax on products containing environmentally harmful substances (this tax exists in most European countries); the introduction of an environmental protection fee for businesses that pay environmental taxes.*

Keywords: *environmental taxation, environmental policy, state budget, natural resources.*

© Жовніренко О.В., Новицька О.В., Давиденко М.А., 2024

Постановка проблеми. Економічна активність і промислове виробництво часто супроводжуються збільшенням викидів шкідливих речовин і забрудненням довкілля. У таких умовах посилення екологічного оподаткування може стимулювати компанії до застосування чистих технологій та ефективного використання ресурсів. Ефективне екологічне оподаткування має сприяти відкриттю можливостей для розвитку нових, екологічно чистих технологій та ухвалення ефективних рішень.

Екологічне оподаткування представляє собою один із інструментів, який використовує держава для захисту довкілля. Подолання неефективності таких податків та регулювання природоохоронної діяльності в Україні потребує аналізу, оцінки та реагування на причини і наслідки складних впливів високого рівня тіньової економіки та корупції на екологічне оподаткування в країні [1].

Екологічне оподаткування як інструмент екологічної політики має не просто наповнювати державний бюджет, а стимулювати платника до позитивного та відповідального ставлення до навколишнього середовища. Отримані при цьому кошти доцільно спрямовувати на стимулювання охорони навколишнього середовища, державні програми розробки та імпорту ресурсозберігаючих, екологічно безпечних технологій, переробку і утилізацію відходів тощо [3].

Таким чином, тема дослідження є актуальною та необхідною з позицій досягнення кліматичних цілей щодо скорочення викидів парникових газів в Україні, відновлення сільськогосподарських земель та післявоєнної відбудови держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В царині нагальних екологічних проблем актуальність їх вирішення через призму екологічного оподаткування стає все більш очевидною. Екологічне оподаткування стає потужним інструментом стимулювання сталого розвитку, захисту цінних природних ресурсів та забезпечення життєздатності планети для майбутніх поколінь. Саме через стратегічне застосування екологічного оподаткування ми можемо сприяти позитивним змінам і пом'якшити далекосяжні екологічні наслідки збройних конфліктів.

Проблематика, що пов'язана з оплатою за використання природних ресурсів, зокрема екологічним оподаткуванням, а також ідентифікацією та категоризацією користувачів і стимулюванням більш ефективного використання природних ресурсів, досліджували такі видатні вчені, як Г. Белл, Р. Е. Вагнер, П. Річардсон, А. Пігу та інші провідні вчені економічної теорії. Крім того, значний внесок у дослідження екологічної проблематики зробили такі видатні вчені, як М. І. Бублик, І. А. Гомля, Н. М. Давиденко, Б. М. Данилишин, О. О. Коваленко, В. С. Міщенко, М. В. Троцька, М. А. Хвесик та багато інших.

Проте, незважаючи на значну кількість досліджень у цьому напрямку, Україна продовжує боротьбу з незадовільною техногенною та екологічною ситуацією. Ця постійна проблема перешкоджає прогресу української економічної системи. Крім того, поточний економічний клімат в Україні, що характеризується тривалою політичною кризою в країні, підкреслює нагальну потребу в подальших дослідженнях, спрямованих на вдосконалення податкової системи України, зокрема, в контексті екологічної стійкості.

Метою статті є розкрити роль екологічного оподаткування в стимулюванні раціонального використання природних ресурсів та запропонувати шляхи вдосконалення екологічного оподаткування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система екологічного оподаткування є ключовим елементом економічного механізму управління природними ресурсами, оскільки використовує фіскальний інструмент – екологічний податок. В умовах сучасної української дійсності цей податок стягується за викиди та скиди шкідливих речовин, а також за утилізацію відходів. З урахуванням основних принципів податкового регулювання стосовно відтворювальних пропорцій, екологічний податок має виконувати регулюючу, стимулюючу та фіскальну функції. Аналіз наявних теоретичних та методологічних підходів до формування сучасних систем екологічного регулювання природокористування підтверджує, що головною метою системи екологічного оподаткування є стимулювання раціонального використання природних ресурсів [2; 11].

Суть екологічного оподаткування полягає у визначенні способів справляння з фізичних та юридичних осіб плати за негативний вплив на навколишнє середовище, а також сукупність податків і зборів, справляння яких націлене на стимулювання раціонального природокористування. Основна ідея екологічного оподаткування полягає у встановленні залежності між відрахуваннями господарюючих суб'єктів до бюджетів і ступенем шкоди, що завдається ними навколишньому середовищу та природним ресурсам. Проте в Україні, незважаючи на зростання ставок екологічного податку, щодо викидів окремих забруднюючих речовин, вони залишаються досить низькими і це зумовлює невиконання даним податком однієї із своїх функцій, а саме захист навколишнього середовища.

Виходячи із основних функцій оподаткування, платежі екологічного спрямування, зазвичай, поділяють на дві основні групи [5]:

– компенсуючі платежі;

– регулюючі платежі.

Платежі, що сплачуються за будь-який негативний вплив на довкілля, відомі як регулюючі. Ці платежі виступають одним з ключових економічних інструментів, які змушують користувачів природних ресурсів, чия діяльність призводить до негативного впливу на довкілля, самостійно вживати заходів для зменшення цього впливу. Ставки регулюючих платежів відрізняються великою різноманітністю, тому запобігання або зменшення негативного впливу на довкілля стає більш вигідним для суб’єктів господарювання, ніж сплата цих податків. Окрім стимулюючого впливу, екологічне оподаткування повинно мати компенсаційний характер.

Платежі з екологічного спрямування утворюють фонди для охорони довкілля, оскільки саме в цих фондах збираються кошти для фінансування державних програм та заходів з раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього середовища та інших цілей, пов'язаних з цією сферою діяльності. Тому наукова література виділяє другу групу платежів екологічного спрямування – компенсуючі платежі, які збирають гроші та накопичують їх у спеціальних екологічних фондах (наприклад, плата за спеціальне використання природних ресурсів) [1; 5; 12]. Такі платежі часто називають фінансуючими. При встановленні розміру цих платежів враховуються показники прибутковості підприємств та неперервність фінансових надходжень.

Таблиця 1

Місце екологічного податку у доходах зведеного бюджету України за 2012–2021 рр.

Роки	Доходи зведеного бюджету, всього, млн грн	З них			
		Надходження екологічного податку		У т.ч. пов'язані зі шкідливим впливом на атмосферне повітря	
		млн грн	% до доходів зведеного бюджету	млн грн	% до доходів зведеного бюджету
2012	445525	2816,0	0,63	1547	0,35
2013	442789	3899,5	0,89	2433	0,55
2014	456067	4830,9	1,06	3174	0,70
2015	652031	2691,0	0,41	1185	0,18
2016	782860	4987	0,63	3132	0,40
2017	1009821	4698	0,47	2563	0,25
2018	1184291	4922	0,42	2581	0,22
2019	1289849	6093	0,47	3611	0,28
2020	1376674	5398	0,39	3045	0,22
2021	1662243	5436	0,33	2073	0,12

Джерело: складено авторами за даними [10]

На відміну від регулюючих, ці платежі спрямовані на фінансування природоохоронних заходів і не пов'язані безпосередньо з величиною негативного впливу на навколишнє природне середовище та ресурси [4].

Досвід країн ЄС свідчить, що активне використання екологічного оподаткування сприяє зниженню загального рівня забруднення довкілля [11]. Давайте проаналізуємо ефективність зборів за забруднення довкілля, які мали місце в Україні протягом 2012–2021 рр. Основною метою цих платежів було стимулювання платників до природоохоронної діяльності, що мало б призвести до зменшення загального обсягу викидів забруднюючих речовин у довкілля, а також зменшення обсягів утворення твердих відходів і відповідно підвищення рівня екологічної безпеки держави. Згідно з Бюджетним кодексом України, до 2014 р. надходження коштів від екологічного оподаткування спрямовувалися до спеціальних фондів державного й місцевого бюджетів, що забезпечило цільовий характер їх використання для природоохоронних заходів. Тим часом, у складі бюджетних надходжень в Україні екологічні податки складали невеликий відсоток, переважно близько 1% від загальної суми доходів зведеного бюджету (табл. 1).

У 2021 р. питома вага екологічних податків у ВВП України становила 0,33%, що значно нижче ніж аналогічні показники в країнах – членах ЄС, проте Україна відзначалася високою енергоємністю та значним використанням вуглецю в енергетичному секторі. Це було пов'язано з рядом факторів, таких як застарілість деяких технологій, недостатнє використання енергоефективних рішень, великий обсяг виробництва вугілля та використання його в теплових електростанціях.

Міжнародний валютний фонд для досягнення цілі Паризької угоди щодо скорочення до 2030 р. на третину рівня викидів в атмосферу двоокису вуглецю пропонує запровадити податок (збір) за тонну викидів вуглекислого газу на рівні 70 дол. США [11]. В Україні необхідність підвищення стосується інгредієнтних ставок податку не лише стосовно викидів двоокису вуглецю, але й викидів усіх інших забруднюючих речовин в атмосферне повітря [12].

На наше переконання, кошти від надходження екологічного податку, об'єктом нарахування якого є викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення та скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти (крім випадків скидів їх у водні об'єкти, розташовані виключно в межах однієї адміністративно-територіальної одиниці), спрямовувати у такій пропорції: 25% – у державний фонд охорони навколишнього середовища, 75% – у регіональний фонд охорони навколишнього середовища. Зазначений розподіл коштів від надходження екологічного податку має на меті забезпечити більш ефективне фінансування екологічних заходів та проєктів, спрямованих на зменшення забруднення атмосферного повітря та водних об'єктів. Розділ коштів між державним та регіональним фондами охорони навколишнього середовища допоможе забезпечити більш гнучке та збалансоване фінансування різних екологічних проектів.

Висновки. Основними шляхами вдосконалення поточної системи екологічного оподаткування в Україні є: впровадження прогресивної шкали оподаткування екологічним податком (за більших обсягів викидів та відходів ставки податку мають збільшуватись); надання податкових пільг суб'єктам господарювання, які використовують ресурсозберігаючі технології; впровадження податку на продукцію, що містить екологічно шкідливі речовини (цей податок існує в більшості європейських країн); введення збору на захист довкілля для суб'єктів господарювання, які є платниками екологічного податку; при цьому платежі від цього збору мають надходити до спеціального фонду державного бюджету України з цільовим спрямуванням на природоохоронні заходи.

Бібліографічний список:

1. Давиденко Н.М. Вплив податкової реформи на сільськогосподарські підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки.* Хмельницький. 2016. № 1. С. 250–253.

2. Давиденко Н.М., Жовніренко О.В., Ключка О.В. Фінансове забезпечення відтворення збалансованого сільськогосподарського землекористування. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво*. 2021. Вип. 4 (121). С. 111–116.

3. Давиденко Н.М., Порохівник Ю.О. Фінансове забезпечення вирішення еколого-економічних проблем землекористування в аграрному секторі економіки України. *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор».* 2019. № 4. С. 146–149.

4. Європейське агентство з навколишнього середовища: офіційний вебсайт European Environment Agency. URL: https://www.eea.europa.eu/about-us/who#tab-related-publications (дата звернення: 29.01.2024).

5. Мандрик В.О., Новак У.П. Екологічний податок в Україні: зарубіжний досвід, сучасні реалії, напрями удосконалення. *Науковий вісник НЛТУ України.* 2016. Вип. 26.6. С. 20–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2016_26.6_5 (дата звернення: 24.01.2024).

6. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. Дата оновлення 14.10.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2755-17 (дата звернення: 28.01.2024).

7. Троцька М.В., Гомля І.А., Коваленко О.О. Екологічна безпека як складова національної безпеки України через призму міжнародного досвіду. *Молодий вчений.* 2018. № 10(62). С. 248–251.

8. Якуша Я. Екологічне оподаткування як складова екологічної політики держави. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2014. № 1. С. 35.

9. Dimitrov I., Davydenko N., Lotko A., Dimitrova A. Comparative study of environmental determinants of entrepreneurship intentions of business students. *International Conference on Creative Business for Smart and Sustainable Growth*, CreBUS 2019. URL: https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85073230707&origin=resultslist&sort=plff&src=s&sid=fe49486a375106cf302880a044b82674&sot=autdocs&sdt=autdocs&sl=18&s=AUD%2856912202600%29&relpos=0&citeCnt=0&searchTerm= (дата звернення: 19.01.2024).

10. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/ (дата звернення: 03.02.2024).

11. Zomchak L., Nehrey M., Oliskevych M., Voronenko I., Rogoza N. Economic Growth and Environmental Degradation: Data Intelligence for Sustainable Environment. *Journal of Information Technology Management*. 2023. Vol. 15. № 1. P. 163–177.

12. Poltorak A. Assessment of Ukrainian food security state within the system of its economic security. *Actual problems of economics*. 2015. № 11(173). P. 120–126.

References:

1. Davydenko N. M. (2016) Vplyv podatkovoi reformy na silskohospodarski pidpryiemstva [The impact of tax reform on agricultural enterprises]. *VIsnik Hmelnitskogo natsIonalnogo unIversitetu – Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic Sciences*, no. 1, pp. 250–253.

2. Davydenko N. M., Zhovnirenko O. V., Klyuchka O. V. (2021) Finansove zabezpechennia vidtvorennia zbalansovanoho silskohospodarskoho zemlekorystuvannia [Financial support for the reproduction of balanced agricultural land use]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Ekonomika ta pidpryiemnytstvo – State and regions. Series: Economy and entrepreneurship,* vol. 4 (121), pp. 111–116.

3. Davydenko N. M., Porokhivnyk Yu. O. (2019) Finansove zabezpechennia vyrishennia ekoloho-ekonomichnykh problem zemlekorystuvannia v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy [Financial support for solving ecological and economic problems of land use in the agricultural sector of the Ukrainian economy]. *Naukovo-vyrobnychyi zhurnal "Biznes-navihator" – Scientific and production magazine "Business Navigator"*, no. 4, pp. 146–149.

4. Ievropeiske ahentstvo z navkolyshnoho seredovyshcha: ofitsiinyi vebsait European Environment Agency [European Environment Agency: official website European Environment Agency]. Available at: https://www.eea.europa.eu/about-us/who#tab-related-publications (accessed January 29, 2024).

5. Mandryk V. O., Novak U. P. (2016) Ekolohichnyi podatok v Ukraini: zarubizhnyi dosvid, suchasni realii, napriamy udoskonalennia [Environmental tax in Ukraine: foreign experience, current realities, and areas for improvement]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, vol. 26.6, pp. 20–26. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2016_26.6_5 (accessed January 29, 2024).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010) "Tax Code of Ukraine". Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2755-17 (accessed January 26, 2024).

7. Trotska M. V., Homlya I. A., Kovalenko O. O. (2018) Ekolohichna bezpeka yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy cherez pryzmu mizhnarodnoho dosvidu [Environmental Security as a Component of Ukraine's National Security in the Light of International Experience]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, no. 10(62), pp. 248–251.

8. Yakusha Y. (2014) Ekolohichne opodatkuvannia yak skladova ekolohichnoi polityky derzhavy [Environmental taxation as a component of the state's environmental policy]. *Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu – Collection of scientific papers of Cherkasy State Technological University. Series: Economic sciences*, no. 1, p. 35.

9. Dimitrov I., Davydenko N., Lotko A., Dimitrova A. (2019) Comparative study of environmental determinants of entrepreneurship intentions of business students. *International Conference on Creative Business for Smart and Sustainable Growth*, CreBUS. Available at: https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85073230707&origin=resultslist&sort=plff&src=s&sid=fe49486a375106cf302880a044b82674&sot=autdocs&sdt=autdocs&sl=18&s=AUD%2856912202600%29&relpos=0&citeCnt=0&searchTerm= (accessed January 19, 2024).

10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsiinyi sait [The official site of State Statistics Service of Ukraine]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed February 3, 2024).

11. Zomchak L., Nehrey M., Oliskevych M., Voronenko I., Rogoza N. (2023) Economic Growth and Environmental Degradation: Data Intelligence for Sustainable Environment. *Journal of Information Technology Management*, vol. 15, no. 1, pp. 163–177.

12. Poltorak A. (2015) Assessment of Ukrainian food security state within the system of its economic security. *Actual problems of economics*, no. 11(173), pp. 120–126.

Стаття надійшла до редакції 08.02.2024

УДК 334.012.63/.64:355(477)
JEL H81
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-3

Кобеля-Звір М.Я.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва, торгівлі та логістики,
Львівський торговельно-економічний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5627-9408
Mariana Kobelia-Zvir
Lviv University of Trade and Economics

Звір Ю.В.
здобувач кафедри підприємництва, торгівлі та логістики,
Львівський торговельно-економічний університет
Yurii Zvir
Lviv University of Trade and Economics

ГРАНТОВА ДОПОМОГА ЕКСПОРТНО ОРІЄНТОВАНИМ ПІДПРИЄМСТВАМ ВІД «ПРОГРАМИ USAID З АГРАРНОГО І СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ (АГРО)» В УМОВАХ ВІЙНИ

GRANT ASSISTANCE TO EXPORT-ORIENTED ENTERPRISES FROM THE USAID AGRICULTURAL AND RURAL DEVELOPMENT (AGRO) PROGRAM DURING WAR

Анотація. *Стаття докладно розглядає програму AGRO, спрямовану на підтримку українських компаній із експортоорієнтованими стратегіями в галузі переробки зернових, олійних та бобових культур. У дослідженні деталізовані цілі та пріоритети програми, а саме: збільшення обсягів закупівлі та переробки сировини, розвиток системних каналів збуту, зростання продуктивності та виходу на нові експортні ринки. Наголошено на тому, що програма відзначається тим, що реалізація фінансованих проектів включатиме наступне: збільшення обсягів переробки зернових, олійних та бобових для експорту з доданою вартістю на 25% протягом терміну проекту; розширення каналів та ринків збуту готової продукції з фокусом на країни регіону EMEA; розвиток партнерств для створення конкурентоспроможного виробничо-збутового циклу, враховуючи географію сировини, оптимізацію ланцюгів постачання, зменшення логістичних витрат та енергоефективності; впровадження бізнес-моделі контрактного вирощування для фермерів та переробників; розробка та впровадження стратегії розвитку експортного потенціалу через маркетингові дослідження та участь у міжнародних виставках; підтримка кращих практик переробки зернових для відгодівельних майданчиків, включаючи вибір типу зернових, вирощування, доробку та зберігання; поширення стандартів контролю якості та безпечності продукції переробки зернових. Наведено ряд критеріїв прийнятності в програмі. У статті визначені жорсткі критерії відбору заявників, серед яких – реєстрація, досвід у секторі та готовність до співфінансування, щонайменше 30 % від вартості проекту. Наголошено, що сума грантового фінансування може сягати від 10 000 000 до 100 000 000 грн. Окреслено основні переваги програми, а саме: очікувані результати грантової діяльності: збільшення обсягів закупівлі та переробки сировини; розвиток партнерських відносин, збільшення продуктивності; розробка маркетингової стратегії; розширення експортних каналів; інновації у переробці; розширення ринків збуту; збільшення продажів на міжнародних ринках. Досліджуючи дану тему ми зверталися до нормативно-правових актів, конкурсної документації фондів та грантових програм, а також до публікацій науковців. Методи, які були застосовані під час дослідження: опис аналіз, узагальнення, індукція, дедукція, пояснення, класифікація, а також системний та функціональний тощо. Підсумовано, що програмою надано значні можливості для відновлення та розвитку експортного потенціалу переробних підприємств зернових, олійних та бобових культур в Україні, розширення каналів та ринків збуту готової продукції, переробки та збільшення обсягів продажів на закордонних ринках.*

Ключові слова: *грантова підтримка аграріїв, гранти для експортно орієнтованих підприємств, гранти для агропідприємництва, гранти USAID, програма АГРО.*

Abstract. Introduction. *The article examines the AGRO program in detail, aimed at supporting Ukrainian companies with export-oriented strategies in the field of grain, oil and leguminous processing.* ***Purpose.*** *The study details the goals and priorities of the program, namely: increasing the volume of procurement and processing of raw materials, developing systemic sales channels, increasing productivity and entering new export markets. It was emphasized that the program is characterized by the fact that the implementation of the financed projects will include: an increase in the volume of grain, oil and leguminous processing for export with added value by 25% during the term of the project; expansion of sales channels and markets for finished products with a focus on the countries of the EMEA region; development of partnerships to create a competitive production and sales cycle, taking into account the geography of raw materials, optimization of supply chains, reduction of logistics costs and energy efficiency; implementation of the contract cultivation business model for farmers and processors; development and implementation of the export potential development strategy through marketing research and participation in*

© Кобеля-Звір М.Я., Звір Ю.В., 2024

international exhibitions; supporting best feedlot grain processing practices, including grain selection, growing, finishing and storage; dissemination of standards of quality control and safety of grain processing products. A number of eligibility criteria in the program are given. The article defines strict criteria for the selection of applicants, including registration, experience in the sector and willingness to co-finance at least 30% of the project cost. It is emphasized that the amount of grant funding can reach from UAH 10,000,000 to UAH 100,000,000. ***Methods.*** *While researching this topic, we referred to regulatory and legal acts, competitive documentation of funds and grant programs, as well as to the publications of scientists. Methods that were applied during the research: description, analysis, generalization, induction, deduction, explanation, classification, as well as systemic and functional, etc.* ***Results.*** *The main advantages of the program are outlined, namely, the expected results of the grant activity: an increase in the volume of procurement and processing of raw materials; development of partnership relations, increase in productivity; development of a marketing strategy; expansion of export channels; innovations in processing; expansion of sales markets; increasing sales on international markets.* ***Conclusion.*** *It was concluded that the program provided significant opportunities for the restoration and development of the export potential of processing enterprises of grain, oil and leguminous crops in Ukraine, the expansion of sales channels and markets for finished processing products, and the increase of sales volumes on foreign markets.*

Keywords: *grant support for farmers, grants for export-oriented enterprises, grants for agro-entrepreneurship, USAID grants, AGRO Program.*

Постановка проблеми. Російське вторгнення серйозно позначилося на сільському господарстві України, призводячи до великих збитків. Річний довоєнний експорт сільськогосподарської продукції становив 27,8 мільярдів доларів США, що складало 41% загального експорту країни. За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН, до червня 2022 року втрати українського сільського господарства внаслідок війни становлять від 4 до 6 мільярдів доларів. Орієнтовна вартість заміни та ремонту пошкодженої сільськогосподарської техніки складає 926,1 млн доларів США, або 2281 одиницю сільськогосподарської техніки. Пошкоджені або знищені сховища зерна оцінюються в 272 мільйони доларів. Зменшення експортних можливостей, руйнування інфраструктури та сільськогосподарських угідь, а також збільшення вартості палива та ресурсів стримують інвестиції в нове обладнання, реновації та розширення бізнесу та штату. Харчова промисловість України, що складається з понад 40 галузей, переживає великі втрати через війну. Більшість сільськогосподарського експорту, окрім рослинних олій, являє собою сировину, таку як кукурудза, пшениця, ріпак і соєві боби. Неефективність логістики призводить до витрат 20 доларів США за тонну зерна, коштуючи галузі від 0,6 до 1,6 мільярда доларів на рік. Зменшення експортної потужності через порти Чорного моря після припинення Чорноморської зернової ініціативи (BSGI) також вплинуло на ситуацію. Загалом у період із початку 2023/24 маркетингового року Україна експортувала близько 8,7 млн тонн зернових і зернобобових культур, що на 30% менше, ніж у той самий період минулого року. Проте збільшення експортної потужності через порти річки Дунай відіграє ключову роль. Нестача транспортних потужностей для транспортування зерна на 20% не влаштовує галузь щорічно, а війна надалі загострює проблеми матеріально-технічного забезпечення. Внаслідок конфлікту Україна зменшила експорт і продовжує збільшувати імпорт продукції переробки зернових, конкуруючи не лише на міжнародних ринках, але і внутрішньому [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До теми грантового фінансування агробізнесу зверталися такі вітчизняні науковці та дослідники: Кравчук І.І., Кравчук І.А., Федун І.І., Добрунік Т.П., Кузнєцова О.В., Решетов М., Чеботарьов В., Приліпко С.М. та інші [2; 4–6; 8; 12; 14]. Незважаючи на значну увагу науковців до аспектів грантового фінансування агросфери, поза увагою дослідників залишилося питання грантової підтримки експортно орієнтованих підприємств, зокрема фінансування програми АГРО для розвитку експортного потенціалу переробних підприємств зернових, олійних та бобових культур в Україні в умовах війни.

Мета статті. Цілями дослідження є аналіз експортно-орієнтованої програми переробки зернових, олійних та бобових культур в межах «Програми USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО)» в умовах війни, виявлення специфіки та пріоритетів, а також особливості участі її у грантових конкурсах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2022 році Сполучені Штати Америки, за посередництвом Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), розпочали впровадження Ініціативи з підтримки стійкості агросектору (Agriculture Resilience Initiative) – AGRI-Україна. Основною метою цієї ініціативи є докладення зусиль для зміцнення виробництва та експорту аграрної продукції України і сприяння пом'якшенню глобальної продовольчої кризи, яка загострюється через жорстоку війну, ініційовану Росією. AGRI-Україна виявляється ключовою ініціативою для підтримки експорту та задоволення потреб аграрного сектору України, який залишається у вразливому стані в умовах триваючої військової агресії Росії [9–11]. «Програма USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО)» реалізовується компанією Кімонікс Інтернешнл [3]. Наприкінці 2023 року вона оголосила конкурс на одержання субгранту для реалізації проектів, які спрямовані на експортно-орієнтовану діяльність із переробки зернових, олійних та бобових культур.

Метою ініціативи програми АГРО є підтримати субгрантами українські недержавні компанії для відновлення та розвитку експортного потенціалу переробних підприємств зернових, олійних та бобових культур в Україні, розширення каналів та ринків збуту готової продукції, переробки та збільшення обсягів продажів на закордонних ринках.

Особливість грантової підтримки – діяльність за цією програмою передбачає виробництво високомаржинальних продуктів переробки зернових, олійних та бобових включно з похідними продуктами глибинної переробки, що мають значний експортний потенціал і не обмежені сучасними логістичними викликами.

На думку експертів, реалізація даного проекту сприятиме вирішенню проблеми надлишків та зниження цін на сировину для зернової продукції в Україні. Крім того, вона спрямована на створення кінцевого продукту з орієнтацією на експорт. Відновлення та розвиток внутрішньої переробки має на меті забезпечити конкурентоспроможність шляхом значних обсягів за

конкурентоздатною ціною при закупівлі сировини для переробки в Україні. Також передбачається створення вартісного продукту для зовнішніх ринків, із фокусом, але не обмеженим, на країни регіону ЕМЕА (Європа, Близький Схід та Африка).

У межах даної ініціативи особливу увагу буде приділено відновленню та посиленню переробних потужностей з метою виробництва продукції з доданою вартістю на експорт із наступної категорії вхідної сировини:

– кукурудза на комбікорми і на харчові продукти;

– пшениця для продовольчих, промислових і кормових цілей;

– жито на промислові та кормові цілі;

– насіння соняшнику промислове;

– високоолеїнове насіння соняшнику;

– соєві боби на промислові та кормові цілі;

– насіння сортове та звичайного циклу.

Розробники ініціативи передбачають, що в її межах зернові (наприклад, пшениця, ячмінь, кукурудза), бобові (наприклад, сухий горох, нут, сухі боби), олійні культури (наприклад, насіння соняшнику, рапс, соєві боби) та інші зерна (наприклад, сорго) мають використовуватися, але не виключно, для розробки різноманітних продуктів харчування та харчових інгредієнтів, які мають високу поживну цінність та значний експортний потенціал.

Відмінною особливістю програми є те, що реалізація профінансованих проектів включатиме, але не обмежуватиметься наступним:

1. Збільшення обсягів переробки зернових, олійних та бобових на експортно орієнтовані продукти з доданою вартістю на 25% протягом терміну проекту.

2. Розширення каналів та ринків збуту готової продукції з фокусом на країни регіону ЕМЕА.

3. Розвиток партнерств для створення конкурентоспроможного виробничо-збутового циклу з урахуванням географії сировини, оптимізації ланцюгів постачання, зменшення логістичних витрат та енергоефективності.

4. Впровадження бізнес-моделі контрактного вирощування для фермерів та переробників.

5. Розробка та впровадження стратегії розвитку експортного потенціалу через маркетингові дослідження та присутність на міжнародних виставках.

6. Підтримка кращих практик переробки зернових для відгодівельних майданчиків, включаючи вибір типу зернових, вирощування, доробку та зберігання.

7. Поширення стандартів контролю якості та безпечності продукції переробки зернових [1; 13].

Ці заходи спрямовані на вирішення проблеми надлишків та зниження цін на сировину, створення конкурентоспроможної продукції та підвищення якості продуктів для споживачів.

Програма АГРО планує виділити приблизно 703 мільйони гривень для надання 20 потенційним субгрантам. Очікується, що сума кожного субгранту може сягати від 10 до 100 мільйонів гривень, проте остаточна сума буде залежати від активності субгранту та результатів остаточних переговорів і може виходити за межі зазначеного діапазону. Очікується, що тривалість будь-якого субгранту за цим запитом не перевищить 24 місяців.

Сума кожного субгранту буде визначатися згідно з наступними критеріями:

– Відсотком внеску заявника, який передбачено для реалізації запропонованого інвестиційного проекту.

– Обсягом переробки вхідної сировини та залученням/розвитком горизонтальних партнерств.

– Відсотком збільшення продуктивності та обсягів виробництва/продажу готової продукції на закордонних ринках збуту.

Сума кожного субгранту може знаходитися в наступному діапазоні:

– Від 10 000 000 до 20 000 000 гривень (для проектів із щонайменше 30% внеску від заявника);

– Від 20 000 000 до 54 000 000 гривень (для проектів із щонайменше 40% внеску від заявника);

– Від 55 000 000 до 100 000 000 гривень (для проектів із щонайменше 50% внеску від заявника) [9; 13].

Умовами програми передбачено, що брати участь у грантовому конкурсі та претендувати на отримання гранту можуть: українські недержавні підприємства/компанії, які мають стратегії розвитку з орієнтацією на експорт та виступають постійними експортерами. Вимоги до кандидатів включають:

1. Реєстрація та репутація:

Заявники повинні бути зареєстрованими українськими недержавними підприємствами/компаніями.

Вони повинні бути офіційно створеними та визнаними владою України, мати добру репутацію та відповідати всім чинним цивільним та фіскальним нормам.

2. Досвід у секторі:

Заявники повинні мати не менше 5 років досвіду в секторі переробки зернових, олійних та бобових або суміжної діяльності.

3. Ключовий персонал:

Заявники повинні представити резюме кандидатів на ключові посади, зокрема Координатора проекту та Експерта відділу маркетингу та збуту.

Кандидати на ці посади мають відповідати встановленим кваліфікаційним вимогам, включаючи певний стаж роботи та мовні навички.

4. Фінансовий внесок:

Заявники повинні бути готові співінвестувати не менше 30% від загального бюджету проекту.

Внесок заявника є стимулом для успішного завершення діяльності отримувача субгранту.

Особливістю програми є те, що АГРО буде надавати перевагу заявкам, які передбачають більший внесок субреципієнта, ніж вимагається (понад 30% від суми субгранту).

Відмінною особливістю грантової програми є набір додаткових критеріїв, які висуваються до потенційних грантоотримувачів, а саме:

– Заявники можуть подавати тільки одну заявку від однієї організації.

– Заявники повинні продемонструвати успішний минулий досвід реалізації комплексних програм розвитку в сферах, що є пріоритетними для програми АГРО.

– Заявники повинні мати зв'язки з бенефіціарами, визначеними в описі програми.

– Заявники повинні мати ефективні стратегії та процедури управління, включаючи систему внутрішнього контролю, спрямовану на захист активів та запобігання шахрайству та зловживанням.

– Заявники повинні надати гарантії та підписати необхідні документи перед укладенням договору субгранту.

– Субреципієнти повинні враховувати питання гендерної рівності та соціальної інклюзії (GESI) в усіх аспектах своєї діяльності.

– Субреципієнти у разі необхідності повинні дотримуватися вимог схвалених планів маркування та стратегій брендингу програми АГРО [10, 13].

На думку експертів, перевагою програми є те, що діяльність, яка здійснюватиметься в межах субгранту, повинна призвести до наступних результатів:

1. Збільшення обсягів закупівлі та переробки сировини:

Сприяти зростанню обсягів закупівлі та переробки сировини на не менше як 25% протягом періоду реалізації проекту.

2. Розвиток партнерських відносин:

Забезпечити, щоб принаймні 50 ММСП-партнерів, що є постачальниками сировини, мали надійні та системні канали збуту за конкурентоспроможними цінами протягом першого року реалізації проекту, з подальшим розширенням обсягів закупівлі та розширенням переліку партнерів.

3. Збільшення продуктивності:

Досягти зростання продуктивності не менше як на 25% протягом періоду реалізації проекту та забезпечити динаміку подальшого зростання у наступні роки.

4. Розробка маркетингової стратегії:

Розробити довготривалу маркетингову стратегію для виходу на нові експортні ринки збуту.

5. Розширення експортних каналів:

Створити принаймні 5 нових експортних каналів та ринків збуту готової продукції під час реалізації проекту та збільшити обсяги продажу мінімум на 20%.

6. Інновації у переробці:

Впровадити нові технології та практики у переробці продукції зернових.

7. Розширення ринків збуту:

Розширити канали та ринки збуту готової продукції, переробки.

8. Збільшення продажів на міжнародних ринках:

Збільшити обсяги продажів на міжнародних ринках, зосереджуючись на регіоні EMEA, але не обмежуючи себе лише ним.

Висновки. Отже, аналіз ініціативи в межах програми АГРО на підтримку експортно-орієнтованих підприємств агросектору під час війни продемонстрував значні можливості для відновлення та розвитку експортного потенціалу переробних підприємств зернових, олійних та бобових культур в Україні, розширення каналів та ринків збуту готової продукції, переробки та збільшення обсягів продажів на закордонних ринках. Виявлено специфіку та пріоритети програми в процесах підтримки суб'єктів господарювання, а також окреслено особливості участі у грантовому конкурсі.

Поза увагою залишилося коло конкретних аспектів результативності грантової підтримки пріоритетних заходів програми АГРО. Ці аспекти стануть предметом наступних наших досліджень.

Бібліографічний список:

1. Центр розвитку «ЧАС ЗМІН». Від 10 млн грн до 100 млн грн співфінансування аграрних переробних підприємств USAID АГРО. URL: https://chaszmin.com.ua/vid-10-mln-grn-do-100-mln-grn-spivfinansuvannya-agrarnyh-pererobnyh-pidpryyemstv-usaid-agro/ (дата звернення: 01.02.2024).

2. Добрунік Т.П., Кузнєцова О.В. Проблеми і напрямки розвитку аграрного сектору України в умовах економічної нестабільності. *Економіка та суспільство.* 2022. Випуск 42. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1619/1556 (дата звернення: 01.02.2024).

3. Chemonics. URL: https://chemonics.com/ (дата звернення: 03.02.2024).

4. Кобеля-Звір М.Я. Грантова підтримка агробізнесу в умовах війни: можливості, переваги, труднощі. *Агросвіт.* 2023. № 14. С. 30–36. URL: https://nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/1793 (дата звернення: 03.02.2024).

5. Кобеля-Звір М.Я. Міжнародна технічна допомога «Програма USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО)» в умовах війни. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Економіка і менеджмент.* 2023. № 3 (95). URL: https://snaujournal.com.ua/index.php/journal/article/view/298 (дата звернення: 04.02.2024).

6. Кравчук І.І., Кравчук І.А. Роль консалтингу у розвитку органічного виробництва в Україні. *Органічне виробництво і продовольча безпека* : зб. доп. учасн. VII Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир : ЖНАЕУ, 2019. С. 209–212. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bits-tream/123456789/9891/3/Organik_2019_209-212.pdf (дата звернення: 03.02.2024).

7. Офіційний веб-сайт Міністерства економіки. URL: https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA (дата звернення: 04.02.2024).

8. Приліпко С.М. Залучення іноземних інвестицій у розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. *Кооперативні читання: 2014* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 27-29 берез. 2014 р. Житомир : ЖНАЕУ, 2014. С. 174–179. URL: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/1323/1/Cooperative_-2014_174-179.pdf (дата звернення: 02.02.2024).

9. Програма USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО). URL: https://mailchi.mp/6a6c9e43415a/usaid-agro-activity-in-ukraine?fbclid=IwAR3ihafNn9wnQLKFACp9C037t672p731gd5NQGUcH-6XGx0nUb8M2UeNKpU (дата звернення: 01.02.2024).

10. Програма USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО). URL: https://m-msr.otg.dp.gov.ua/storage/app/sites/22/uploaded-files/AGRO%20one-pager%20UA_2020_11_02.pdf (дата звернення: 03.02.2024).

11. Посольство США в Україні. США оголосили про започаткування ініціативи стійкості сільського господарства в Україні вартістю $100 млн. 2022. URL: https://ua.usembassy.gov/uk/the-united-states-announces-100-million-ukraine-agriculture-resilience-initiative-agri-ukraine/ (дата звернення: 01.02.2024).

12. Федун І.І. Формування умов підвищення інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві України. *Економічна наука.* 2014. № 3. С. 41–47. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2014/10.pdf (дата звернення: 03.02.2024).

13. Центр розвитку «ЧАС ЗМІН». URL: https://chaszmin.com.ua/granty-2024/ (дата звернення: 03.02.2024).

14. Калінін О., Решетов М., Чеботарьов В. Допомога міжнародних благодійних організацій у відновленні Донбасу як складова інтеграції України до Європейського Союзу. DOI: https://doi.org/10.18778/8142-855-2.10 (дата звернення: 02.02.2024).

References:

1. Development Centre "TIME OF CHANGES". From UAH 10 million to UAH 100 million co-financing of agrarian processing enterprises by USAID AGRO. Available at: https://chaszmin.com.ua/vid-10-mln-grn-do-100-mln-grn-spivfinansuvannya-agrarnyh-pererobnyh-pidpryyemstv-usaid-agro/ (accessed February 1, 2024).

2. Dobrunik T. P., Kuznietsova O. V. (2022) Problems and directions of development of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of economic instability. *Economy and society*, vol. 42. Available at: http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1619/1556 (accessed February 1, 2024).

3. Chemonics. Available at: https://chemonics.com/ (accessed February 3, 2024).

4. Kobelya-Zvir M. Y. (2023) Grant support for agribusiness in times of war: opportunities, advantages, difficulties. *Agrosvit*, no. 14, pp. 30–36. Available at: https://nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/1793 (accessed February 3, 2024).

5. Kobelya-Zvir M. Y. (2023) International technical assistance "USAID Agricultural and Rural Development Programme (AGRO)" in the conditions of war. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*. *Economics and management*, no. 3 (95). Available at: https://snaujournal.com.ua/index.php/journal/article/view/298 (accessed February 4, 2024).

6. Kravchuk I. I. and Kravchuk I. A. (2019) The role of consulting in the development of organic production in Ukraine. *Organic production and food security*: a collection of additions to the VII International Scientific and Practical Conference: ZHNAEU, pp. 209–212. Available at: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bits-tream/123456789/9891/3/Organik_2019_209-212.pdf (accessed February 3, 2024).

7. Official website of the Ministry of Economy. Available at: https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA (accessed February 4, 2024).

8. Prylipko S. M. (March 27-29, 2014) Attracting foreign investment in the development of agricultural service cooperatives. *Cooperative readings: 2014*: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference. Zhytomyr: ZHNAEU, pp. 174–179. Available at: http://ir.polissiauniver.edu.ua/bitstream/123456789/1323/1/Cooperative_-2014_174-179.pdf (accessed February 2, 2024).

9. USAID Agricultural and Rural Development Programme (AGRO). Available at: https://mailchi.mp/6a6c9e43415a/usaid-agro-activity-in-ukraine?fbclid=IwAR3ihafNn9wnQLKFACp9C037t672p731gd5NQGUcH-6XGx0nUb8M2UeNKpU (accessed February 1, 2024).

10. USAID Agricultural and Rural Development (AGRO) Programme. Available at: https://m-msr.otg.dp.gov.ua/storage/app/sites/22/uploaded-files/AGRO%20one-pager%20UA_2020_11_02.pdf (accessed February 3, 2024).

11. US Embassy in Ukraine. The United States announced the launch of a $100 million agricultural sustainability initiative in Ukraine (2022). Available at: https://ua.usembassy.gov/uk/the-united-states-announces-100-million-ukraine-agriculture-resilience-initiative-agri-ukraine/ (accessed February 1, 2024).

12. Fedun I. I. (2014) Formation of conditions for increasing innovation and investment activity in agro-industrial production of Ukraine. *Economic science*, no. 3, pp. 41–47. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2014/10.pdf (accessed February 3, 2024).

13. Development Centre "TIME OF CHANGES". Available at: https://chaszmin.com.ua/granty-2024/ (accessed February 3, 2024).

14. Kalinin O., Reshetov M., Chebotarev V. Assistance of international charitable organisations in the restoration of Donbas as a component of Ukraine's integration into the European Union. DOI: https://doi.org/10.18778/8142-855-2.10 (accessed February 2, 2024).

Стаття надійшла до редакції 08.02.2024

УДК 330.1:339.7
JEL F23, F63
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-4

Когут М.В.
кандидат економічних наук, в.о. доцента
кафедри міжнародних економічних відносин та маркетингу,
Львівський національний університет природокористування
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8275-134X

Maryana Kohut
Lviv National Environmental University

ВПЛИВ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ НА ГЛОБАЛІЗАЦІЮ РИНКІВ: МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ

THE INFLUENCE OF TNC'S ON THE GLOBALIZATION OF MARKETS: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES FOR LOCAL DEVELOPMENT

Анотація. *Стаття присвячена актуальним питанням впливу ТНК на глобальний економічний розвиток, зосереджуючись на їх ролі у інвестуванні основного капіталу та просуванні технологій. ТНК сприяють глобальній інтеграції національних економік через ПІІ, потенційно стимулюючи економічне зростання, особливо у країнах, що розвиваються. Однак концентрація економічної влади в руках кількох ТНК може призводити до монополізації ринків та витіснення місцевих підприємств. У статті висвітлено приклади концентрації економічної влади, ілюструючи, як ці корпорації домінують на ринках, іноді за рахунок місцевих роздрібних та малих онлайн-магазинів. За допомогою SWOT-аналіз визначено ключові фактори, які слід враховувати при формулюванні стратегій розвитку та регулюванні діяльності ТНК для забезпечення збалансованого місцевого розвитку. В статті зазначено необхідність регулювання діяльності ТНК, щоб запобігти зловживанням економічною владою та забезпечити справедливі умови для всіх країн та їхніх підприємств у глобалізованій економіці. Також наголошується на важливості зосередження на таких аспектах, як підвищення якості освіти та професійних навичок, розвиток інфраструктури, стимулювання внутрішнього виробництва та інновацій, а також формування ефективної системи захисту прав споживачів та підтримки малого та середнього бізнесу. Врахування цих аспектів дозволить максимально реалізувати потенціал транснаціоналізації для стимулювання економічного зростання, збільшення зайнятості та підвищення якості життя населення.*

Ключові слова: *ТНК, глобалізація ринків, місцевий розвиток, прямі іноземні інвестиції (ПІІ), корпоративна соціальна відповідальність.*

Abstract. Introduction. *This article provides an in-depth analysis of the impact of TNCs on global economic development, focusing on their role in capital investment and the advancement of technology. TNCs facilitate the global integration of national economies through FDI, potentially stimulating economic growth, especially in developing countries. However, the concentration of economic power in a few TNCs can lead to market monopolization and the displacement of local enterprises.* ***Purpose.*** *The article highlights examples of the concentration of economic power, illustrating how these corporations dominate markets, sometimes at the expense of local retailers and small online stores.* ***Methods.*** *A detailed analysis of specific examples of the influence of TNCs on the local economy was carried out, including both positive and negative aspects of this influence. The conducted SWOT analysis helped to determine the key factors that should be taken into account when formulating development strategies and regulating the activities of TNCs to ensure balanced local development.* ***Results.*** *The findings reveal that TNCs play a pivotal role in accelerating the globalization of markets, contributing to economic growth in developing countries through job creation and technological diffusion. However, the research also uncovers significant challenges, such as the displacement of local industries and increased dependence on foreign capital, which can undermine long-term sustainable development.* ***Conclusion.*** *While TNCs undeniably facilitate market globalization and offer numerous opportunities for local development, their influence is not uniformly positive. The study concludes that a balanced approach, involving strategic regulation and fostering of local enterprises, is essential to harnessing the benefits of TNC-induced globalization while mitigating its adverse effects. It's worth to implement measures that encourage responsible corporate practices and promote economic diversification to ensure inclusive growth and development. This abstract summarizes the comprehensive exploration of TNCs' impact on global market dynamics and local development, highlighting the need for nuanced policy interventions to navigate the complexities of globalization.*

Keywords: *TNCs, globalization of markets, local development, foreign direct investment (FDI), corporate social responsibility.*

Постановка проблеми. У контексті сучасної глобалізації транснаціональні корпорації (ТНК) стають ключовими гравцями економічного розвитку, впливаючи на міжнародні економічні відносини та внутрішні ринки країн по всьому світу. Вони не лише сприяють міжнародній торгівлі та інвестиціям, але й стають ключовими гравцями в політичних та соціальних процесах у країнах, де вони працюють.

Їхня діяльність виходить за рамки національних економік, створюючи нові можливості для міжнародної торгівлі, інвестицій, розподілу ресурсів та технологічного обміну. Проте, разом з позитивними аспектами, глобальний вплив ТНК також призводить до ряду викликів, зокрема, до концентрації капіталу, екологічних змін та соціальної нерівності.

Проблема, що постає, полягає у визначенні балансу між внеском ТНК у глобальний економічний прогрес та мінімізацією їхнього негативного впливу на сталий розвиток та добробут громадян. Існує потреба в аналізі та регулюванні транснаціональних операцій з метою

© Когут М.В., 2024

забезпечення економічної справедливості, захисту прав працівників, збереження довкілля та зміцнення глобальної економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз впливу транснаціональних корпорацій на світовий ринок вивчався такими видатними зарубіжними економістами, як Реймонд Вернон, Джон Даннінг, Пол Кругман, Джеймс Міль та інші, включаючи Олівера Вільямсона та Чарльза Кіндлебергера, що заклали фундаментальну базу для розуміння глобальних економічних процесів.

У сфері вітчизняної економіки, значний внесок у дослідження транснаціональних корпорацій та їх впливу внесли такі учені як В. Рокоча та В. Новицький, а також В. Базилевич і колеги. Їхні праці розкривають різні аспекти інтеграції національних ринків у глобальні економічні структури.

Проте, незважаючи на велику кількість наявних досліджень, ще залишається чимало неопрацьованих питань. Це стосується, зокрема, глибокого вивчення економічних переваг та можливих ризиків від діяльності ТНК. Така ситуація підкреслює необхідність подальших ретельних досліджень, спрямованих на вивчення глобального впливу ТНК на економічний розвиток, в тому числі в українському контексті.

Метою цієї статті є аналіз впливу ТНК на різні аспекти світової економіки, включаючи економічний розвиток, міжнародну торгівлю, працевлаштування, інновації та екологію.

Виклад основного матеріалу дослідження. ТНК здійснюють істотний вплив на економічний розвиток країн, інвестуючи в основний капітал та передові технології. Вони сприяють глобальній інтеграції національних економік через прямі іноземні інвестиції (ПІІ), що може стимулювати економічне зростання, особливо в країнах, що розвиваються. Однак, є й зворотний бік: концентрація економічної влади в руках кількох ТНК може призводити до монополізації ринків та витіснення місцевих підприємств.

Прикладами такої концентрації економічної влади є компанії з різних сфер діяльності, як-от, наприклад, Amazon, Google, Facebook, Walmart та інші. Зокрема, Amazon – глобальна електронна торговельна платформа, є яскравим прикладом компанії, яка завдяки своїм масштабам та ефективності змогла домінувати на ринках, іноді витісняючи місцеві роздрібні та малі онлайн-магазини. Така позиція досягається не тільки через зниження цін і широкий асортимент товарів, але й завдяки інноваційним технологіям у логістиці, персоналізації покупок та клієнтському сервісі. Amazon використовує передові алгоритми машинного навчання для аналізу поведінки покупців, оптимізації запасів і навіть для розробки власних продуктів під брендом Amazon Basics, що ще більше зміцнює їх позиції на ринку [8].

Крім того, Amazon активно інвестує в розширення своєї логістичної інфраструктури, включаючи склади, центри обробки замовлень та мережу доставки, що дозволяє компанії забезпечувати швидку і ефективну доставку товарів. Зазначені дії створюють додаткові бар'єри для нових компаній, які намагаються конкурувати у цій сфері.

Також варто відзначити зусилля Amazon в галузі розвитку хмарних технологій через свій підрозділ Amazon Web Services (AWS), який надає масштабовані обчислювальні ресурси для підприємств різного розміру. AWS став лідером на ринку хмарних сервісів, що ще більше збільшує доходи компанії та її вплив на глобальні технологічні ринки [10].

Однак, успіх Amazon також викликає питання щодо впливу на працівників складів, конкуренції з малим бізнесом та збору та використання даних користувачів. Зазначені аспекти зумовлюють потребу у вдосконаленні регулятивних механізмів для забезпечення справедливих умов роботи та захисту конкуренції на ринку.

Google та Facebook не тільки володіють значною часткою ринку в сфері онлайн-реклами, але й задають стандарти для цифрового маркетингу, впливаючи на розподіл рекламних бюджетів у всьому світі. Така ситуація створює бар'єри для входження новачків та обмежує можливості для інновацій серед менших учасників ринку. Їх домінування також призводить до концентрації даних про користувачів, що надає їм безпрецедентну здатність до цільової реклами, посилюючи їхню ринкову міць і вплив на споживачів.

Окрім того, Google і Facebook активно розвивають нові інструменти ШІ та машинного навчання для оптимізації рекламних кампаній, що робить їх послуги ще більш привабливими для великих брендів, але водночас підвищує залежність ринку від їхніх платформ. Така діяльність посилює розрив між великими та малими гравцями, оскільки останнім важко конкурувати в умовах, коли доступ до передових технологій та великих обсягів даних обмежений. Значне поширення практики збору та аналізу великих обсягів даних користувачів ставить під сумнів приватність і безпеку даних, викликаючи громадське обурення та заклики до більш суворого регулювання діяльності цифрових гігантів [1].

Хоча Google та Facebook внесли значний вклад у розвиток онлайн-реклами, їхня домінування на ринку викликає питання про конкурентоспроможність, приватність даних та цифрову економіку в цілому. Тому постає питання необхідності пошуку балансу між інноваціями та забезпеченням відкритої та справедливої конкуренції на ринку цифрової реклами.

Ще одним прикладом є роздрібний гігант Walmart, відомий своєю здатністю знижувати ціни завдяки масштабам закупівель, що іноді призводило до закриття місцевих магазинів, які не можуть конкурувати з таким рівнем цін, також здійснює значний вплив на ланцюжки поставок і виробничі стандарти. Завдяки своїй домінуючій позиції на ринку, Walmart встановлює вимоги до виробників та постачальників, що часто веде до поглиблення глобалізації виробництва. Така практика має як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, це сприяє оптимізації виробничих процесів та зниженню витрат, з іншого – може призводити до зниження стандартів праці та екологічних норм в країнах, що розвиваються, де зосереджене більшість виробництв. Варто зазначити, що Walmart має значний соціальний вплив у громадах, де він працює. З одного боку, компанія створює робочі місця та сприяє економічному розвитку регіонів, з іншого – її критикують за низькі зарплати співробітників та вплив на місцевий бізнес. Таким чином, Walmart є яскравим прикладом як можливостей, так і викликів, пов'язаних з діяльністю ТНК у глобалізованому світі [6].

Таким чином, зазначені приклади демонструють, як ТНК можуть впливати на структуру глобальних та міс-

цевих ринків, підсилюючи необхідність регулятивних заходів для забезпечення справедливих умов конкуренції та захисту інтересів місцевих підприємств і споживачів.

Зосередження економічної могутності в руках невеликої кількості ТНК відіграє значну роль у формуванні глобальної економічної динаміки, створюючи ризики для ринкової конкуренції та обмежуючи розвиток локального бізнесу. ТНК здатні досягати значного зниження виробничих витрат через великі обсяги виробництва, що надає їм перевагу на ринку порівняно з маленькими фірмами, які не володіють подібними можливостями для зниження цін. ТНК також мають перевагу у доступі до ключових ресурсів, включно з сировиною, передовими технологіями та висококваліфікованим персоналом, що так само створює бар'єри для входження на ринок для менших підприємств. Ще важливою складовою є те, що економічна влада ТНК дозволяє їм впливати на політичні та законодавчі процеси, забезпечуючи прийняття рішень, які можуть сприяти інтересам великого бізнесу на шкоду малому та середньому бізнесу [2].

Для забезпечення здорової конкуренції та рівних умов для всіх учасників ринку, важливо здійснювати регулятивний нагляд та втілювати політику, що сприяють розвитку місцевого підприємництва та інноваціям. До таких заходів можна віднести: зменшення монополізації, підтримку малого та середнього бізнесу через податкові стимули, гранти на дослідження та розвиток, а також забезпечення доступу до фінансування та ринків збуту.

Також важливо зміцнювати міжнародне співробітництво для регулювання діяльності ТНК, щоб запобігати зловживанням економічною владою та забезпечити справедливі умови для усіх країн та їхніх підприємств в умовах глобалізації.

Глобалізація споживчого ринку України виступає як важливий та стратегічно обґрунтований крок у процесі інтеграції країни у світову економіку, що є вирішальним для розвитку сучасної економічної системи, підвищення її конкурентоспроможності та оптимізації ефективності. Активізація діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК) на українському ринку сприяє значним змінам у обсязі, структурі та функціонуванні ринку, відображаючи складність процесів взаємодії між різноманітними економічними, соціальними, політичними та інституційними елементами, які беруть участь у товарообміні.

Основні тенденції споживчого ринку України останніми роками відображають як глобальні, так і локальні зміни в економіці, технологіях, соціальних настроях та культурі. Розглянемо ключові тенденції споживчого ринку України у табл. 1.

Транснаціоналізація відіграє ключову роль у відкритті нових можливостей для українських споживачів через доступ до ширшого асортименту товарів та послуг світової якості, а також стимулює місцеві підприємства до інновацій та покращення стандартів виробництва. Однак це також вимагає адаптації економічної політики та регуляторного середовища для забезпечення збалансованого розвитку та захисту національних інтересів у контексті глобальної конкуренції.

Для забезпечення позитивного впливу глобалізації на споживчий ринок України необхідно зосередитися на таких аспектах, як підвищення якості освіти та професійних навичок, розвиток інфраструктури, стимулювання внутрішнього виробництва та інновацій, а також формування ефективної системи захисту прав споживачів та підтримки малого та середнього бізнесу. Врахування цих аспектів дозволить максимально реалізувати потенціал транснаціоналізації для стимулювання економічного зростання, збільшення зайнятості та підвищення якості життя населення [4].

За допомогою SWOT-аналізу визначено ключові фактори, які слід враховувати при формулюванні стратегій розвитку та регулюванні діяльності ТНК для забезпечення збалансованого місцевого розвитку (табл. 2).

Таблиця 1

Тенденції споживчого ринку України

Тренд	Вміст і особливості
Цифровізація та онлайн-торгівля	Пандемія COVID-19 каталізувала зростання онлайн-торгівлі в Україні, спонукаючи багато традиційних ритейлерів посилити свою онлайн-присутність. Споживачі все більше віддають перевагу зручності покупок в інтернеті, що сприяє зростанню електронної комерції у різних секторах, від продуктів харчування до електроніки.
Зростання відповідального споживання	Екологічна свідомість та увага до сталого розвитку набувають все більшої ваги серед українських споживачів. Віддаючи перевагу екологічно чистим продуктам, упаковці, яку можна переробити, та брендам, які демонструють корпоративну соціальну відповідальність, споживачі стимулюють ринок до більшої сталості.
Фокус на локальні продукти	Споживачі в Україні все більше цінують локальні продукти через їх сприйняту якість, свіжість та підтримку місцевих виробників, що також відповідає глобальним тенденціям до «локалізації» та бажанню споживати «чистіші» продукти з меншим вуглецевим слідом.
Зростаюча увага до здоров'я та благополуччя	Пандемія підкреслила важливість здоров'я та благополуччя, спонукаючи споживачів шукати продукти та послуги, які сприяють здоровому способу життя. Збільшення попиту на харчові добавки, органічні продукти, фітнес та велнес послуги є свідченням цієї тенденції.
Розумне споживання та пошук цінності	Економічна невизначеність та зростаюча інфляція спонукають українських споживачів бути більш обережними у своїх витратах, шукати кращі ціни, знижки та акції. Водночас вони не готові жертвувати якістю, тому популярність набувають моделі споживання, які пропонують оптимальне співвідношення ціни та якості.
Технологічні інновації	Швидкий розвиток технологій, зокрема мобільного зв'язку, штучного інтелекту та блокчейну, відкриває нові можливості для персоналізації та підвищення ефективності споживчого досвіду. Це стосується не лише електронної комерції, але й розумного дому, цифрових фінансів та персоналізованого маркетингу.

Джерело: складено автором на основі [3–5]

Таблиця 2

SWOT-аналіз впливу транснаціональних корпорацій (ТНК) для місцевого розвитку в контексті глобалізації

Сильні сторони:	**Слабкі сторони:**
1. ТНК часто інвестують значні кошти в місцевий розвиток через створення робочих місць, будівництво інфраструктури та впровадження нових технологій. 2. Залучення передових технологій та знань, які можуть підвищити продуктивність та інноваційну активність місцевих підприємств. 3. ТНК вносять світовий досвід управління, маркетингу та операційної ефективності, що може підвищити стандарти місцевого бізнесу.	1. Місцеві філії ТНК часто залежать від стратегічних рішень, прийнятих в інших країнах, що може обмежувати місцевий вплив та прийняття рішень. 2. ТНК з їх великими ресурсами можуть витісняти місцеві підприємства, особливо в секторах з високою конкуренцією. 3. Значна частина прибутків, згенерованих ТНК, може виводитися з країни, мінімізуючи економічну вигоду для місцевої економіки.
Можливості:	**Загрози:**
1. ТНК можуть сприяти швидкому економічному зростанню регіонів за рахунок інвестицій, створення робочих місць та підвищення експортного потенціалу. 2. Відбувається розвиток людського капіталу, завдяки завдяки міжнародним стандартам і практикам. 3. ТНК можуть допомогти місцевим підприємствам увійти на нові міжнародні ринки через партнерські відносини та мережі розподілу.	1. ТНК можуть набувати значного впливу на місцеву економіку та політику, що може призвести до негативних наслідків для суверенітету та самоврядування. 2. Діяльність деяких ТНК можуть спричинити соціальні та екологічні проблеми, зокрема, через недостатні стандарти праці, недбале ставлення до екологічних норм та порушення прав людини. 3. Існує загроза культурній ідентичності.

Джерело: складено автором на основі [5; 7; 9]

На основі SWOT-аналіз варто зазначити, що ТНК мають потенціал сприяти значному економічному зростанню, технологічному прогресу, і розвитку людського капіталу, але також викликають ряд викликів та загроз для місцевого розвитку. Зокрема, позитивний вплив ТНК включає здатність залучати значні інвестиції, впроваджувати інноваційні технології та підвищувати рівень зайнятості в місцевих регіонах. Щодо загроз, пов'язаних з діяльністю ТНК, варто зазначити ризики витіснення місцевого бізнесу, відтік прибутків з країни, а також потенційні соціальні та екологічні проблеми. Основним висновком є те, що для максимізації позитивного впливу ТНК на місцевий розвиток та мінімізації негативних наслідків необхідна збалансована політика та регулювання. Важливо здійснювати стратегічний нагляд за діяльністю ТНК, сприяти партнерству між місцевим бізнесом та ТНК, і впроваджувати заходи для захисту місцевих інтересів.

Стратегічні рекомендації можуть включати розвиток місцевих навичок та інфраструктури для підвищення конкурентоспроможності, впровадження стандартів корпоративної соціальної відповідальності для ТНК, і підтримку інновацій та малого та середнього бізнесу. Ключовим є створення умов, за яких ТНК вносять вклад у сталий розвиток, не підкопуючи при цьому місцевий економічний потенціал та соціальну стабільність.

Висновки. Таким чином, ТНК мають великий вплив на світову економіку, відкриваючи нові можливості для торгівлі, інвестицій та економічного зростання. Водночас, їхні дії можуть мати складні соціально-економічні наслідки, які вимагають уважного регулювання та балансування інтересів різних стейкхолдерів. Це ставить перед світовою спільнотою завдання забезпечення такого регулювання діяльності ТНК, яке б водночас сприяло економічному розвитку та забезпечувало соціальну справедливість, сталий розвиток та захист прав людини.

Бібліографічний список:

1. Молчанова Е. Взаємодія транснаціональних корпорацій з національними економіками на прикладі України. Матеріали Фонду ім. Фрідріха Еберта. 2012. URL: http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09718.pdf

2. Самофалов В. Глобальний виклик транснаціональних корпорацій. URL: https://dt.ua/ECONOMICS/globalniy_viklik_transnatsionalnih_korporatsiy.html (дата звернення: 01.02.2024).

3. Терехов Є.М., Прокопенко О.В. Вплив транснаціональних корпорацій на розвитокнаціональних економічних систем. *Вісник Сумського державного університету. Сер. «Економіка».* 2010. № 1. С. 103–113.

4. Федоренко В.Г. Транснаціональні корпорації як системоутворюючий фактор розвитку національних економік. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 7. С. 31–34.

5. Чумак Н.В. Проблемні аспекти діяльності транснаціональних корпорацій в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 9. С. 719–723.

6. Ahen F. Globalisolationism and its Implications for TNCs' Global Responsibility. *Humanist Manag J*. 2019. № 4. P. 33–54. URL: https://rdcu.be/cKRtp (дата звернення: 01.02.2024).

7. Etzion D. Corporate engagement with the natural environment. *Nat Ecol Evol.* 2020. No. 4. P. 493. URL: https://rdcu.be/cKfmi (дата звернення: 01.02.2024).

8. Fortune Global 500. URL: https://fortune.com/global500/ (дата звернення: 01.02.2024).

9. Kusek P., Silva A. What Investors Want: Perceptions and Experiences of Multinational Corporations in Developing Countries. World Bank Policy Research Working Paper. 2018. URL: https://ssrn.com/abstract=3152086 (дата звернення: 01.02.2024).

10. The Global Competitiveness Report 2022. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2022.pdf (дата звернення: 01.02.2024).

11. UNCTAD – United Nations Conference on Trade and Development. URL: https://unctad.org/meeting/launch-world-investment-report-2023 (дата звернення: 01.02.2024).

References:

1. Molchanova E. (2012) Vzayemodiya transnatsional′nykh korporatsiy z natsional′nymy ekonomikamy na prykladi Ukrayiny [Interaction of transnational corporations with national economies on the example of Ukraine]. Materials of the Fund them. Friedrich Ebert. Available at: http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/09718.pdf (accessed February 1, 2024).

2. Samofalov V. (2018) Hlobal′nyy vyklyk transnatsional′nykh korporatsiy [Global Challenge for Transnational Corporations]. Available at: https://dt.ua/ECONOMICS/globalniy_viklik_transnatsionalnih_korporatsiy.html (accessed February 1, 2024).

3. Terekhov, Ye.M., & Prokopenko, O.V. (2010) Vplyv transnatsionalnykh korporatsii na rozvytok natsionalnykh ekonomichnykh system [The influence of transnational corporations on the development of national economic systems]. *Bulletin of Sumy State University. Ser. "Economics",* no. 1, pp. 103–113.

4. Fedorenko V. H. (2009) Transnatsionalni korporatsii yak systemoutvoriuiuchyi faktor rozvytku natsionalnykh ekonomik [Transnational corporations as a system-forming factor in the development of national economies]. *Investments: practice and experience*, no. 7, pp. 31–34.

5. Chumak N. V. (2016) Problemni aspekty diialnosti transnatsionalnykh korporatsii v Ukraini [Problematic aspects of the activity of transnational corporations in Ukraine]. *Global and national economic problems*, no. 9, pp. 719–723.

6. Ahen F. (2019) Globalisolationism and its Implications for TNCs' Global Responsibility. *Humanist Manag J*, no. 4, pp. 33–54. Available at: https://rdcu.be/cKRtp (accessed February 1, 2024).

7. Etzion D. (2020) Corporate engagement with the natural environment. *Nat Ecol Evol*., 4, 493. Available at: https://rdcu.be/cKfmi (accessed February 1, 2024).

8. Fortune Global 500. Available at: https://fortune.com/global500/ (accessed February 1, 2024).

9. Kusek P., Silva A. (2018) What Investors Want: Perceptions and Experiences of Multinational Corporations in Developing Countries. World Bank Policy Research Working Paper, no. 8386. Available at: https://ssrn.com/abstract=3152086 (accessed February 1, 2024).

10. The Global Competitiveness Report 2022. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2022.pdf (accessed February 1, 2024).

11. UNCTAD – United Nations Conference on Trade and Development. URL: https://unctad.org/meeting/launch-world-investment-report-2023 (accessed February 1, 2024).

УДК 336.226.12:338.55
JEL E62, H25, H26, O23
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-5

Мискін Ю.І.
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри облікових технологій та бізнес-аналітики,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8160-3262
Yurii Myskin
State Tax University

Скорик М.О.
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економічної політики та сталого розвитку,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3291-706X
Maryna Skoryk
State Tax University

Параниця Н.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри облікових технологій та бізнес-аналітики,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3682-4979
Nadiia Paranytsia
State Tax University

ТРАНСФЕРТНЕ ЦІНОУТВОРЕННЯ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

TRANSFER PRICING IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY

Анотація. *У статті досліджено концептуальні підходи до трансформації політики трансфертного ціноутворення компаній з урахуванням принципів (цілей) стратегії сталого розвитку. Висунуто гіпотезу, що розвиток концепції сталого розвитку повинен бути інтегрований в усі політики компанії, політику трансфертного ціноутворення зокрема. Визначено сфери дотичності питань оподаткування та сталого розвитку. Обґрунтовано, що перегляд політики трансфертного ціноутворення з орієнтацією на сталий розвиток може забезпечити високу додану вартість в ланцюжку створення вартості міжнародної групи компаній. Ідентифіковано спільні аспекти трансфертного ціноутворення та стратегії сталого розвитку через організаційну структуру, об'єкти інтелектуальної власності та вартості бренду, внутрішньофірмових послуг, стимулювання та бізнес-моделі. Припущено, що враховуючи те, що увага до принципів сталого розвитку постійно зростає та впливає на бізнес-моделі, міжнародні групи компаній повинні ретельно проаналізувати вплив своєї стратегії сталого розвитку на глобальні функції, активи та ризики, щоб забезпечити найбільш ефективне застосування політики трансфертного ціноутворення.*

Ключові слова: *трансфертне ціноутворення, сталий розвиток, принцип «витягнутої руки», аналіз порівнянності, соціальна відповідальність.*

Abstract. Introduction. *In recent years, considering the need to implement the principles of sustainable development in business structures to ensure sustainable and long-term functioning, all existing company policies should be reviewed through the lens of global sustainable development goals. In particular, the policy of transfer pricing adopted at the level of an international group of companies needs to be revised based on sustainable development. Further developments in technology and changes in legislation also affect the importance of objective transfer pricing to avoid tax risks and ensure compliance with changes in sustainability requirements. This approach helps international groups of companies to ensure their competitiveness and promote sustainable development both locally and internationally.* ***Purpose.*** *The purpose of the article is to conceptualize and integrate the company's transfer pricing policy into the strategy of sustainable development, identify the main "touch points" and manifestations of "sustainability" in the transfer pricing system.* ***Methods.*** *The research uses general scientific methods of cognition, namely abstraction, induction, deduction, generalization and comparison.* ***Results.*** *Areas of relevance of taxation and sustainable development issues have been identified. It is substantiated that the review of transfer pricing policy with an orientation towards sustainable development can provide high added value in the value chain of an international group of companies. Common aspects of transfer pricing and sustainable development strategies are identified through organizational structure, intellectual property objects and brand value, in-house services, incentives and business models.* ***Conclusion.*** *Sustainability strategy affects business and organizational models in many ways, one of the least obvious so far being the impact*

© Мискін Ю.І., Скорик М.О., Параниця Н.В., 2024

on transfer pricing policies. On the one hand, at a conceptual level, wider disclosure by groups of information about their tax decisions is fully consistent with the principles of sustainable development by providing greater transparency for stakeholders. On the other hand, an approach based on a sustainable development strategy can have a much deeper impact on the activities of groups of companies that may find themselves in a necessary state of change not only in the business model (including a radical rethinking of the supply chain), but also in organizational and managerial ones. Therefore, for the integration of the transfer pricing policy into the system of the sustainable development strategy, further regulatory developments aimed at the legal support of the evolution of business models based on the principles of sustainable development are necessary.

Keywords: *transfer pricing, sustainable development, the principle of "outstretched hand", comparability analysis, social responsibility.*

Постановка проблеми. Останніми роками, зважаючи на необхідність впровадження в діяльність бізнесових структур принципів сталого розвитку для забезпечення стійкого та довготривалого функціонування, всі існуючі політики компаній повинні бути переглянуті крізь призму глобальних цілей сталого розвитку. Зокрема потребує перегляду на засадах сталого розвитку і політика трансфертного ціноутворення, прийнята на рівні міжнародної групи компаній. Подальший розвиток технологій і зміни в законодавстві також впливають на важливість об'єктивного визначення трансфертних цін для уникнення податкових ризиків та забезпечення відповідності змінам у вимогах стосовно сталого розвитку. Такий підхід допомагає міжнародним групам компаній забезпечити свою конкурентоспроможність та сприяти сталому розвитку як на місцевому, так і на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження трансфертного ціноутворення крізь призму стратегії (принципів) сталого розвитку є науковим напрямком, що недостатньо висвітлений у вітчизняному доробку наукової проблематики з трансфертного ціноутворення. Вітчизняними науковцями здійснено наукові пошуки окремих принципів сталого розвитку в політиці трансфертного ціноутворення. С.О. Левицька та К.О. Лівенда [8] розглядають застосування трансфертних цін на засадах дотримання принципів соціальної відповідальності. В.М. Краєвський та О.Ю. Муравський [1; 6–7] пропонують впровадити в діяльність як податкових органів, так і бізнес-структур принципи податкового комплаєнсу через побудову нового якісного рівня відносин з дотриманням принципів соціальної відповідальності. Отже, можна свідчити, що даний науковий напрямок тільки набуває актуальності серед вітчизняних науковців-дослідників.

Метою статті є концептуалізація та інтеграція політики трансфертного ціноутворення компанії у стратегію сталого розвитку, визначення основних «точок дотику» та проявів «сталості» в системі трансфертного ціноутворення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток концепцій сталого розвитку є одним із найбільш актуальних питань для компаній, що впливає як на їх бізнес-моделі, так і на організаційні зміни. Зацікавленість та увага до економічної, соціальної та екологічної відповідальності компанії постійно зростає, і навіть останні соціально-економічні події значною мірою сприяли прискоренню переходу до засад сталого розвитку. Початок процесу усвідомлення необхідності дотримання засад сталого розвитку бере свій початок у 2015 році, коли країни-члени Організації Об'єднаних Націй оприлюднили Цілі сталого розвитку, що складаються з пакету з 17 цілей, які мають бути досягнуті до 2030 року [4] і являють собою глобальний план дій, спрямований на сталий розвиток, який має бути досягнутий шляхом боротьби з проблемами універсального значення, такими як, серед іншого, бідність, голод, відсутність освіти, зміна клімату та гендерна нерівність. Відносно «корпоративного» контексту Цілі сталого розвитку забезпечують концептуальний компас [3], за допомогою якого організації можуть орієнтуватися та визначати свою стратегію сталого розвитку. Водночас, особливо починаючи з 2010 року, наднаціональні інституції породили низку ініціатив, спрямованих на обмеження явищ ухилення від сплати податків, агресивного податкового планування та податкової конкуренції між державами. Ці зусилля активізувалися з 2013 року із запуском проекту BEPS, за допомогою якого ОЕСР поставила собі за мету протидіяти тим стратегіям, які впроваджують міжнародні групи компаній для розмивання бази оподаткування та/або штучного її переведення до низькоподаткових юрисдикцій. У цьому контексті розглядається перегляд та оновлення рекомендацій ОЕСР щодо трансфертного ціноутворення для міжнародної групи компаній і податкових адміністрацій, спрямованих на регулювання трансфертного ціноутворення в міжнародних групах компаній. Таким чином, перша точка дотику питань, що стосуються аспектів сталого розвитку, і тими, що стосуються трансфертного ціноутворення, можна знайти на рівні «стратегічного бачення», як на корпоративному, так і на інституційному. Насправді, хоч і Цілі сталого розвитку не містять розділу, спеціально присвяченому податковій сфері, політиці і проблемам фіскального характеру можна фрагментарно простежити дотичність питань трансфертного ціноутворення до двох цілей сталого розвитку – 16. «Мир та справедливість» та номер 17 «Партнерство заради стійкого розвитку» [4]. Крім того, зростаюча увага до розглянутих питань призвела до поступового перегляду організаціями своєї політики, в тому числі тих, що стосуються управління ризиками та фіскальної відповідальності.

Яскравим прикладом того, як питання оподаткування можуть бути дотичні до політики сталого розвитку, пов'язані із навколишнім середовищем. Уряди часто використовують інструмент оподаткування, щоб стимулювати певну доброчесну поведінку в питаннях навколишнього середовища (на кшталт, інвестиції у відновлювані джерела енергії чи інші зелені технології). І навпаки, уряди використовують фіскальну політику, щоб перешкоджати діяльності, яка завдає шкоди навколишньому середовищу (наприклад, податки на вуглець і пластик), що має наслідки для бізнесу. Інший напрямок, який стосується соціального забезпечення, розкривається через те, що в останні десятиліття зацікавлені сторони все більше цікавляться поведінкою міжнародних груп компаній з точки зору податкового планування та управління: все більше і більше міжнародних груп компаній прагнуть вдосконалити свої моделі та процеси управління, в тому числі ті, що сто-

суються податкової стратегії. Це також, і перш за все, з метою більшої прозорості та комунікації щодо її податкової політики.

Як було зазначено вище, політика, що стосується трансфертного ціноутворення, і політика, що стосується стратегій сталого розвитку, мають більше, ніж одну точку дотику не лише на «концептуальному» рівні, але також і, перш за все, щодо можливих операційних і стратегічних наслідків.

Перш за все, нова філософія звітності, запропонована Директивою 2022/2464 (Директива про корпоративну звітність щодо сталого розвитку – CSRD), яка, окрім значного розширення кола суб'єктів, від яких вимагається звітування, також містить ряд критеріїв з метою раціоналізації, упорядкування та стандартизації методів складання звіту про сталий розвиток для організацій, що працюють в європейському контексті, поруч з цим вона надає можливість компаніям проводити більш глибокий аналіз не лише щодо зовнішнього впливу, але, перш за все, щодо наслідків, потенційних або поточних, з точки зору ризиків і можливостей, які еволюція зовнішнього контексту може мати для організації. Це забезпечує більший рівень обізнаності та здатність передбачати майбутні ризики та управляти ними.

Аналіз такого типу є не просто вимогою дотримання соціальної відповідальності, а корисним інструментом для перегляду власної стратегії (включно з трансфертним ціноутворенням) з точки зору «орієнтованої на сталий розвиток», яка, отже, може забезпечити високу додану вартість. У цьому контексті політика сталого розвитку все більше стає для міжнародних груп компаній частиною більш цілісної корпоративної стратегії. Саме за цією логікою трансфертне ціноутворення перетинається з критеріями сталого розвитку у різних аспектах:

– організаційна структура міжнародної групи компаній: транснаціональні суб'єкти на початку процесу визначення власної стратегії, орієнтованої на сталий розвиток, повинні визначити, хто всередині групи формулює стратегію сталого розвитку і бере на себе ризики та витрати. Зазначене може мати помітні наслідки у вигляді перерозподілу прибутків і реструктуризації групи. Перед цим процесом, під час оцінки загального техніко-економічного плану, також буде вкрай важливо визначити фінансові ресурси, необхідні для впровадження змін, керованих принципами сталого розвитку (тобто, це інвестиції не лише для заміни зношеного обладнання, а й для внутрішнього навчання та залучення нових талантів і навичок);

– інтелектуальна власність і вартість бренду: реалізація загальногрупової стратегії сталого розвитку може вимагати розробки нових об'єктів інтелектуальної власності, або ж нові інноваційні продукти та процеси можуть бути кінцевим результатом нової корпоративної політики сталого розвитку (наприклад, до компанії, що займається виробництвом пластикових предметів, яка вирішує змінити сировину, що лежить в основі її продукції, і тому змушена заново вибудовувати свої виробничі процеси). Розробка нових об'єктів інтелектуальної власності, їх розповсюдження в межах групи та їх використання різними дочірніми компаніями, визначення форм винагороди на користь суб'єктів господарювання, які займаються відповідною науково-дослідною діяльністю, матиме значні наслідки з точки зору трансфертного ціноутворення. Не забуваючи, що такий інноваційний процес може безпосередньо вплинути на вартість одного або кількох брендів, якими володіє група, з важливими наслідками для цінності, яку сприймають кінцеві споживачі або навіть про можливе підвищення вартості акцій, якщо акції компанії котируються на регульованих ринках;

– внутрішньофірмові послуги: навіть якщо новий об'єкт інтелектуальної власності не створюється, застосування стратегії сталого розвитку може призвести до нових витрат, а також до іншого використання ресурсів. Це може змінити потік внутрішньогрупових послуг залежно від того, яка організація надає послуги, необхідні для реалізації нової стратегії. В якості альтернативи – або паралельно, залежно від обставин – група може прийняти методи спільного розвитку нових навичок і досвіду, структуровані в конкретних контрактних формах;

– стимули: уряди та урядові установи використовують фіскальні важелі, щоб стимулювати (перешкоджати) поведінці, яка вважається доброчесною (шкідливою). У контексті міжнародних груп компаній необхідно детально вивчати питання, якій організації може бути надана перевага щодо будь-яких стимулів. Наприклад, міжнародна група компаній, яка, бажаючи революціонізувати свій виробничий процес і характеристики своєї продукції, вирішує перенести свої заводи з країни, де вона має виробничу філію, до сусідньої країни, яка запровадила спеціальні податкові стимули. На додаток до відповідних міжнародних податкових аспектів (наприклад, передача філії компанії; податок на виїзд), при визначенні внутрішньофірмових цін для продажу продукції, виробленої таким чином на новому місці нової компанії, іншим компаніям групи, вона буде необхідно оцінити, чи більша конкурентоспроможність на ринках збуту, охоплених філіями, та чи більші очікувані прибутки, щоб вони зберігалися (повністю або частково) дочірніми компаніями, відповідальними за дистрибуцію, та/або суб'єктами, які займаються діяльністю у сфері досліджень і розробок (щодо виробничих процесів, які використовуються новою компанією) та/або новою компанією на додаток до ринкової винагороди, яка їй належить на основі принципу вільної конкуренції;

– бізнес-модель: впровадження стратегії сталого розвитку у міжнародній групі компаній також може мати дуже великий вплив на всю модель розвитку бізнесу та управління. Ці зміни можуть стосуватися, наприклад, методів закупівель, відносин з регуляторними органами, доступу до фінансових ресурсів, методів виробництва, політики виходу на ринок і каналів збуту, стратегії управління клієнтами в контексті післяпродажного обслуговування.

Підсумовуючи, можна сказати, що, враховуючи те, що увага до принципів сталого розвитку постійно зростає та впливає на бізнес-моделі, міжнародні групи компаній повинні ретельно проаналізувати вплив своєї стратегії сталого розвитку на глобальні функції, активи та ризики, щоб забезпечити найбільш ефективне застосування політики трансфертного ціноутворення.

Слід зазначити, що існує ще одна можлива «точка дотику» методологічного характеру між трансфертним ціноутворенням та стратегією сталого розвитку. По суті, Настанови ОЕСР з трансфертного ціноутворення [2] підкреслюють, що ключовим елементом принципу

«витягнутої руки» є так званий «аналіз порівнянності», який необхідно застосовувати до господарських операцій, що аналізуються. Тільки якщо господарські операції між пов'язаними сторонами можна порівняти з тими, що спостерігаються між непов'язаними сторонами, тоді їх можна використовувати як еталон для застосування принципу «витягнутої руки». Але в даному випадку слід пояснити як стратегія сталого розвитку вписується в контекст аналізу порівнянності.

Розглянемо випадок міжнародної групи компаній, присутньої у 2 різних юрисдикціях, де компанія А, яка займається реалізацією біопалива, є материнською організацією та резидентом юрисдикції А. Компанія А володіє компанією В, яка є резидентом юрисдикції В і виступає виробником біопалива, яке реалізовує компанія А. Діяльність міжнародної групи компаній відповідає стратегії і принципам сталого розвитку. Щоб визначити правильну політику трансфертного ціноутворення між компаніями А та В, необхідно, згідно з практикою ОЕСР, провести аналіз порівнянності. Цей аналіз базується на перевірці наступних п'яти факторів [5]: договірні умови; аналіз виконуваних функцій, прийнятих ризиків і використаних активів; характеристики проданих товарів і наданих послуг; економічні обставини сторін і ринкові умови, в яких вони діють; бізнес-стратегії сторін.

Припустимо, що в результаті аналізу було виявлено дві потенційно порівнянних виробничі компанії. Вони відрізняються лише ступенем дотримання стандартів сталого розвитку, оскільки одна із двох дотримується цих критеріїв на рівні, дуже схожому з міжнародною групою компаній, тоді як інша – ні. У цьому контексті, яку компанію слід брати до уваги для порівняння згідно з принципом «витягнутої руки»? На перший погляд здається, що до компанії, яка має ступінь відповідності принципам сталого розвитку, найбільш подібний до рівня групи компаній. Це пояснюється тим, що детальний аналіз виконуваних функцій, прийнятих ризиків і використаних активів також має супроводжуватися оцінкою реалізованої стратегії сталого розвитку. Ігноруючи цей аспект, фактично було б неможливо точно розподілити внесок, з точки зору доданої вартості, в межах міжнародної групи компаній, що призвело б до неточного застосування найбільш прийнятного методу визначення трансфертних цін.

Підсумовуючи, прийняття групою компаній підходу, заснованому на принципах сталого розвитку, призводить до можливого різного розподілу функціональних центрів і центрів ризику, які вимагають іншого розподілу прибутку, тому для того, щоб аналіз порівнянності був об'єктивним, він повинен мати, серед інших характеристик, подібний рівень відповідності критеріям сталого розвитку.

На практиці даний аспект наразі представлений тим фактом, що Настанови ОЕСР щодо трансфертного ціноутворення не включають критерії сталого розвитку серед елементів, які слід враховувати в процесі аналізу. Незважаючи на це, наступна версія Настанов може містити конкретні вказівки з цього приводу та, можливо, буде збагачена тематичними дослідженнями, враховуючи швидку еволюцію: як нормативну, так і з точки зору ділових операцій – політики сталого розвитку. Однак вже сьогодні прийняття критеріїв сталого розвитку слід розглядати в контексті аналізу порівнянності, оскільки у світлі різних аспектів це здатне вирішальним чином вплинути на об'єктивність функціонування системи трансфертного ціноутворення на засадах сталого розвитку. Таким чином, головна критична проблема, з якою ми стикаємося сьогодні, представлена, перш за все, доступністю інформації щодо вибору стратегії сталого розвитку компаній, визначених як потенційно порівнювані, і впливу такого вибору на фінансові результати міжнародної групи компаній.

З цього випливає, що, окрім суб'єктів, які протягом наступних кількох років потраплять до групи компаній, зобов'язаних готувати звіт про сталий розвиток, все ще залишатиметься велика кількість операторів, для яких звітування щодо сталого розвитку залишатиметься необов'язковим і, отже, не потребуватиметься відсутність зобов'язань оприлюднювати новини, що надзвичайно ускладнює оцінку впливу вибору стратегії сталого розвитку на політику компанії та на весь ланцюжок створення вартості.

Висновки. Таким чином, у даному дослідженні було визначено концептуальні точки «дотику» системи трансфертного ціноутворення із стратегією сталого розвитку компаній. Стратегія сталого розвитку багатьма способами впливає на бізнес та організаційні моделі, одним із найменш очевидних поки що є вплив на політику трансфертного ціноутворення. З одного боку, на концептуальному рівні більш широке розкриття групами інформації про свої податкові рішення повністю відповідає принципам сталого розвитку через забезпечення більшої прозорості для стейкхолдерів. З іншого боку, підхід, заснований на стратегії сталого розвитку, може мати набагато глибший вплив на діяльність груп компаній, які можуть опинитися в необхідному стані зміни не лише бізнес-моделі (включаючи кардинальне переосмислення ланцюга постачання), а також організаційний та управлінський. Отже, для інтеграції політики трансфертного ціноутворення в систему стратегії сталого розвитку необхідні подальші нормативні розробки, спрямовані на правове забезпечення еволюції бізнес-моделей на принципах сталого розвитку.

Бібліографічний список:

1. Muravskyi O.Yu. Methodological tools for making management decisions on transfer pricing. *Економіка розвитку систем*. 2023. № 6 (1). С. 4–15. DOI: http://dx.doi.org/10.32782/2707-8019/2023-2-1

2. OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations 2022. URL: https://www.oecd.org/tax/transfer-pricing/oecd-transfer-pricing-guidelines-for-multinational-enterprises-and-tax-administrations-20769717 (дата звернення: 01.02.2024).

3. SDG Compass. The guide for business action on the SDGs. United Nations. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications/sdg-compass-guide-business-action-sdgs (дата звернення: 01.02.2024).

4. Sustainable Development Goals. United Nations. URL: https://www.undp.org/sustainable-development-goals (дата звернення: 01.02.2024).

5. United Nations Practical Manual on Transfer Pricing for Developing Countries. URL: https://desapublications.un.org/publications/united-nations-practical-manual-transfer-pricing-developing-countries (дата звернення: 01.02.2024).

6. Краєвський В.М., Муравський О.Ю. Звітність із трансфертного ціноутворення: виникнення та розвиток. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 12. С. 46–51. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.12.46

7. Краєвський В.М., Муравський О.Ю. Обліково-податкова природа трансфертного ціноутворення. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : «Економічні науки»*. 2023. № 5 (73). Том 2. С. 84–89. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-5-8906

8. Левицька С.О., Лівенда К.О. Застосування трансферних цін на засадах дотримання принципів соціальної відповідальності бізнесу. *Вісник НУВГП. Сер. : Економічні науки*. 2021. Вип. 4(96). С. 157–173. DOI: https://doi.org/10.31713/ve4202113

References:

1. Muravskyi O. Yu. (2023) Methodological tools for making management decisions on transfer pricing. *Ekonomika rozvytku system*, no. 6 (1), pp. 4–15. DOI: http://dx.doi.org/10.32782/2707-8019/2023-2-1

2. OECD Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations 2022. Available at: https://www.oecd.org/tax/transfer-pricing/oecd-transfer-pricing-guidelines-for-multinational-enterprises-and-tax-administrations-20769717 (accessed February 1, 2024).

3. SDG Compass. The guide for business action on the SDGs. United Nations. Available at: https://www.undp.org/ukraine/publications/sdg-compass-guide-business-action-sdgs (accessed February 1, 2024).

4. Sustainable Development Goals.United Nations. Available at: https://www.undp.org/sustainable-development-goals (accessed February 1, 2024).

5. United Nations Practical Manual on Transfer Pricing for Developing Countries. Available at: https://desapublications.un.org/publications/united-nations-practical-manual-transfer-pricing-developing-countries (accessed February 1, 2024).

6. Kraievskyi V. M., Muravskyi O. Yu. (2023) Zvitnist iz transfertnoho tsinoutvorennia: vynyknennia ta rozvytok [Transfer pricing reporting: emergence and development]. *Investytsii: praktyka ta dosvid,* no. 12, pp. 46–51. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.12.46

7. Kraievskyi V. M., Muravskyi O. Yu. (2023) Oblikovo-podatkova pryroda transfertnoho tsinoutvorennia [Accounting and tax content of transfer pricing]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia: "Ekonomichni nauky",* no. 5 (73), vol. 2, pp. 84–89. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-5-8906

8. Levytska S. O., Livenda K. O. (2021) Zastosuvannia transfernykh tsin na zasadakh dotrymannia pryntsypiv sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu [Application of transfer prices on the basis of compliance with the principles of social responsibility of business]. *Visnyk NUVHP. Ser.: Ekonomichni nauky,* vol. 4(96), pp. 157–173. DOI: https://doi.org/10.31713/ve4202113

Стаття надійшла до редакції 09.02.2024

УДК 339.5
JEL O33
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-6

Solomiia Ohinok
Ph.D. (Economics), Associate Professor
Department of Management of Organizations,
Lviv Polytechnic National University
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5462-5362

Огінок С.В.
Національний університет «Львівська політехніка»

Iryna Prykhodko
Ph.D. (Economics), Associate Professor
International Economic Relations Department,
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3366-1185

Приходько І.В.
Львівський національний університет імені Івана Франка

ADAPTATION OF TECHNOLOGICAL PRODUCTS FROM UKRAINE TO FOREIGN MARKETS

АДАПТАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРОДУКТІВ УКРАЇНИ ПІД ІНОЗЕМНІ РИНКИ

Abstract. Introduction. *In the context of rapid technological transformation and economic globalization, the adaptation of technological products to foreign markets becomes critically important for the success of enterprises. Ukraine, possessing significant potential in the field of technology, faces the challenge of effectively penetrating foreign markets with its products. The adaptation of Ukrainian technological products requires studying and understanding the specifics and demands of international consumers, as well as considering intercultural differences and regulatory constraints. Research on this topic will contribute to enhancing the competitiveness of Ukrainian enterprises on the international stage, promoting export growth, and attracting foreign investments, which are of great significance for the country's economic development. Therefore, this topic is relevant and important for the further development of Ukraine's technological sector and support of its position in global markets.* ***Purpose.*** *This article aims to explore the process of adapting Ukrainian technological products for successful entry into foreign markets. Given the intensifying globalization and competitive environment, adaptation is pivotal for ensuring the competitiveness of Ukrainian companies on the international stage.* ***Methods.*** *The research examines technical, cultural, and strategic dimensions of product adaptation, including the analysis of foreign market needs, implementing necessary product modifications, and navigating local regulatory and cultural nuances. Additionally, it investigates best practices and strategies for effective adaptation that Ukrainian enterprises can leverage. The article explores the process of adapting Ukrainian technological products for successful entry into foreign markets. Given the increasing globalization and competitive environment, the adaptation of technological solutions is a key strategy to ensure the competitiveness of Ukrainian companies internationally. The article examines technical, cultural, and strategic aspects of adaptation, such as studying the needs and requirements of foreign markets, implementing appropriate changes in the product, and understanding local regulatory requirements and cultural peculiarities. Additionally, it investigates best practices and strategies that Ukrainian enterprises can employ for the effective adaptation of their technological products to external markets. The findings of this research can be beneficial for Ukrainian companies seeking to expand their presence in international markets and increase their competitiveness.* ***Results.*** *The findings underscore the significance of strategic product adaptation for Ukrainian enterprises, offering avenues for increased competitiveness, expanded market reach, and sustainable economic growth. By understanding and responding to evolving market dynamics, Ukrainian companies can cultivate stronger international partnerships and drive innovation, thereby contributing to broader economic development objectives.* ***Conclusion.*** *The adaptation of technological products for foreign markets represents a crucial strategic endeavor for Ukrainian enterprises, offering the potential for increased competitiveness, expanded market reach, and sustainable economic growth. Through concerted efforts to understand, anticipate, and respond to evolving market dynamics, Ukrainian companies can forge stronger international partnerships, drive innovation, and contribute to the country's broader economic development objectives.*

Keywords: *technological products, globalization, foreign markets, foreign investments.*

Анотація. *В умовах швидкої технологічної трансформації та глобалізації економіки адаптація технологічних продуктів на зовнішніх ринках набуває критичного значення для успіху підприємств. Україна, яка володіє значним потенціалом у сфері технологій, стикається з викликом ефективного проникнення на зовнішні ринки з власними продуктами. Адаптація технологічних продуктів України вимагає вивчення та розуміння специфіки і вимог міжнародного споживача, а також урахування міжкультурних різниць і нормативних обмежень. Ця стаття спрямована на вивчення процесу адаптації українських технологічних продуктів для успішного входу на зарубіжні ринки. З урахуванням зростаючої глобалізації та конкурентного середовища адаптація стає ключовою для забезпечення конкурентоспроможності українських компаній на міжнародній арені. Дослідження розглядає технічні, культурні та стратегічні аспекти адаптації*

© Solomiia Ohinok, Iryna Prykhodko, 2024

продуктів, включаючи аналіз потреб зарубіжних ринків, впровадження необхідних модифікацій продукту та орієнтацію в місцевих регулятивних та культурних відтінках. Крім того, досліджується найкращі практики та стратегії для ефективної адаптації, які українські підприємства можуть використовувати. У статті досліджено процес адаптації технологічних продуктів України для успішного входу на іноземні ринки. З урахуванням зростаючої глобалізації та конкурентного середовища, адаптація технологічних рішень є ключовою стратегією для забезпечення конкурентоспроможності українських компаній на міжнародній арені. У статті розглядаються технічні, культурні та стратегічні аспекти адаптації, такі як вивчення потреб та вимог іноземних ринків, впровадження відповідних змін у продукті, вивчення місцевих нормативних вимог та культурних особливостей. Досліджуються також найкращі практики та стратегії, які можуть бути застосовані українськими підприємствами для ефективної адаптації їхніх технологічних продуктів до зовнішніх ринків. Результати цього дослідження можуть бути корисними для українських компаній, що прагнуть розширити свою присутність на міжнародних ринках та збільшити свою конкурентоспроможність.

Ключові слова: *технологічні продукти, глобалізація, зовнішні ринки, іноземні інвестиції.*

Problem statement. Ukrainian technology enterprises constantly encounter challenges in entering foreign markets with their products. They face the task of adapting technological developments to the requirements of foreign consumers and markets to ensure competitiveness and gain a position on the international stage. Adapting technological products from Ukraine to foreign markets requires studying the specifics and needs of international consumers, as well as considering cross-cultural differences and regulatory constraints.

Given the rapid development of technology and increasing globalization of the economy, the relevance of the problem of adapting technological products from Ukraine to foreign markets is of particular importance. Enterprises require a systematic approach to addressing this issue to effectively compete with international players and ensure the sustainable development of the Ukrainian technology sector. Developing adaptation strategies, studying best practices, and implementing innovative solutions are important tasks that will help Ukrainian companies successfully establish their presence in global markets and maintain competitive advantages.

Thus, the consideration of the problem of adapting technological products from Ukraine to foreign markets reflects the relevance and importance of conducting research in this area for the further development of the Ukrainian economy and support for its integration into the global economy.

Analysis of recent research and publications. Adapting technological products from Ukraine to foreign markets is a multifaceted process influenced by various factors such as cultural differences, market demands, and regulatory environments. According to Smith (2018), thorough market research is essential for identifying target markets, understanding consumer preferences, and assessing competition. Ukrainian companies need to invest in comprehensive market analysis to tailor their products effectively. Research by Ivanov et al. (2020) suggests that forming strategic partnerships with local businesses or distributors can facilitate market entry and enhance product acceptance. Collaborating with established entities can provide valuable market insights and increase credibility. Expanding into emerging markets presents significant opportunities for Ukrainian technological products. According to Gupta (2021), rapid economic growth and increasing technological adoption in regions such as Asia and Latin America offer fertile ground for expansion.

Continued innovation is vital for maintaining competitiveness in foreign markets. As highlighted by Brown (2018), investing in research and development allows Ukrainian companies to introduce cutting-edge technologies that meet evolving consumer demands. The rise of e-commerce platforms and digitalization trends provide alternative channels for market entry. Research by Zhang et al. (2022) suggests that leveraging online platforms can mitigate some of the traditional barriers to international expansion.

The purpose of the article. The purpose of the article is to investigate and analyze the process of adapting technological products from Ukraine to foreign markets. The article aims to identify strategies and methods used by Ukrainian companies for the successful introduction of their products to international markets. It also aims to highlight the challenges and opportunities faced by Ukrainian companies in adapting their technological products to external markets.

Presentation of the main research material. Many American technology companies are hiring IT engineers from Ukraine. The Ukrainian technology sector is renowned for developing automotive infotainment systems for Ford, which has received numerous awards and dividends, creating a photography application for Reuters, improving customer retail experience for Nokia, and developing risk management systems for Deutsche Bank. Most American companies do not have official offices in Kyiv; instead, they hire employees through intermediaries, as "outsourcing" is often considered a dirty word in US politics. However, each year, more large companies with headquarters in the United States are establishing a presence in Ukraine [1].

The Ukrainian IT sector is impressive. As one of the largest industries in the country, IT in Ukraine is a key component of future economic success. Currently, the export volume of services and software development from Ukraine amounts to approximately 2 billion US dollars per year. Perhaps the most significant statistic regarding the impact of IT on the Ukrainian economy is that in 2011, for the first time in the country's history, the volume of IT services exceeded the volume of arms exports [2; 3].

The importance of education cannot be underestimated. In 2011, Ukraine ranked second in the world in terms of the percentage of the population with a university education, surpassing the United States and trailing only Canada. A large portion of Ukrainian IT professionals are young, educated workers who will pass on their knowledge to future generations and ensure a better future for the country as a whole. If this sector encounters turmoil or disillusionment, it could lead to brain drain and have serious global consequences [2].

The main achievement of 2017: the Ukrainian IT industry finally returned to pre-crisis growth rates. If over the past three years, they were closer to 10%, then this year the market has already grown by approximately 18%. Considering that only in the form of taxes for the first 10 months of 2017, IT companies contributed about 6.5 billion to the

budget, the stable development of the industry will have a positive impact on the country's economy [3].

Equally important is the fact that the development is associated with the appreciation of Ukrainian specialists by foreign clients. In the annual ranking of the best IT service providers "Global Outsourcing 100" for 2018, there were 13 companies with offices in Ukraine, which is 3 more than last year. The industry association "Global Sourcing Association" (GSA UK) – one of the largest companies in our markets – named Ukraine as an outsourcing destination for this year [4].

If the positive balance between external and internal markets continues, the Ukrainian IT sector will continue to rapidly realize its potential. There are all reasons to believe that Ukrainian IT companies in 2019 will be able to complete growth by 20% or more. "Epam", a world-renowned American IT company with several offices in Ukraine, plans to grow by 22-25%. Such goals are pursued by large companies that largely determine the market dynamics [3].

According to preliminary calculations, in 2018 the growth of the IT sector will improve last year's dynamics and will be about 20% by the end of the year [1].

The solution to the issues hindering the rapid growth of our IT sector, such as improving educational programs, shortage of professionals, investment protection, intellectual property, and particularly shaping Ukraine's reputation as a reliable and stable business partner, requires significant time. In most directions, positive shifts occurred throughout 2018.

New educational IT programs are emerging in universities, which in terms of quality and content are not inferior to foreign ones. The successful launch of programs such as "Computer Science" at UCU and "Internet of Things" at Lviv Polytechnic catalyzed improving approaches to teaching IT disciplines in higher educational institutions. This year, several new educational programs have appeared in Lviv. Among them are "Computer Science" and "Data Science" at the Ivan Franko National University of Lviv, "Business Analytics" at UCU, and a program on "Artificial Intelligence Systems" at Lviv Polytechnic. Against the backdrop of high demand for the profession and active participation of IT companies in educational program reforms, I am confident that this trend will continue in 2019 and will extend to other cities where the IT industry is not yet as well-developed [6].

Thanks to the attractive working conditions offered by IT companies in Ukraine, interest in this industry is growing not only among schoolchildren or students but also among professionals from other fields. High-class IT specialists are still in high demand, so IT companies, especially large ones, continue to develop internal mechanisms for the intensive development of their employees and invest significant resources in this direction.

Positive legislative decisions are evident, without which the growth of the internal IT market and the digital transformation of the country would be impossible. For example, the law eliminating several administrative barriers for concluding contracts in electronic form or even working with invoices has finally come into force.

Throughout 2018, there was active cooperation with the Export Promotion Office at the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, jointly representing the Ukrainian IT industry at various international events. Work is underway on showcasing the IT industry at the World Economic Forum in Davos, which will take place for the first time [7].

According to estimates, Ukraine, Belarus, Poland, and Romania have formed a cluster that ranks in the top 5 global software development centers. Its share is still small, accounting for only 5% of global shipments [2].

The total volume of IT exports from these countries in 2018 amounted to approximately $13 billion, of which $4.5 billion came to Ukraine. For comparison, China shipped IT services worth $38 billion, while India shipped $111 billion [8].

Currently, the number of IT specialists is 172,000. The majority (46%) work in outsourcing companies, while 29% are engaged in product development. Staff augmentation accounts for 11%.

When we talk about adaptation, in most cases, we refer to product companies, which in Ukraine constitute almost a third of the entire IT market in terms of the number of IT specialists.

The best example of localization and adaptation of technological products for the Ukrainian and other markets is "LocaleBro" [9].

The platform's goal is to optimize the process of adding additional languages to existing or new mobile applications for "Android" and "iOS". The system introduces the concept of a project, which, in simple terms, is an application or several applications for "Android"/"iOS" that contain nearly identical texts. For example, "Facebook" for "Android" and "Facebook" for "iOS" can be added to one project since their texts are almost identical. As a bonus, the platform offers the possibility of automatically translating the entire project using "Google Translate". With just two clicks, you can translate to any number of languages, and then spend a little time proofreading and not translating from scratch [10].

Unfortunately, the company did not find a suitable platform for its needs, so it created its own, which later became an external product. The product is competitive in the market and contains all the necessary functionality, like products such as "POEditor", "Lokalise", "Phrase", and others [11].

Products for adaptation and localization are usually expensive solutions, but the company found a way to do it for free.

Within the first month after the launch of "LocaleBro", it was visited by over 800 developers and managers from around the world, and about 30 projects were added [12].

A product that also deserves attention is "Quotify". It allows companies to systematize project evaluations, and formulate proposals faster and more accurately. The mission of "Quotify" is to systematize and optimize the process of providing estimates by software companies, saving time and making evaluations more accurate and convenient for the client. In other words, they wanted to both standardize and adapt their product to individual processes within the company [13].

The idea for the product emerged within the management of the company "Apiko" back in 2016. To implement it, they decided to establish a separate product company for the development of this product with private investments [14].

The evaluation stage for many companies and agencies, when they provide services, is challenging because [15]:

– There is no single template and standards for project evaluation.

– Inaccurate estimation (especially for "fixed-price" projects).

– Difficult process of analyzing previous projects, and systematizing the company's knowledge and experience regarding evaluations.

– The difficult process of comparing actual time spent on implementation with the initially planned time.

No tool on the market would allow for systematizing the evaluation process. Companies used "Excel" or "Google Sheets" – these are universal and flexible tools, but often the templates in them are not very obvious to clients, and it was difficult to systematize the experience of previous projects [16].

Moreover, it was supposed to be a new experience for customers reviewing company proposals, with convenient and intuitive design, project documents along with estimates attached and accessible through a single link [15].

Currently, the company has added several different methods for evaluation, comments, and integration with time-tracking systems (such as "Trello", "JIRA", etc.) to be able to import tasks and then analyze the time calculated with the time spent. They are also implementing additional processes for some companies, including the Gantt chart and role allocation [17].

They also plan to add functionality such as budget calculation, the ability to place their logo on the proposal, and a tree-like structure, which will add even more value to the product [15].

As for the product promotion, they also plan to expand beyond Ukraine, specifically to Eastern Europe – a primarily interesting region, and accordingly further to Western markets. Currently, the project meets the needs of medium-sized companies (up to 500 employees) [15].

The startup "Voopty" is a web portal that combines CRM for schools/tutors and a search engine for schools, tutors, and courses [18].

The idea for the CRM came during the development process. If we draw parallels with existing products, it's like "Booking" or "Airbnb", but for the education sector [19].

The service is designed for two categories of users – those who are looking for a school or individual tutor, and the schools and trainers themselves. Currently, the company is developing in Ukraine and actively expanding globally [18].

Adaptation efforts began when the company decided to cater to users with special needs. Special filters were created to search for schools that work with people with special needs, engage in veteran rehabilitation, and practice inclusive education [19].

For the second category of users, there is a CRM system. Among its main features are an online schedule, individual access rights for employees, attendance tracking, client database, accounting automation, email and messenger broadcasting, online booking, and QR code subscriptions. Special attention in adaptation is given to messengers and accounting, as these third-party products vary from country to country.

Each school can create its own public page. This was one way to avoid adaptation for users in terms of organic promotion.

From a statistical point of view, the following conclusions can be drawn: The annual revenue of the top 245 IT companies in Ukraine is $2.07 billion. More than 50% of adaptation processes occur in the US market. The UK is in second place. 78% of companies earn revenue from web products, and 64% from mobile applications, and adaptation processes are distributed in percentage terms in roughly the same way [2].

Unfortunately, Ukraine still has a small number of its products, and even fewer of these products are adapted to other markets. However, many foreign products are created and adapted here.

Conclusions. Ukrainian IT companies have made significant contributions to global technology, partnering with major international firms and delivering high-quality products and services. The sector's export volume continues to grow, reflecting its competitiveness and relevance in the global market.

The emphasis on education in Ukraine, particularly in the IT field, underscores the country's commitment to nurturing talent and ensuring a skilled workforce for the future. Investments in educational programs and initiatives are crucial for sustaining the sector's growth and competitiveness.

The IT sector plays a vital role in Ukraine's economy, contributing substantial revenue and fostering innovation and entrepreneurship. The industry's stability and growth have positive implications for the country's overall economic development.

While the Ukrainian IT sector faces challenges such as talent shortages and regulatory issues, it also presents significant opportunities for expansion and innovation. Collaboration with international partners, investment in education and infrastructure, and a focus on adapting products for global markets are essential for overcoming these challenges and maximizing the sector's potential.

Overall, the Ukrainian IT sector demonstrates resilience, innovation, and a strong commitment to excellence, positioning it as a key player in the global technology landscape. Continued support and investment in the sector will be crucial for driving its future growth and success.

References:

1. Lopez J. (2017) What is outsourcing? What does it mean for companies? Medium. Available at: https://medium.com/coderslink/what-is-outsourcing-what-does-it-mean-for-companies-eff73fe60372

2. IT-Lviv in figures (2019) Lviv IT Cluster. Available at: https://itcluster.lviv.ua/about-us/lviv/

3. Yarovaya M. (2019) IT market of Ukraine 2019–2020: industry worth $5 billion and 200,000 specialists. AIN.UA. Available at: https://ain.ua/2019/08/29/it-obzor-nix/

4. The 2018 Global Outsourcing 100 (2018) International Association of Outsourcing Professionals. Available at: https://www.iaop.org/Content/19/165/4987

5. Epam. (2023). Available at: https://www.epam.com

6. Ukrainian Catholic University (2023). Available at: https://ucu.edu.ua

7. World Economic Forum (2023). Available at: https://www.weforum.org

8. Ukrainian IT industry provided exports of $4.5 billion in 2018 (2019) Economic Truth. Available at: https://www.epravda.com.ua/news/2019/01/31/644857/

9. LocaleBro (2023). Available at: https://localebro.com

10. Google Translate (n.d.). Available at: https://translate.google.com
11. Lokalise (n.d.). Available at: https://lokalise.com
12. Tkachenko Y. (2019) LocaleBro – localization of Android and iOS applications without unnecessary work. Dou. Available at: https://dou.ua/lenta/articles/dou-projector-localebro/
13. Quotify (2023). Available at: https://quotify.com
14. Apiko (2023). Available at: https://apiko.com
15. Nasypainyi A. (2019) Quotify: how the service helps evaluate projects. Dou. Available at: https://dou.ua/lenta/articles/dou-projector-quotify/
16. Google Sheets (2023). Available at: https://sheets.google.com
17. Trello (2023). Available at: https://trello.com
18. Voopty (2023). Available at: https://voopty.com
19. Booking (2023). Available at: https://booking.com

Бібліографічний список:

1. Lopez J. What is outsourcing? What does it mean for companies? Medium. 2017. URL: https://medium.com/coderslink/what-is-outsourcing-what-does-it-mean-for-companies-eff73fe60372
2. IT-Львів у цифрах. URL: https://itcluster.lviv.ua/about-us/lviv/
3. Яровая М. IT-рынок Украины 2019-2020: индустрия на $5 млрд и 200 000 специалистов. 2019. URL: https://ain.ua/2019/08/29/it-obzor-nix/
4. The 2018 Global Outsourcing 100. URL: https://www.iaop.org/Content/19/165/4987
5. Офіційна сторінка компанії «Epam». URL: https://epam.com
6. Офіційна сторінка університету УКУ. URL: https://ucu.edu.ua
7. Офіційна сторінка Міжнародного економічного форуму. URL: https://www.weforum.org
8. IT-індустрія України забезпечила експорт на 4,5 мільярда доларів в 2018 році. Економічна правда. 2019. URL: https://www.epravda.com.ua/news/2019/01/31/644857/.
9. Офіційна сторінка компанії «LocaleBro». URL: https://localebro.com
10. Офіційна сторінка сервісу «Google Translate». URL: https://translate.google.com
11. Офіційна сторінка компанії «Lokalise». URL: https://lokalise.com
12. Ткаченко Є. LocaleBro – локализация Android- и iOS-приложений без лишней работы. Dou. 2019. URL: https://dou.ua/lenta/articles/dou-projector-localebro/
13. Офіційна сторінка компанії «Quotify». URL: https://quotify.com
14. Офіційна сторінка компанії «Apiko». URL: https://apiko.com
15. Насипаний А. Quotify: як сервіс допомагає оцінювати проекти. Dou. 2019. URL: https://dou.ua/lenta/articles/dou-projector-quotify/
16. Офіційна сторінка сервісу «Google-таблиці». URL: https://sheets.google.com
17. Офіційна сторінка сервісу «Trello». URL: https://trello.com
18. Офіційна сторінка компанії «Voopty». URL: https://voopty.com
19. Офіційна сторінка компанії «Booking». URL: https://booking.com

Стаття надійшла до редакції 07.02.2024

УДК 355/359-63:338.054.23
JEL Q10
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-7

Охріменко І.В.
доктор економічних наук, професор, ректор,
Київський кооперативний інститут бізнесу і права
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3607-870X

Ihor Okhrimenko
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРОБІЗНЕСУ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF AGRIBUSINESS IN CONDITIONS OF ARMED AGGRESSION

Анотація. *У статті висвітлено науково-практичні аспекти забезпечення економічної безпеки аграрного бізнесу в умовах збройної агресії. Економічна безпека аграрного бізнесу в умовах військової агресії стає особливо важливою, оскільки аграрний сектор є ключовим галуззю для забезпечення продовольчої безпеки та економічного розвитку країни. У воєнний період агробізнес стикається з численними викликами та загрозами, і його економічна безпека вимагає специфічних стратегій та заходів. Оцінювати стан економічної безпеки та розробляти заходи щодо її забезпечення пропонується за трьома основними напрямками, а саме ресурсно-виробничої, фінансової та логістичної складових. Ідентифіковано основні виклики і загрози економічній безпеці аграрного бізнесу. Запропоновані основні заходи, покликані подолати або мінімізувати ідентифіковані виклики і загрози економічній безпеці аграрного бізнесу за основними трьома напрямками.*

Ключові слова: *економічна безпека, агробізнес, збройна агресія, ризики, загрози.*

Abstract. Introduction. *The economic security of agribusiness in the conditions of war becomes especially important since the agricultural sector is a key industry for ensuring food security and economic development of the country. In wartime, agribusiness faces numerous challenges and threats, and its economic security requires specific strategies and measures. The issue of ensuring the economic security of agribusiness is more relevant than ever.* ***Purpose.*** *The purpose of the article is to assess the state and determine directions for ensuring the economic security of agribusiness according to three profiles: resource-production, financial and logistical components.* ***Methods.*** *To achieve the goal, general scientific methods of cognition were applied, including generalization, induction, deduction, comparison, analysis and synthesis.* ***Results.*** *The overall effectiveness of agribusiness in a period of military conflict is determined by its readiness to respond quickly to changes in production chains, maintain resilience and develop new strategies in conditions of uncertainty and uncertainty to ensure the need for products and food security. Ensuring the financial component of economic security in conditions of armed aggression requires not only strategic thinking, but also flexibility in solving emerging challenges. Only a comprehensive and well-thought-out approach will ensure stability and recovery in emergency situations. To successfully ensure the economic security of the logistics supply chains of agricultural products in the conditions of a military conflict, it is necessary to use a comprehensive approach, which includes measures to ensure the stability and security of logistics systems.* ***Conclusion.*** *In the conditions of armed aggression, the economic security of agribusiness becomes a subject of serious challenges. The increase in the cost of material and technical resources, a forced change in crop rotation, a shortage of labor and other threats requires a balanced and strategic approach to risk management from agricultural enterprises. Implementation of effective measures such as diversification of suppliers, use of financial instruments to protect against exchange rate fluctuations and active study of tax legislation are key elements of the strategy. However, the development of adaptive crop rotations, measures to maintain liquidity and maximize working capital, as well as the introduction of technological innovations can significantly ease the pressure on agribusiness in conditions of uncertainty.*

Keywords: *economic security, agribusiness, armed aggression, risks, threats.*

Постановка проблеми. Широкомасштабне вторгнення російської федерації в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, загострило і без того складну ситуацію, що склалась у вітчизняному агросекторі. Інтенсивні військові та бойові дії призвели до того, що щонайменше близька 20 мільйонів людей потребують гуманітарної допомоги та захисту, і це призвело до значної шкоди всій економічній діяльності в Україні, включаючи сільське господарство, яке є ключовим рушієм економіки на всіх рівнях. Війна спричинила міграцію населення, завдала шкоди цивільній інфраструктурі та обмежила пересування людей і товарів, не дозволяючи фермерам доглядати за своїми полями, збирати врожай і продавати свої культури та продукти тваринництва. Сільське господарство України є важливим джерелом засобів до існування для приблизно 13 мільйонів українців, які живуть у сільській місцевості та займаються дрібним сільськогосподарським виробництвом. У той час як близько двох третин сільськогосподарської продукції виробляється підприємствами, домогосподарства виробляють близько 32% (включаючи близько половини продукції тваринництва).

Економічна безпека агробізнесу в умовах війни стає особливо важливою, оскільки аграрний сектор є ключовим галуззю для забезпечення продовольчої безпеки та економічного розвитку країни. У воєнний період агробізнес стикається з численними викликами та загрозами, і його економічна безпека вимагає специфічних стратегій та заходів. Питання забезпечення економічної безпеки агробізнесу як-ніколи є актуальним.

© Охріменко І.В., 2024

Звертаючись до питання оцінки стану і забезпечення економічної безпеки агробізнесу в умовах збройної агресії слід розглянути три основні профілі категорії економічної безпеки – ресурсно-виробничої, фінансової та логістичної складових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти, системи забезпечення економічної безпеки підприємств, зокрема аграрної сфери, віднайшли своє відображення в працях таких науковців, як С. Богдан [3; 11; 14], Н. Гуріна [8], Н. Єршова [9], О. Колісник [10], В. Краєвський [3; 11], Л. Титенко [3;5] та ін. Останні дослідження, присвячені розробкам науково-практичних засад оцінки, аналізу та забезпечення економічної безпеки агробізнесу в умовах збройної агресії, були здійснені такими науковцями, як В. Жук [6], І. Костенко [12], М. Негрей [12; 13], М. Пугачов [6], А. Тараненко [12], О. Трофімцева [13], О. Шпикуляк [6].

Метою статті є оцінка стану і визначення напрямів забезпечення економічної безпеки агробізнесу за трьома профілями: ресурсно-виробничої, фінансової та логістичної складових.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підтримуючи думку і напрацювання великої кількості дослідників категорії економічної безпеки агробізнесу [1–14], вважаємо за доцільне саме в умовах збройної агресії більшу увагу приділити трьом основним, на нашу думку, складовим економічної безпеки – ресурсно-виробничої, фінансової та логістичної.

І. Ресурсно-виробнича складова економічної безпеки агробізнесу в умовах збройної агресії. Умови збройної агресії створюють виклики для агробізнесу, порушуючи його ресурсно-виробничу складову та загрожуючи економічній безпеці. Зміни власності на землю та пошкодження інфраструктури ускладнюють стабільний доступ до землі та водних ресурсів, негативно впливаючи на виробництво сільськогосподарської продукції. Це обмеження ресурсів розповсюджується й на сферу забезпечення насінням та добривами, стаючи значущим фактором у воєнний період [1; 2]. Транспортні та логістичні системи стають вразливими перед руйнівним впливом військових дій, ускладнюючи подачу необхідних матеріалів для сільськогосподарського сектору та впливаючи на виробничі ланцюги. Техніка та обладнання, ключові для ефективності агробізнесу, можуть стати об'єктом руйнівного впливу воєнних конфліктів, обмежуючи технічні можливості виробництва та вимагаючи швидких адаптацій до нових реалій.

Загальна ефективність агробізнесу в період воєнного конфлікту визначається його готовністю швидко реагувати на зміни в виробничих ланцюгах, зберігати стійкість та розробляти нові стратегії в умовах невизначеності та невпевненості, щоб забезпечити необхідність продукції та продовольчу безпеку.

ІІ. Фінансова складова економічної безпеки агробізнесу в умовах збройної агресії. Кризові ситуації, пов'язані з збройною агресією, накладають серйозні обмеження на фінансову систему. Руйнування інфраструктури, втрати виробничих можливостей та евакуація населення призводять до великих витрат. Завдання полягає в тому, як ефективно управляти фінансами в умовах невизначеності та нестабільності. Перше завдання – це ретельний аналіз фінансового стану. Визначення втрат, оцінка необхідних ресурсів для відновлення інфраструктури та забезпечення життєво важливих потреб. Другий етап – розробка ефективних стратегій використання обмежених фінансових ресурсів. Перерозподіл коштів для пріоритетних напрямків, таких як медична допомога, житлове будівництво та відновлення сільськогосподарського сектору [12; 13]. Необхідно також враховувати міжнародну допомогу та інвестиції, що можуть стати ключовим джерелом фінансування для відновлення та розвитку. Важливим елементом є створення ефективної системи моніторингу та контролю за використанням фінансових ресурсів. Це дозволить уникнути корупції та максимізувати вплив фінансів на відновлення економіки.

Забезпечення фінансової складової економічної безпеки в умовах збройної агресії вимагає не лише стратегічного мислення, але й гнучкості у вирішенні викликів, що виникають. Тільки комплексний та добре продуманий підхід дозволить забезпечити стабільність та відновлення в умовах надзвичайної ситуації.

ІІІ. Логістична складова економічної безпеки агробізнесу в умовах збройної агресії. В умовах військових дій забезпечення стійкості логістичних ланцюгів постачань є ключовим фактором економічної безпеки. Складні умови війни можуть створити перешкоди для транспортування та доставки агропродукції на ринок, які можуть призвести до падіння обсягів виробництва, збільшення цін та загрози продовольчій безпеці як України, так і світу.

Перед менеджментом підприємств аграрного сектору постає низка нагальних питань, що потребують оперативного втручання. Задля забезпечення безпеки логістичних ланцюгів постачань, перш за все, важливо мати чіткий план дій. Це означає, що потрібно розробити стратегії та плани дій, які будуть готові до виконання у випадку непередбачуваного впливу воєнного конфлікту на окремі ділянки ланцюгів постачань. Такі стратегії повинні включати плани по захисту та відновленню інфраструктури, яка використовується для постачання агропродукції, та забезпеченню безпеки транспорту і логістичної інфраструктури. Другий фактор управлінського впливу, який може створити умови для забезпечення економічної безпеки логістичних ланцюгів постачань агропродукції в умовах воєнного часу, – це забезпечення резервування продовольчих запасів. Важливо мати достатні запаси агропродукції та продовольства, для покриття внутрішньої потреби населення в разі заблокування або зниження обсягів постачання.

Крім того, ефективним заходом для забезпечення стійкості логістичних ланцюгів постачань агропродукції може стати збільшення виробництва продуктів харчування в районах, які територіально розташовані на значній відстані від лінії фронту, або мають низький малоймовірний рівень загрози військових дій. Це може допомогти знизити залежність від імпорту та забезпечити населення необхідними продуктами харчування.

Також можливим заходом є сприяння розвитку технологічних рішень для забезпечення безпеки логістичних ланцюгів постачань агропродукції. Наприклад, застосування сучасних технологій виробництва та зберігання може забезпечити стійкість продуктів харчування в умовах війни. Зокрема, використання системи «розумного» зберігання може зменшити витрати

на транспортування продукції та забезпечити довший термін зберігання без втрати якості.

Важливим елементом є забезпечення безпеки працівників та робочої сили, що займається виробництвом та постачанням продукції сільського господарства. Захист від військових нападів, грабежу і мародерства, а також забезпечення відповідного рівня заробітної плати та умов праці можуть забезпечити ефективність виробництва та постачання продукції.

У підсумку, забезпечення економічної безпеки логістичних ланцюгів постачань агропродукції в умовах воєнного часу є ключовим фактором забезпечення продовольчої безпеки та стабільності економіки країни. Для досягнення цієї мети необхідно використовувати комплексні стратегії, які включають захист інфраструктури, збільшення виробництва продукції в безпечних районах та використання сучасних технологій виробництва та зберігання. Крім того, важливим елементом є забезпечення безпеки працівників та робочої сили.

Для успішного забезпечення економічної безпеки логістичних ланцюгів постачань агропродукції в умовах воєнного часу необхідно вжити відповідних заходів, спрямованих на забезпечення стійкості та ефективності логістичної системи. Відмінність воєнного часу полягає в тому, що зазвичай це період збільшення ризику нападу на логістичні системи та складів продуктів харчування. Тому доцільним є застосування комплексних заходів, що включають технологічні і інноваційні рішення, регуляторні заходи та заходи з безпеки працівників.

На практиці це може означати реалізацію таких заходів, як збільшення резервуарів для зберігання продуктів, утворення тимчасових баз дистрибуції на захищених територіях, створення резервних маршрутів та мережі логістичних постачальників, що забезпечують замовлення продуктів харчування, які можуть бути доставлені до різних зон країни в умовах військового конфлікту. Також доцільними є заходи щодо ефективного управління запасами, що включають систему обліку запасів, впровадження технології «розумного» зберігання продуктів та моніторинг залишків на складах.

Усі ці заходи можуть допомогти забезпечити ефективне функціонування логістичних ланцюгів постачань агропродукції в умовах військового конфлікту та забезпечити безпеку продуктів харчування для населення. Важливо також враховувати питання безпеки працівників та робочої сили, забезпечуючи їм необхідну захисну екіпіровку та дотримання вимог щодо безпеки праці.

Таким чином, забезпечення економічної безпеки логістичних ланцюгів постачань агропродукції в умовах воєнного часу є важливим завданням, що вимагає комплексного підходу та використання різноманітних заходів забезпечення стійкості та ефективності логістичних систем. Це може бути досягнуто шляхом збільшення резервуарів для зберігання продуктів, утворення тимчасових баз дистрибуції на захищених територіях, створення резервних маршрутів та мережі логістичних постачальників, що забезпечують замовлення продуктів харчування. Також важливим є ефективне управління запасами, система обліку запасів, впровадження технології «розумного» зберігання продуктів та моніторинг залишків на складах.

Забезпечення економічної безпеки логістичних ланцюгів постачань агропродукції в умовах воєнного часу потребує уважного аналізу ризиків та вибору оптимальних рішень, що спрямовані на забезпечення стійкості та ефективності логістичної системи. Однак, при належному плануванні та розробці заходів безпеки, забезпечення економічної безпеки логістичних ланцюгів постачань агропродукції може бути забезпечено в умовах військового конфлікту. Особливо важливо забезпечити захист працівників та робочої сили, щоб забезпечити ефективне та безпечне функціонування логістичних систем у воєнних умовах.

Для успішного забезпечення економічної безпеки логістичних ланцюгів постачань агропродукції в умовах військового конфлікту необхідно використовувати комплексний підхід, який включає в себе заходи забезпечення стійкості та безпеки логістичних систем. Такий підхід повинен базуватися на належному аналізі ризиків та плануванні заходів безпеки, впровадженні технологій зберігання та транспортування продуктів харчування, управлінні запасами та моніторингу складських запасів. Окрім цього, необхідно враховувати розподіл національних ресурсів, наявність інфраструктури та її розгалуженість. Необхідно розглянути можливість використання різних видів транспорту для забезпечення доставки продуктів харчування до населених пунктів. Важливо також забезпечити зв'язок між логістичними системами та забезпечити високий рівень керованості цими системами.

Отже, основні виклики і загрози економічній безпеці агробізнесу України в умовах збройної агресії та заходи щодо їх подолання можна систематизувати в табл. 1.

Запропоновані вище заходи мають на меті забезпечити ефективне функціонування агробізнесу в умовах збройної агресії та зберегти його економічну стійкість, управляти фінансовими ризиками та забезпечити стійкість у змінливому економічному середовищі, уникнути серйозних перешкод у забезпеченні необхідних ресурсів та постачанні, забезпечуючи стійкість в умовах обмежень на транспортних маршрутах.

Висновки. Таким чином, в умовах збройної агресії економічна безпека агробізнесу стає предметом серйозних викликів. Зростання вартості матеріально-технічних ресурсів, вимушена зміна сівозміни, дефіцит робочої сили та інші загрози вимагають від аграрних підприємств виваженого та стратегічного підходу до управління ризиками. Запровадження ефективних заходів, таких як диверсифікація постачальників, використання фінансових інструментів для захисту від коливань валютного курсу та активне вивчення податкового законодавства, є ключовими елементами стратегії. Разом із тим, розробка адаптивних сівозмін, заходи щодо підтримки ліквідності та максимізації обігових коштів, а також введення технологічних інновацій можуть значно полегшити тиск на агробізнес у умовах невизначеності. Невід'ємною частиною успішної стратегії є взаємодія з міжнародними партнерами, а також дипломатичні та переговорні заходи для вирішення конфліктів та зняття обмежень на транспортних маршрутах. Загальною метою є створення гнучких та стійких механізмів, що дозволяють агробізнесу виживати та розвиватися навіть в умовах збройної агресії.

Таблиця 1

Виклики і загрози економічній безпеці агробізнесу України в умовах збройної агресії та заходи щодо їх подолання

Виклики і загрози	Заходи подолання
Ресурно-виробнича складова економічної безпеки агробізнесу	
зростання вартості МТР	– диверсифікація джерел постачання сировини та матеріалів; – впровадження ефективних систем управління запасами та логістичними процесами; – пошук альтернативних, менш витратних технологій виробництва.
вимушена зміна сівозміни	– розробка гнучких планів сівозміни, що дозволяють швидко адаптуватися до змін у виробничому середовищі; – використання цифрових технологій та прогнозування для оптимізації сівозміни в умовах невизначеності.
дефіцит робочої сили (внаслідок міграції і мобілізації)	– впровадження програм стимулювання та підтримки місцевої робочої сили; – залучення та навчання нових робочих кадрів за допомогою спеціалізованих навчальних програм.
дефіцит ресурсів	– ефективне використання внутрішніх ресурсів та підтримка агроінновацій; – розробка стратегій для диверсифікації джерел постачання та оптимізації використання наявних ресурсів.
замінування полів	– запровадження технологій навколишнього середовища та ефективного використання земельних ресурсів; – розробка планів екологічної реабілітації та відновлення уражених зон.
пошкодження інфраструктури	– створення резервних планів для оперативного відновлення та ремонту інфраструктури; – розвиток партнерських відносин з урядовими та недержавними організаціями для підтримки реабілітації.
окупація активів	– розробка та впровадження систем безпеки та моніторингу для захисту власності та активів; – співпраця з міжнародними партнерами та правозахисними організаціями для захисту прав власності.
Фінансова складова економічної безпеки агробізнесу	
недостатність обігових коштів	– розробка ефективних графіків платежів, уникання затримок та максимізація обігових коштів; – використання кредитів, лізингу та інших фінансових інструментів для підтримки ліквідності.
проблеми з відшкодуванням ПДВ	– поглиблене вивчення податкового законодавства та правильна подача звітності для уникнення проблем з відшкодуванням ПДВ; – використання сучасних програм для автоматизації бухгалтерського обліку та уникнення помилок.
коливання валютного курсу	– застосування форвардних угод, опцій та інших фінансових інструментів для зменшення ризику від коливань валютного курсу; – розробка стратегій, що передбачають використання кількох валют, для зменшення впливу коливань на загальний фінансовий стан.
Логістична складова економічної безпеки агробізнесу	
блокада морських портів	– пошук та розвиток інших морських шляхів або розгляд альтернативних транспортних варіантів для уникнення блокади; – утримання значних обсягів товарів на складах для забезпечення неперервності виробничих процесів та постачання ринку.
обмеження сухопутних шляхів	– використання альтернативних сухопутних шляхів та розвиток маршрутів, які обходять зони обмежень; – формування резервних запасів на ключових пунктах маршрутів для забезпечення стійкості в умовах обмежень.
блокування прикордонних пунктів	– активна участь у міжнародних переговорах для розв'язання конфліктів та зняття обмежень на прикордонних пунктах; – розробка планів для швидкої переорієнтації постачань на інші прикордонні пункти та ринки в разі блокування.

Джерело: сформовано автором на основі [1; 2; 7; 12; 13]

Бібліографічний список:

1. Câmpeanu V. The Effects Of The War In Ukraine – The Global Food Crisis Becomes More Real. *Euroinfo*. 2022. № 6(1). С. 3–15.

2. Fiott D. The Fog of War: Russia's War on Ukraine, European Defence Spending and Military Capabilities. *Intereconomics*. 2022. № 57(3). С. 152–156.

3. Kraievskyi V.M., Tytenko L.V., Paianok T.M., Bohdan S.V., Hmyrya V.P. Accounting and analytical support for assessing the level of economic security of the enterprise. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020. Vol. 4 (35). P. 87–98.

4. Sylkin O., Bosak I., Homolska V., Okhrimenko I., Andrushkiv R. Intensification of management of economic security of the enterprise in the post-pandemic space. *Postmodern Openings*, 2021. № 12(1Sup1). P. 302–312.

5. Tytenko L. Economic security as an element of strategic management system: accounting and analytical aspect. *Baltic Journal of Economic Studies*. Publishing House «Baltija Publishing», 2018. Volume 4. Number 3. P. 309–318. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-309-318

6. Zhuk V., Pugachov M., Shpykuliak O., Bezdushna Y., Popko Y. Application of accounting for the assessment of war losses for agribusiness enterprises of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2023. Vol. 9(3). P. 197–215.

7. Агробізнес України під час війни: інфографічний довідник. URL: https://agribusinessinukraine.com (дата звернення: 01.02.2024).

8. Гуріна Н.В., Приходько К.К. Професійне судження бухгалтера як інструмент забезпечення економічної безпеки підприємства. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2023. № 3 (56). С. 9–13.

9. Єршова Н.Ю., Ткаченко М.О., Гаркуша В.О., Мірошник О.Ю., Новак-Каляєва Л.М. Економічна безпека підприємства: науково-практичні аспекти обліково-аналітичного забезпечення. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2019. Т. 2 (29). С. 142–149.

10. Колісник О.П., Денисовець Н.О. Обліково-аналітичне забезпечення економічно безпечного та стійкого розвитку підприємства. *Ефективна економіка*. 2022. № 9. URL: https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/557/564 (дата звернення: 01.02.2024).

11. Краєвський В.М., Богдан С.В. Економічна безпека як об'єкт управління в обліково-аналітичній системі аграрного бізнесу. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : «Економічні науки»*. 2023. № 5 (73). Том 2. С. 79–83

12. Негрей М.В, Тараненко А.А, Костенко І.С. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1474 (дата звернення: 01.02.2024).

13. Негрей М.В., Трофімцева О.В. Аналіз функціонування аграрного сектору України в умовах війни. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія : Економічна*. 2022. Вип. 102. С. 49–56.

14. Трембіцька О.І., Богдан С.В. Регенеративне сільське господарство у забезпеченні еколого-економічної безпеки. *Агросвіт*. 2023. № 21. С. 89–96.

References:

1. Câmpeanu V. (2022) The Effects Of The War In Ukraine – The Global Food Crisis Becomes More Real. *Euroinfo*, no. 6(1), pp. 3–15.

2. Fiott D. (2022) The Fog of War: Russias War on Ukraine, European Defence Spending and Military Capabilities. *Intereconomics*. no. 57(3). pp. 152–156.

3. Kraievskyi V. M., Tytenko L. V., Paianok T. M., Bohdan S. V., Hmyrya V. P. (2020) Accounting and analytical support for assessing the level of economic security of the enterprise. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, vol. 4 (35), pp. 87–98.

4. Sylkin O., Bosak I., Homolska V., Okhrimenko I., Andrushkiv R. (2021) Intensification of management of economic security of the enterprise in the post-pandemic space. *Postmodern Openings*, no. 12(1Sup1). pp. 302–312.

5. Tytenko L. (2018) Economic security as an element of strategic management system: accounting and analytical aspect. *Baltic Journal of Economic Studies*. Publishing House "Baltija Publishing", vol. 4, no. 3, pp. 309–318. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-309-318

6. Zhuk V., Pugachov M., Shpykuliak O., Bezdushna Y., Popko Y. (2023) Application of accounting for the assessment of war losses for agribusiness enterprises of Ukraine. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, vol. 9(3), pp. 197–215.

7. Ahrobiznes Ukrainy pid chas viiny: infohrafichnyi dovidnyk [Agribusiness of Ukraine during the war: an infographic guide]. Available at: https://agribusinessinukraine.com (accessed February 1, 2024). (in Ukrainian)

8. Hurina N. V., Prykhodko K. K. (2023) Profesiine sudzhennia bukhhaltera yak instrument zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva [The accountant's professional judgment as a tool for ensuring the economic security of the enterprise]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu – Problems of the theory and methodology of accounting, control and analysis*, no. 3 (56). pp. 9–13. (in Ukrainian)

9. Iershova N. Iu., Tkachenko M. O., Harkusha V. O., Miroshnyk O. Iu., Novak-Kaliaieva L. M. Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva: naukovo-praktychni aspekty oblikovo-analitychnoho zabezpechennia [Economic security of the enterprise: scientific and practical aspects of accounting and analytical support]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky – Financial and credit activity: problems of theory and practice,* issue 2 (29), pp. 142–149. (in Ukrainian)

10. Kolisnyk O. P., Denysovets N. O. (2022) Oblikovo-analitychne zabezpechennia ekonomichno bezpechnoho ta stiikoho rozvytku pidpryiemstva [Accounting and analytical support for economically safe and sustainable development of the enterprise]. *Efektyvna ekonomika – Efficient economy*, no. 9. Available at: https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/557/564 (accessed February 1, 2024). (in Ukrainian)

11. Kraievskyi V. M., Bohdan S. V. (2023) Ekonomichna bezpeka yak obiekt upravlinnia v oblikovo-analitychnii systemi ahrarnoho biznesu [Economic security as an object of management in the accounting and analytical system of agrarian business]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia: "Ekonomichni nauky" – International scientific journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"*, no. 5 (73), pp. 79–83. (in Ukrainian)

12. Nehrei M. V, Taranenko A. A, Kostenko I. S. (2022) Ahrarnyi sektor Ukrainy v umovakh viiny: problemy ta perspektyvy [The agricultural sector of Ukraine in the conditions of war: problems and prospects]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, no. 40. Available at: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1474 (accessed February 1, 2024). (in Ukrainian)

13. Nehrei M. V., Trofimtseva O. V. (2022) Analiz funktsionuvannia ahrarnoho sektoru Ukrainy v umovakh viiny [Analysis of the functioning of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of war]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia: Ekonomichna – Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Series: Economic*, vol. 102, pp. 49–56. (in Ukrainian)

14. Trembitska O. I., Bohdan S. V. (2023) Reheneratyvne silske hospodarstvo u zabezpechenni ekoloho-ekonomichnoi bezpeky [Regenerative agriculture in ensuring environmental and economic security]. *Ahrosvit – Agroworld*, no. 21, pp. 89–96.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2024

УДК 32.019.51 336.025 336.221.4
JEL E62, H20, H30, H87, J31
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-8

Прокопенко І.А.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри адміністрування податків,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1606-6816

Iryna Prokopenko
State Tax University

Іванишина О.С.
кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри адміністрування податків,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4495-7475

Olga Ivanyshyna
State Tax University

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОВІДНОСИН ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ ТА КОНТРОЛЮЮЧИХ ОРГАНІВ: ДОСВІД КРАЇН ЄС[1]

MORAL AND ETHICAL ASPECTS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN TAXPAYERS AND CONTROLLING AUTHORITIES: EXPERIENCE OF THE EU COUNTRIES

Анотація. *Стаття присвячена аналізу питань формування взаємовідносин платників податків та працівників податкових служб в країнах ЄС та Україні під морально-етичним кутом зору. Досліджено способи формування податкової культури в державах ЄС та встановлено, що в цілому податкові взаємовідносини характеризуються високим рівнем взаєморозуміння та професіоналізму. З'ясовано причини низького рівня податкової культури в Україні через постійні зміни податкового законодавства, несправедливе ставлення контролюючих органів до платників; негативний імідж податкової служби. Вказано на неналежний рівень оплати праці податкових інспекторів, що позначається на їх низькому професіоналізмі. Визначено способи забезпечення балансу інтересів платників податків та органів влади шляхом надання якісних податково-консультативних послуг, підвищення мотивації висококваліфікованих фахівців щодо працевлаштування в податкові органи, шанобливого ставлення контролюючих органів до платників та зменшення контролю доброчесних платників податків.*

Ключові слова: *податкова культура, податкові взаємовідносини, євроінтеграція, Європейський Союз, податкова служба, платники податків, податкові інспектори, податкове законодавство.*

Abstract. Introduction. *Ukraine has chosen integration into the European Union as a strategic direction of development and is committed to harmonizing its tax system with EU standards and best practices. Despite ongoing reforms, the Ukrainian tax system is complicated for taxpayers to understand and fulfill their tax obligations. In such circumstances, it is important to study the moral and ethical aspects of building mutually beneficial partnerships between taxpayers and regulatory authorities in the EU, which are characterized by a high level of mutual understanding, professionalism and trust, in order to implement successful European practices of such relations in Ukraine.* ***Purpose.*** *Assessment of the current state of moral and ethical aspects of the taxation culture in Ukraine and identification of areas for establishing partnerships between participants in the tax process in the context of studying the experience of European countries.* ***Methods.*** *In the course of the research, the authors used a dialectical approach as the main scientific principle of studying tax relations, the method of observation, economic analysis, statistical, comparison and generalization, deduction and induction.* ***Results.*** *In order to ensure a high level of tax culture and tax discipline in the EU countries, various methods are used, including the use of enhanced control and persuasion methods. It has been found that a higher level of tax culture and tax discipline is observed in those countries where the partnership model of tax relations is applied. In Ukraine, despite the efforts of the State Tax Service, the moral and ethical side of tax relations with taxpayers is not improving. The reasons for this are: constant changes in tax legislation, excessive control by tax authori-*

[1] Стаття підготовлена в межах проєкту: Модуль «Формування стійкого інтересу до податкової культури ЄС шляхом запровадження освітніх, наукових та комунікативних просвітницьких заходів, орієнтованих на українське суспільство» програми Європейського Союзу «Еразмус+: Жан Моне», 101125984 – TIEU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH. За фінансової підтримки Європейського Союзу. Погляди та думки, висловлені в публікації, належать виключно авторам і не обов'язково відображають позицію Європейського Союзу або Європейського агентства з питань освіти і культури (EACEA). Ані Європейський Союз, ані EACEA не несуть за них відповідальності.

Co-funded by The European Union

ERASMUS+ Jean Monnet Modules

© Прокопенко І.А., Іванишина О.С., 2024

ties, which has only intensified in the war; low qualification level of tax inspectors due to low salaries and heavy workload, etc. ***Conclusion.*** *Taking into account the experience of European countries, the priority areas for improving the level of tax culture and tax discipline in Ukraine should be, first of all, improvement of tax legislation by introducing balanced and effective amendments and additions; improvement of the quality of tax consulting; ensuring compliance of tax authorities' employees with the established ethical standards and increasing the prestige of work in the controlling bodies, including by establishing an appropriate level of remuneration; establishing partnerships with business.*

Keywords: *tax culture, tax relations, European integration, European Union, tax service, taxpayers, tax inspectors, tax legislation.*

Постановка проблеми. Україна обрала інтеграцію в Європейський Союз (далі – ЄС) своїм стратегічним напрямком розвитку та отримала 23 червня 2022 року статус кандидата на членство в ЄС. Для вступу в ЄС Україні необхідно виконати ряд завдань, щоб відповідати європейським цінностям в політичній, суспільній та економічній сферах. Серед цих завдань є зобов'язання щодо імплементації стандартів та кращих практик ЄС у сфері оподаткування [12]. Україна вже виконала ряд вимог в рамках виконання Угоди про асоціацію між Євросоюзом і Україною та досягла значного прогресу в частині наближення законодавства у сфері непрямого оподаткування до вимог ЄС. Однак в цілому система оподаткування в Україні, яка постійно змінюється та реформується, продовжує бути недосконалою. Ситуація ускладнюється війною з країною-агресором росією, адже податкова система потребує адаптації до умов війни. За таких обставин особливого значення набуває підвищення рівня податкової дисципліни та податкової культури. Перед урядом стоїть непросте завдання забезпечити баланс інтересів платників податків та органів влади. Так, з одного боку уряд повинен підвищувати відповідальність платників податків щодо виконання ними податкових зобов'язань, а з іншого, він має створити сприятливі умови для їх виконання та не підвищувати податковий тиск на платників податків, який може спонукати їх до ухилення від оподаткування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль та значення податкової культури в демократизації взаємовідносин між платниками податків та органами державної влади, а також фактори формування податкової культури досліджували такі європейські дослідники, як Ларс Фельд, Бруно Фрей та ін. Питання удосконалення системи оподаткування, ефективність адміністрування податків, підвищення рівня добровільної сплати податків та морально-етичну сторону зазначених питань досліджували вітчизняні науковці Андрущенко В., Давискіба К., Іванишина О., Карпова В., Ревенко О., Прокопенко І., Тучак Т. та ін.

В науковій літературі зарубіжними та вітчизняними вченими приділяється достатньо уваги проблематиці податкової культури. Разом з тим потребують більш поглибленого аналізу питання розвитку партнерських відносин між платниками податків і органами влади в країнах ЄС та Україні під морально-етичним кутом зору.

Саме тому вбачається доцільним вивчення морально-етичних аспектів побудови взаємовигідних податкових відносин між платниками податків та контролюючими органами в країнах ЄС, які характеризуються високим рівнем взаєморозуміння, професіоналізму і довіри для поширення досвіду та імплементації успішної європейської практики таких відносин в Україні.

Метою статті є оцінка сучасного стану морально-етичних аспектів культури оподаткування в Україні та визначення напрямків налагодження партнерських відносин учасників податкового процесу в контексті вивчення досвіду європейських держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах євроінтеграційних викликів перед Україною стоїть завдання формування та ефективного здійснення адекватної європейським стандартам податкової політики. Реалізація та внесення на розгляд Міністра фінансів України (далі – МФУ) пропозицій щодо державної податкової політики – це основне завдання Державної податкової служби України (далі – ДПС), яка є центральним органом виконавчої влади у сфері оподаткування. В даний час визначено місію (головну мету діяльності) та стратегічний план ДПС на 2022–2024 роки, в якому однією з основних цілей є «формування іміджу ДПС як сервісної служби європейського зразка з високим рівнем довіри у суспільстві» [9].

Такі пріоритетні цілі та завдання стоять перед ДПС саме тому, що рівень податкової культури, податкової грамотності та податкової дисципліни платників податків в Україні є досить низькими. Крім того, оцінка суспільством діяльності контролюючих органів та імідж податкової служби не є позитивним, так як переважна більшість громадян вважають її «каральним органом», в чому зізнаються і самі податківці [4].

Така ситуація, на переконання як вчених, так і фахівців в сфері оподаткування, «супроводжується ухиленням від сплати податків, зловживаннями з боку представників державних органів влади, корупцією та сповільнює й без того низький розвиток економіки України» [10].

Аналіз визначення змісту та сутності поняття «податкова культура» в працях науковців вказує на те, що немає однозначного розуміння способів забезпечення високого рівня культури сплати податків та податкової дисципліни а також самої сутності даного поняття [3]. Досить часто дослідники піднімають питання менталітету, моралі, етики, податкової грамотності та професіоналізму, які передбачають не тільки зобов'язання платників податків сумлінно виконувати свої податкові обов'язки перед державою, але ще й висунення таких же вимог до інших учасників податкових відносин (органів законодавчої та виконавчої влади, працівників податкових органів і т.д.).

Варто зазначити, що рівень та стан податкової культури в кожній державі залежить від цілого ряду факторів, серед яких: особливості національної правосвідомості, національні традиції та звички громадян, репутація державних органів влади та державних і суспільних інституцій, ступінь дотримання податкового законодавства усіма суб'єктами податкового процесу а також рівень корупції та тіньової економіка тощо.

Український вчений В. Андрущенко, який досліджував морально-етичний характер податків та оподаткування, вивчаючи традиції формування взаємовідносин в сфері оподаткування європейських держав в історичній

ретроспективі, стверджує, що «податкова культура – багатофакторне явище. Вона інтегрує воєдино декілька складових, які взаємодіють між собою: (1) власне поведінку платників податків, її мотиви та стереотипи; (2) сприймання з боку платників характеру і напрямів урядової політики щодо витрачання податкових надходжень; (3) відображає ставлення учасників процесу оподаткування до держави і бізнесу» [2, с. 344].

Аналізуючи підходи до формування податкової культури в європейських країнах необхідно зауважити, що вони певним чином відрізняються. В країнах ЄС застосовують різні методи забезпечення високого рівня культури сплати податків та податкової дисципліни, серед яких є і застосування методів примусу (увага податкової служби зосереджується більшою мірою на контрольних заходах та встановленні високих штрафів), так і застосування методів переконань (податкова служба надає перевагу встановленню партнерських відносин з платниками податків, відноситься до них з більшою повагою та меншим контролем).

Якщо розглянути описані підходи у розрізі окремих країн ЄС, то виявляється, що вищий рівень податкової культури та податкової дисципліни присутній в тих державах, де застосовується партнерська модель податкових відносин, яка базується на дотриманні балансу інтересів всіх учасників податкового процесу. Дослідження німецького професора Ларса Фельда та швейцарського професора Бруно Фрей підтверджують дієвість таких підходів. Вони стверджують, що «податкова культура – це обопільно узгоджений «психологічний контракт» (psychological tax contract) між платниками податків та представниками податкової служби» [14]. Для прикладу, в Німеччині, де досить складна система оподаткування і адміністрування податків, велика кількість податків та уряд застосовує більш жорсткі контрольні заходи і високі невідворотні штрафи за порушення податкового законодавства, – рівень податкової культури є дещо нижчим, ніж в Швейцарії, яка демонструє налагодження партнерських відносин між платниками та державою. Дослідники також вказують на те, що заходи примусу й покарання потрібно застосовувати лише у тому випадку, коли не вдається досягти домовленості про взаєморозуміння між платниками і податковою службою.

Варто наголосити, що не дивлячись на те, що рівень податкової культури та морально-етична поведінка платників податків в різних державах ЄС відрізняються, культура сплати податків та рівень податкової дисципліни і свідомого ставлення громадян до виконання своїх податкових зобов'язань в цілому знаходяться на досить високому рівні. Підходи до побудови взаємовідносин платників податків та податкових органів в країнах ЄС характеризується високим рівнем взаєморозуміння та професіоналізму. Крім того, в європейських державах досить поширена практика надання консультацій незалежними податковими консультантами, які знаходяться під пильним контролем органів влади щодо якості надання таких податкових консультацій та фаховості консультантів [9].

В Україні в даний час, не дивлячись на амбітні плати ДПС щодо встановлення партнерських взаємовідносин з платниками шляхом підвищення сервісного обслуговування та транспарентності оподаткування, морально-етична сторона таких відносин не покращується.

Одними із факторів, які вливають на морально-етичний аспект податкових взаємовідносин – це постійні зміни податкового законодавства та надмірний контроль з боку податкової, які в сучасних умовах правового режиму воєнного стану тільки посилились. На це вказують також директор департаменту трансферного ціноутворення ДПС Катерина Риженкова та професор кафедри адміністрування податків Державного податкового Університету (далі – ДПУ) Сергій Лекарь: «регулювання саме податкової сфери в умовах правового режиму воєнного стану …не є системною та послідовною … скасування і введення знову протягом року податкових перевірок не привносять стабільності і так у нестабільну податкову політку та створює додаткове навантаження на суб'єктів господарювання» [5].

В той же час, за результати дослідження, яке проводилося у лютому 2023 року Київським міжнародним інститутом соціології, більша половина опитуваних «українців вважають, що переважна більшість підприємців законослухняні, тому податкова та митниця повинні ловити порушників і не заважати працювати чесним підприємцям» [13].

Міністр фінансів України також вважає, що спостерігається складність побудови взаємодії податкової служби з бізнесом, яка «призводить до того, що інколи податковим органам простіше поставити «знак питання» бізнесу, який працює і до якого немає питань, ніж виявляти злочинців, які мінімізують податкові зобов'язання» [6]. Він звертає увагу на критичну ситуацію з кадровим потенціалом в органах ДПС: «…люди не збираються туди йти, зарплата маленька, та й інтелектуально податкова системно програє бізнесу як роботодавець» [6].

В Україні, за даними Jooble (міжнародний сайт з пошуку роботи) заробітна плата (далі – ЗП) податкового інспектора у 2023 році на місяць становить 6 699 грн [11]. Мінімальна зарплата в Україні не змінювалася з 1 жовтня 2022 року і становить в 2023 році 6 700 гривень, що за курсом НБУ становить близько 185 дол. США [7]. Середня зарплата в Україні у січні 2023 року за даними Пенсійного фонду України становила 12644,98 грн (близько 348 дол. США за курсом НБУ) та зросла до кінця року до 14 518,38 грн. (399,4 дол. США за курсом НБУ) [7]. Отже, заробітна плата податкового інспектора фактично дорівнює мінімальній заробітній платі в Україні та менша за середню заробітну плату у 2 рази.

У податкових інспекторів в країнах ЄС рівень оплати праці в середньому становить 4 000 дол. США на місяць, що відповідає середній заробітній платі деяких країн, а деяких її перевищує. Найвища заробітна плата для цієї категорії працівників у Швеції, Іспанії та Бельгії (від 6,5 до 7 тис. дол. США на місяць); найнижча – у Литві та Естонії (2,5-3 тис. дол. США на місяць). А в Литві, Португалії та Естонії заробітна плата податкових інспекторів перевищує середню оплату праці орієнтовно у 2,5 разів. В таких країнах, як Естонія, Бельгія, Італія, Словенія, Швеція та Іспанія, перевищення становить 70-90% [1, с. 175].

В таблиці 1 наведено показники середньорічної ЗП працівників податкових інспекторів в деяких країнах ЄС та Україні у порівнянні з показниками співвідношення її до ВВП на душу населення (дол. США).

Таблиця 1

Показники середньорічної ЗП податкових інспекторів та співвідношення ЗП до ВВП на душу населення в окремих країнах ЄС та Україні

Країни ЄС та Україна / Показники	Бельгія	Іспанія	Швеція	Італія	Словенія	Фінляндія	Португалія	Австрія	Ісландія	Естонія	Литва	Україна
Рівень середньорічної оплати праці податкових інспекторів, дол. США	85 837	82 320	79 578	67 915	62 569	61 843	60 908	60 357	57 080	36 846	28 907	1416*
Рівень співвідношення заробітної плати податкових інспекторів до ВВП на душу населення, коефіцієнт	1,64	2,14	1,29	1,57	1,83	1,2	2,09	1,14	1,1	1,19	0,97	0,54

*дані визначено опосередковано на підставі мінімальної зарплати в Україні в період з 01.01.2017 р. по 31.12.2017 р.

Джерело: складено автором за матеріалами [1, с. 174–175, 178; 7; 11]

Як видно з таблиці 1, спостерігається перевищення заробітної плати податкових інспекторів над показником ВВП на душу населення майже у всіх країнах ЄС, які зазначені в таблиці, окрім Литви, де цей показник становить 0,97. Якщо припустити (за відсутності офіційних даних), що в Україні в 2017 році ЗП податкового інспектора була також на рівні мінімальної, то коефіцієнт співвідношення середньорічної оплати праці податкового інспектора до ВВП на душу населення становив 0,54.

Як показав аналіз вищезазначених показників рівня оплати праці, уряди європейських держав оцінюють працю податкових інспекторів належним чином, що підтверджується високим професіоналізмом та компетентністю і добросовісним ставленням до виконання ними посадових обов'язків.

Варто зазначити, що зважаючи на низький рівень іміджу податкової служби суспільством та відсутність мотивації висококваліфікованих фахівців працевлаштовуватись на державну службу в податкові органи у зв'язку з низькою оплатою праці, у Верховній Раді 26.04.2023 року зареєстрували законопроект № 9243 про перезавантаження податкової служби [8].

Даним Законом, у разі його прийняття, буде встановлено вищий розмір заробітної плати для податківців, ніж є тепер, щоб можна було набрати нових якісних і доброчесних працівників. Крім того, законопроєкт містить новації, які мають на меті знизити корупційні прояви поведінки працівників податкової, насамперед керівного складу, тим самим підвищити рівень довіри громадян до діяльності ДПС. Так, планується змінити процедуру конкурсного відбору керівника податкової служби на основі кращих практик конкурсів до антикорупційних органів (САП, НАБУ, НАЗК).

Також важливою новацією законопроєкту є запровадження щорічного зовнішнього аудиту ефективності діяльності податкової. Негативний висновок такого аудиту буде ключовою підставою для звільнення Голови ДПС, що не дасть можливість змінювати керівника податкової, як це було раніше за рішенням КМУ. А після обрання нового керівника буде здійснена переатестація всіх працівників податкової, в тому числі щодо доброчесності. Неуспішне проходження переатестації означатиме звільнення такого працівника.

Висновки. Вивчення особливостей формування партнерських взаємовідносин між платниками податків та органами влади в країнах ЄС вказує на те, що процес формування податкової культури базується на морально-етичних аспектах, які полягають у шанобливому ставленні держави до своїх громадян-платників податків та довірі до державних інституцій з боку платників. Уряди країн ЄС забезпечують дотримання ключових принципів оподаткування, таких як справедливість (рівність всіх платників перед законом, недопущення будь-якої форми податкової дискримінації), транспарентність (податкова служба є відкритою та зрозумілою для всіх – як для суспільства, так і для бізнесу), принцип співробітництва (податкові служби надають якісні послуги платникам податків та працюють в тісній співпраці з кожним підприємством та з кожним платником податків). В Україні податкова культура та морально-етична сторона відносин між платниками та контролюючими органами не є позитивними. Зважаючи на досвід європейських держав, пріоритетними напрямками підвищення рівня податкової культури і податкової дисципліни в Україні мають бути, насамперед удосконалення податкового законодавства шляхом внесення виважених та дієвих змін та доповнень; підвищення якості податково-консультаційних послуг; забезпечити дотримання працівниками податкових органів встановлених етичних правил та підвищення престижу роботи в контролюючих органах в тому числі і шляхом встановлення належного рівня оплати праці; встановлення партнерських взаємовідносин, що підвищить довіру до уряду та податкову дисципліну.

Бібліографічний список:

1. Волошина О.В., Іванов О.В., Іващенко А.І., Мазярчук В.М., Усар М.І. Аналіз оплати праці державних службовців у контексті реформування системи державного управління : збірка досліджень / за заг. ред. В.М. Мазярчука. Київ, 2019. 210 с.

2. Андрущенко В.Л., Тучак Т.В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція) : монографія. 2013. 384 с.

3. Давискіба К.В., Карпова В.В., Ревенко О.В. Податкова культура і проблеми її формування в сучасних умовах. *Інфраструктура ринку. Гроші, фінанси і кредит.* 2018. Випуск 19. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/19_2018_ukr/76.pdf (дата звернення: 18.10.2023).

4. Державна податкова служба України. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/387448.htm (дата звернення: 21.11.2023).

5. Лекарь С.І., Риженкова К.В. Адмінінстративно-правове регулювання податкової сфери під час дії правового режиму воєнного стану. *Український економічний часопис*. 2023. № 2. URL: https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/economy/article/view/261/248 (дата звернення: 10.11.2023).

6. Міністр фінансів Сергій Марченко розповів про інтелектуальний потенціал податкової служби. *Судово-юридична газета.* URL: https://sud.ua/uk/news/publication/276340 (дата звернення: 10.12.2023).

7. Мінфін. Індекси. URL: https://index.minfin.com.ua (дата звернення: 10.12.2023).

8. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо встановлення особливостей проходження служби в податкових органах та проведення атестації посадових осіб податкових органів : Проект Закону від 26.04.2023 р. № 9243. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41831 (дата звернення: 15.12.2023).

9. Про затвердження місії та Стратегічного плану Державної податкової служби України на 2022–2024 роки : Наказ ДПС України від 22.11.2021 № 965. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0965912-21#Text (дата звернення: 15.09.2023).

10. Прокопенко І.А. Податкова культура та її вплив на підвищення рівня податкових надходжень. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія : «Економічні науки».* 2023. № 4. URL: https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-4-8820 (дата звернення: 21.11.2023).

11. Робота. Державний податковий інспектор: середня зарплата в Україні. URL: https://ua.jooble.org/desc/-5855261853119211112?ckey= (дата звернення: 23.12.2023).

12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. 984_011. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 29.09.2023).

13. Ціна держави. Опитування CASE Україна. URL: https://cost.ua/bilshist-ukrayintsiv-doviryayut-pidpryyemtsyam-i-proty-nadmirnogo-kontrolyu-fiskaliv-opytuvannya-case-ukrayina/ (дата звернення: 23.12.2023).

14. Feld, L. & Frey, B. Tax compliance as the result of a psychological tax contract: The role of incentives and responsive regulation. *Centre for Tax System Integrity. Research School of Social Sciences. Australian National University Canberra, ACT, 0200. Working paper 76.* June 2005. URL: https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/154894/1/76.pdf (дата звернення: 08.11.2023).

References:

1. Voloshyna O. V., Ivanov O. V., Ivashchenko A. I., Maziarchuk V. M., Usar M. I. (2019) *Analiz oplaty pratsi derzhavnykh sluzhbovtsiv u konteksti reformuvannia systemy derzhavnoho* upravlinnia: zbirka doslidzhen [Analysis of Civil Servants' Remuneration in the Context of Public Administration Reform: A Collection of Studies] / za zah. red. V.M. Maziarchuka. Kyiv. (in Ukrainian)

2. Andrushchenko V. L., Tuchak T. V. (2013) *Moralno-etichni imperative podatkiv ta opadatkuvannya (zakhidna tradiciya): monohrafiia* [Moral and ethical imperatives of taxes and taxation (Western tradition): monograph]. Kyiv: Alerta. (in Ukrainian)

3. Davyskiba K. V., Karpova V. V., Revenko O. V. (*2018)* Podatkova kultura i problemy yii formuvannia v suchasnykh umovakh [Tax culture and problems of its formation in modern conditions]. *Infrastruktura rynku. Hroshi, finansy i kredyt,* vol. 19. Available at: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/19_2018_ukr/76.pdf (accessed October 18, 2023).

4. Derzhavna podatkova sluzhba Ukrainy [State Tax Service of Ukraine]. Available at: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/387448.htm (accessed November 21, 2023).

5. Lekar S. I., Ryzhenkova K. V. (2023) Admininstratyvno-pravove rehuliuvannia podatkovoi sfery pid chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu. [Administrative and legal regulation of the tax sphere during the legal regime of martial law]. *Ukrainskyi ekonomichnyi chasopys,* no. 2. Available at: https://journals.dpu.kyiv.ua/index.php/economy/article/view/261/248 (accessed November 10, 2023).

6. Ministr finansiv Serhii Marchenko rozpoviv pro intelektualnyi potentsial podatkovoi sluzhby. *Judicial and legal newspaper* [Minister of Finance Sergiy Marchenko spoke about the intellectual potential of the tax service. Judicial and Legal Newspaper]. Available at: https://sud.ua/uk/news/publication/276340 (accessed November 10, 2023).

7. Minfin. Indeksy [Ministry of Finance. Indices]. Available at: https://index.minfin.com.ua (accessed December 10, 2023).

8. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo vstanovlennia osoblyvostei prokhodzhennia sluzhby v podatkovykh orhanakh ta provedennia atestatsii posadovykh osib podatkovykh orhaniv: Proekt Zakonu vid 26.04.2023 r. № 9243 [On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine on Establishing Peculiarities of Service in Tax Authorities and Certification of Tax Authorities' Officials: Draft Law of 26.04.2023 No. 9243]. Available at: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41831 (accessed December 15, 2023).

9. Pro zatverdzhennia misii ta Stratehichnoho planu Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy na 2022–2024 roky: Nakaz DPS Ukrainy vid 22.11.2021 № 965 [On approval of the Mission and Strategic Plan of the State Tax Service of Ukraine for 2022–2024: Order of the State Tax Service of Ukraine of 22.11.2021 No. 965]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0965912-21#Text (accessed September 15, 2023).

10. Prokopenko I. A. (2023) Podatkova kultura ta yii vplyv na pidvyshchennia rivnia podatkovykh nadkhodzhen [Tax culture and its impact on increasing tax revenues]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriia: "Ekonomichni nauky"*, no. 4. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-4-8820 (accessed November 21, 2023).

11. Robota. Derzhavnyi podatkovyi inspektor: serednia zarplata v Ukraini. [Jobs. State tax inspector: average salary in Ukraine]. Available at: https://ua.jooble.orghttps://ua.jooble.org/SearchResult?ukw (accessed December 20, 2023).

12. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony vid 27.06.2014 r. 984_011. Verkhovna Rada Ukrainy [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand, dated 27.06.2014, 984_011. Verkhovna Rada of Ukraine]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (accessed September 29, 2023).

13. Tsina derzhavy. Opytuvannia CASE Ukraina [The price of the state. CASE Ukraine survey]. Available at: https://cost.ua/bilshist-ukrayintsiv-doviryayut-pidpryyemtsyam-i-proty-nadmirnogo-kontrolyu-fiskaliv-opytuvannya-case-ukrayina/ (accessed December 23, 2023).

14. Feld L. & Frey B. (2005) Tax compliance as the result of a psychological tax contract: The role of incentives and responsive regulation. *Centre for Tax System Integrity. Research School of Social Sciences. Australian National University Canberra, ACT, 0200. Working paper 76.* Available at: https://openresearch-repository.anu.edu.au/bitstream/1885/154894/1/76.pdf (accessed November 8, 2023).

Стаття надійшла до редакції 29.12.2023

УДК 338.35(4)
JEL Q42, Q43, L10, F10, 50
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-9

Прохорова М.Е.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного менеджменту,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана;
завідувач кафедри міжнародного бізнесу,
Університет економіки та права «КРОК»
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5967-4518

Maryna Prokhorova
Kyiv National University of Economics
named after Vadym Hetman;
"KROK" University of Economics and Law

Гуменюк Я.М.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародного бізнесу,
Навчально-науковий Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0091-2758

Yaroslav Humeniuk
Educational and Scientific Institute of International Relation,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКІВ

RESTRUCTURING OF EUROPEAN ENERGY MARKETS

Анотація. *Реструктуризація європейських енергетичних ринків відбувається на тлі стрімкої зміни у виробництві та споживанні енергії. Ініціативи щодо переходу до відновлювальних джерел та підвищення енергоефективності впливають на бізнес-моделі, регулювання та конкурентоспроможність. Динамічні зміни створюють нові можливості для інновацій, але також викликають виклики у забезпеченні стабільності та ефективності енергетичного сектору Європи. В умовах реструктуризації європейських енергетичних ринків акцент зміщується на інноваційні рішення для підвищення виробництва та використання відновлювальних джерел. Потрібні нові стратегії для адаптації бізнес-моделей до змін у регулюванні, щоб забезпечити конкурентоспроможність. Завдяки динаміці змін в енергетичному секторі, відкриваються можливості для технологічних інновацій, але важливо зберігати стабільність та ефективність для забезпечення сталого розвитку.*

Ключові слова: *енергетична реформа, децентралізована генерація, енергетична трансформація, системна інновація, енергетична ефективність, структурна адаптація, регуляторні зміни, інтеграція відновлювальних джерел, конкурентна динаміка, сталість енергетичного комплексу Європи.*

Abstract. Introduction. *This research delves into the ongoing restructuring of European energy markets, emphasizing the multifaceted impacts of geopolitical challenges, particularly focusing on the case study of Ukraine. The energy landscape in Europe has undergone substantial changes, necessitating an exploration of the associated complexities and implications.* ***Purpose.*** *The primary objective of this study is to analyze the restructuring process of European energy markets, considering the geopolitical challenges faced by the region. Specifically, the research aims to unravel the dynamics influencing market reorganization, the introduction of competition, and the regulatory framework. The case of Ukraine serves as a lens through which the broader implications of such restructuring can be understood.* ***Methods.*** *The research employs a mixed-methods approach, combining qualitative and quantitative analyses. Qualitative methods include a comprehensive literature review, case studies, and expert interviews, providing a nuanced understanding of the geopolitical challenges and their impacts on energy markets. Quantitative methods involve statistical analysis of market data, assessing trends, and identifying correlations.* ***Results.*** *The analysis reveals a three-fold impact of geopolitical challenges on the restructuring of European energy markets. Firstly, the division of vertically integrated companies into distinct entities responsible for production, transmission, and distribution has been a pivotal outcome. Secondly, the introduction of competition in the electricity market has led to reduced energy prices. Lastly, transparent regulations have enhanced trust in European energy markets, fostering increased investment.* ***Conclusion.*** *In conclusion, the restructuring of European energy markets, influenced by geopolitical challenges, has yielded positive outcomes, including lowered energy prices and improved energy supply quality. The case study of Ukraine exemplifies the broader implications, highlighting the need for continued integration of European energy markets. The findings underscore the importance of transparent regulations and competition in sustaining a resilient energy sector.*

Keywords: *energy reform, decentralized generation, energy transformation, systemic innovation, energy efficiency, structural adaptation, regulatory changes, integration of renewable sources, competitive dynamics, stability of Europe's energy complex.*

© Прохорова М.Е., Гуменюк Я.М., 2024

Постановка проблеми. У контексті реструктуризації європейських енергетичних ринків, дана проблеми стає більш актуальною, враховуючи особливості ситуації в Україні, яка переживає війну. Однією з головних проблем є необхідність вирішення викликів, пов'язаних із забезпеченням енергетичної стійкості та безпеки в умовах конфлікту. Крім того, наукове дослідження має на меті вивчення впливу військових дій на інфраструктуру енергетичного сектору, адаптацію бізнес-моделей до умов військових загроз та розробку стратегій для підвищення стійкості енергетичної системи в контексті військових та економічних турбуленцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий аналіз досліджень та публікацій свідчить про великий інтерес до проблем, пов'язаних з енергетичним сектором в умовах військового конфлікту. Дослідники акцентують увагу на впливі війни на енергетичну безпеку та постачання, реформу енергетичного сектору, використання відновлювальних джерел енергії та економічні та соціальні наслідки енергетичної реструктуризації в умовах конфлікту. Пошук рішень відбувається в контексті міжнародного досвіду та рекомендацій для забезпечення сталого розвитку та зменшення залежності від імпорту в енергетичному секторі України.

Мета статті. Полягає в науковому аналізі реструктуризації європейських енергетичних ринків в контексті військового конфлікту в Україні. Дослідження спрямоване на визначення ключових викликів, з якими стикається енергетичний сектор в умовах війни, та розгляд можливих стратегій реформ та інновацій для забезпечення сталого розвитку та ефективності енергетичної системи. Акцент робиться на аналізі впливу конфлікту на енергетичну безпеку, використання відновлювальних джерел енергії, реформу енергетичного сектору та соціально-економічні наслідки реструктуризації. Стаття також ставить за мету висвітлення міжнародного досвіду та розробку рекомендацій для України в контексті сучасних тенденцій у сфері енергетики.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 1990-х роках Європейський Союз розпочав процес реструктуризації своїх енергетичних ринків. Мета цієї реструктуризації полягала в тому, щоб підвищити конкурентоспроможність європейських енергетичних ринків, забезпечити прозорість цін на енергію та сприяти інвестиціям у нові енергетичні технології.

Процес реструктуризації був ускладнений тим, що енергетичні ринки в Європі є дуже фрагментованими. У кожній країні існують свої власні правила та регулювання, які часто конфліктують між собою. Крім того, енергетична галузь є дуже чутливою до політичних і економічних змін.

Незважаючи на ці труднощі, процес реструктуризації європейських енергетичних ринків був успішним. У результаті реструктуризації європейські енергетичні ринки стали більш конкурентоспроможними, прозорими та інноваційними.

Процес реструктуризації європейських енергетичних ринків включає ряд ключових напрямків. Спочатку, це передбачає розділення вертикально інтегрованих компаній, що раніше контролювали усі етапи виробництва, передачі та розподілу енергії. Реструктуризація спрямована на розділення цих компаній на окремі суб'єкти, відповідальні за різні фази енергетичного процесу.

Другим важливим кроком є введення конкуренції на ринку електроенергії, який раніше був монополізованим. Це досягається за допомогою стимулювання будівництва нових електростанцій, що перебувають у власності приватних компаній.

Третім аспектом є впровадження прозорих правил і регулювань, що сприятиме підвищенню довіри до європейських енергетичних ринків та залученню інвестицій.

В результаті цього процесу відзначається зниженням цін на енергію, що сталося через збільшену конкуренцію на ринку та впровадження прозорих правил. Також відбулося покращення якості енергопостачання за рахунок впровадження нових технологій та підвищення ефективності роботи енергетичних компаній. Крім того, реструктуризація сприяла збільшенню інвестицій у нові енергетичні технології, такі як відновлювальна енергетика, що може сприяти подальшому зниженню цін на енергію та покращенню якості постачання.

Незважаючи на успіх реструктуризації, існують виклики, зокрема, необхідність подальшої інтеграції європейських енергетичних ринків для більш ефективних заходів з енергоефективності та протидії змінам клімату.

Іншим викликом є необхідність адаптації європейських енергетичних ринків до зростаючого попиту на енергію. Це пов'язано з тим, що населення Європи зростає, а економіка розвивається. Для задоволення зростаючого попиту на енергію необхідно впроваджувати нові енергетичні технології та стимулювати інвестиції в енергетичну інфраструктуру.

В сучасному світі питання сталості та безпеки постачання енергії стали однією з найважливіших тем для обговорення. Європейські країни в останні десятиліття звертають особливу увагу на реформування своїх енергетичних ринків, з метою досягнення більшої сталості та зменшення впливу на навколишнє середовище [8; 11; 14].

Таким чином ринок електроенергії в Європі пережив значні зміни та реструктуризацію протягом останніх десятиліть. Цей процес був спрямований на створення конкурентного середовища, підвищення ефективності та покращення якості послуг для споживачів. Слід розглянути ключові аспекти реструктуризації європейських енергетичних ринків та її вплив на сучасну енергетичну систему.

Необхідність реструктуризації європейських енергетичних ринків обумовлена відповіддю на декілька ключових викликів, з якими стикаються основні гравці. По-перше, залежність від традиційних джерел енергії, таких як вугілля та нафта, призводить до збільшення викидів парникових газів і змін клімату. По-друге, нестача ресурсів та геополітичні конфлікти можуть викликати нестабільність у постачанні енергії. Метою реструктуризації ринків є створення більш стійких і сталих умов.

В даний час багато європейських країн акцентують увагу на розвитку альтернативних джерел енергії, підвищенні енергоефективності та зменшенні викидів CO_2. Це відкриває нові можливості для інновацій та економічного зростання.

Війна в Україні та санкції проти росії призвели до глибокої трансформації європейських енергетичних ринків. Європейський Союз (ЄС) прагне відмовитися від російських енергоносіїв і диверсифікувати свої поставки, що потребує значних інвестицій у нові інфраструктури та технології, а також змін у правилах ринку.

Таблиця 1

Ключові аспекти реструктуризації європейських енергетичних ринків

Ключовий аспект	Вплив на сучасну енергетичну систему
Розподіл і генерація	Однією з ключових складових реструктуризації було розділення генерації та розподілу електроенергії. Раніше багато компаній контролювали всі етапи виробництва та постачання електроенергії. Зараз більше уваги приділяється створенню конкурентної генераційної галузі, що сприяє зниженню цін та покращенню якості послуг.
Лібералізація ринків	Реструктуризація призвела до лібералізації енергетичних ринків. Тепер споживачі мають можливість вибирати постачальників, а це сприяє зниженню цін та збільшенню вибору. Конкуренція на ринку спонукає компанії до покращення своїх послуг та ефективності.
Зелена енергія	Зростання використання відновлювальних джерел енергії є ще однією важливою частиною реструктуризації. Європа активно розвиває виробництво електроенергії з вітрових, сонячних та інших відновлювальних джерел. Це сприяє зменшенню викидів CO_2 та розвитку стійкого енергетичного сектору.
Енергоефективність	Заходи для підвищення енергоефективності в будівництві та промисловості сприяють зменшенню споживання енергії та зниженню витрат.
Цифрова трансформація	Розробка цифрових технологій грає важливу роль у реструктуризації. Сучасні системи управління, моніторингу та передачі даних дозволяють ефективно використовувати ресурси та забезпечувати стабільність енергетичної системи.
Виклики та перспективи	Реструктуризація європейських енергетичних ринків створила багато перспектив для розвитку стійкого та конкурентоспроможного енергетичного сектору. Проте виникають і виклики, такі як збільшення потреби в інфраструктурі, ефективному використанні ресурсів та забезпеченні енергетичної безпеки.

Джерело: побудовано авторами

Основними причинами реструктуризації європейських енергетичних ринків є:

Зниження залежності від російських енергоносіїв. До війни росія була основним постачальником газу та нафти для ЄС. Залежність від російських енергоносіїв становила близько 40% для газу та 27% для нафти. Війна в Україні показала, що така залежність є небезпечною і може використовуватися росією як інструмент шантажу.

Зростаюча ціна на енергоносії. Ціни на енергоносії, особливо на газ, різко зросли після початку війни. Це призвело до зростання інфляції та погіршення економічного становища Європи.

Зміни клімату. Європейський Союз прагне до досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року. Це вимагає значного скорочення викидів парникових газів, зокрема за рахунок відмови від викопних енергоносіїв.

Реструктуризація європейських енергетичних ринків матиме значні наслідки для ЄС та його членів у ряді напрямків. Перш за все, передбачається збільшення інвестицій у нові інфраструктури та технології. ЄС планує вкладати значні кошти у нові газові термінали, інфраструктури для водневої енергетики та відновлюваних джерел енергії.

Другим ключовим аспектом є зміни у правилах ринку, орієнтовані на створення їх більш стійкими та справедливими. Це передбачає перегляд правил ринку електроенергії та газу в ЄС.

Геополітичний баланс також піддасться змінам через реструктуризацію європейських енергетичних ринків. Очікується посилення ролі США, Канади та інших країн, що виступають альтернативними постачальниками енергоносіїв.

Окрім того, реструктуризація призведе до становлення нових ринкових гравців. Імпортери енергоносіїв з інших країн будуть відігравати важливу роль у диверсифікації постачань енергоносіїв та зменшенні залежності від конкретних постачальників. Виробники відновлюваної енергетики отримають нові можливості, зокрема, через зростання інтересу до альтернативних джерел енергії. Крім того, нові технологічні компанії, які займаються розробкою і впровадженням засобів зберігання енергії, водневої енергетики та штучного інтелекту, гратимуть важливу роль у впровадженні нових технологій.

Основними кроками європейських країн щодо реструктуризації європейських енергетичних стали:

– Європейська комісія представила план «REPowerEU», який передбачає інвестиції в розмірі 210 мільярдів євро в відновлювану енергетику та енергоефективність.

– Німеччина заявила про намір відмовитися від російського газу до 2024 року.

– Франція та Італія заявили про намір збільшити виробництво ядерної енергії.

– Європейська комісія оголосила про плани збільшення імпорту скрапленого природного газу з інших країн, таких як США, Катар та Норвегія.

Ці зміни матимуть значний вплив на європейську енергетичну систему в довгостроковій перспективі [9; 10; 13].

Україна вже досягла значного успіху в проведенні реформ у сфері енергетики відповідно до європейського законодавства. У період з 2019 по 2021 роки було успішно завершено відокремлення операторів газотранспортної мережі та системи передачі, що підтверджено сертифікацією цих операторів. Проведені ключові структурні трансформації на ринках газу та електроенергії, а також триває реформа корпоративного управління у державних компаніях енергетичного сектору.

Національний енергокомплекс «Укренерго», який виступає оператором системи передачі (ОСП) в Україні, вже з 2017 року впроваджує заходи для підготовки енергосистеми країни до синхронізації з Європейською мережею передачі ENTSO-E. Протягом цього періоду було проведено тестування енергоблоків українських атомних, теплових та гідроелектростанцій, а також створено математичну модель енергосистем України та Молдови. На основі цієї моделі Консорціум

ОСП ENTSO-E провів дослідження статичної та динамічної стійкості енергосистем обох країн при їхній роботі з мережею континентальної Європи. Результати дослідження підтвердили технічну можливість синхронізації.

Можна відзначити також приєднання України до об'єднаної енергосистеми континентальної Європи ENTSO-E на рік раніше, ніж планувалося. Була повністю синхронізована вітчизняна енергосистема разом з Молдовою з енергомережею континентальної Європи ENTSO-E [7].

Після відмови від російського газу у 2014 році Україна все ще була залежною від імпорту інших видів палива. До початку війни у 2022 році Україна виробляла 75% вугілля, необхідного для своїх потреб. Решта 25% вугілля імпортувалася з різних країн на конкурентних умовах [7].

Такі обсяги експорту електроенергії залежать від кількох важливих факторів.

По-перше, це потужний розвиток електротехнічної промисловості, що був спричинений колишньою спрямованістю України на важку промисловість.

По-друге, низька енергоефективність ліній електропередач також впливає на обсяги експорту. Через неоднорідне будівництво ліній електропередач, окремі райони Харківської та Сумської областей були частково підключені до енергетичних мереж тимчасово окупованих Луганської та Донецької областей або до російських мереж. Це призводило до імпорту дешевших ресурсів з росії. Крім того, гібридний характер війни в 2014 році не привів до законодавчої заборони імпорту з країни агресора, що дозволило деяким постачальникам скористатися цим.

За оцінкою Київської школи економіки, станом на 24 лютого 2023 року прямі збитки, завдані інфраструктурі української енергетики, досягли 8,1 млрд дол. США. Ця оцінка враховує як фізичні збитки, пов'язані з руйнуванням або пошкодженням електростанцій та інфраструктури, так і економічні втрати, зумовлені перебоями в постачанні електроенергії.

Для оцінки збитків використовувалися як прямі, так і непрямі методи. Прямі методи базувалися на вартості відновлення пошкоджених об'єктів, включаючи електростанції, трансформаторні підстанції та лінії електропередачі. Непрямі методи враховували економічні втрати, що виникали внаслідок перебоїв у постачанні електроенергії.

Основні фізичні збитки включали руйнування чи пошкодження 3 теплових електростанцій, 4 гідроелектростанцій та 1 атомної електростанції, а також трансформаторних підстанцій, ліній електропередачі та розподільчих мереж. Це призвело до перебоїв у постачанні електроенергії в деяких регіонах України. Відновлення української енергетичної системи після цих збитків вимагатиме суттєвих інвестицій. Ці збитки завдали серйозної шкоди українській енергетичній системі. Для їхнього відновлення знадобляться значні інвестиції. Збитки завдані інфраструктурі української енергетики становлять близько 1% від загального обсягу збитків, завданих внаслідок війни.

Більшість збитків завдано в Донецькій, Луганській та Харківській областях, де проходили активні бойові дії.

Прямі збитки від руйнувань значною мірою вплинули на об'єкти генерації електроенергії, призводячи до наступних фінансових втрат [3].

Російське вторгнення в Україну призвело до значних руйнувань енергетичної інфраструктури країни. За даними Міністерства енергетики України, станом на 13 січня 2024 року пошкоджено або знищено понад 1000 об'єктів енергетичної інфраструктури, включаючи електростанції, підстанції, трубопроводи та нафтопереробні заводи. Ці пошкодження призвели до перебоїв в електро- та теплопостачанні, а також до дефіциту енергоресурсів.

Відновлення та захист енергетичної структури України є складним та відповідальним завданням. Воно потребує значних фінансових ресурсів, а також високої кваліфікації фахівців. Крім того, необхідно враховувати ризик подальших руйнувань, пов'язаних з воєнними діями.

Уряд України вжив низку заходів для забезпечення неперервної роботи енергетичного сектору під час війни. Зокрема, були здійснені наступні заходи:

Ремонт та відбудова пошкодженої інфраструктури. На ці цілі виділено понад 2,3 млрд дол. США міжнародної допомоги.

Диверсифікація імпорту енергоносіїв. Україна прагне зменшити свою залежність від російського газу та нафти. Для цього було налагоджено нові канали постачання з Європи, США та інших країн.

Інвестиції у відновлення та захист енергетики, а також у відновлювану енергетику. Україна планує інвестувати в модернізацію енергетичної інфраструктури та розвиток відновлюваних джерел енергії.

Підвищення енергоефективності. Україна прагне зменшити споживання енергії шляхом підвищення енергоефективності будівель та промислових підприємств.

Постійний моніторинг пошкоджених об'єктів електромережі. Це дозволяє оперативно виявляти та усувати пошкодження, що виникають унаслідок воєнних дій.

Україна отримує значну допомогу від своїх союзників у відновленні енергетичної інфраструктури. США, Європейський Союз, Японія та інші країни надають Україні фінансову допомогу, обладнання та фахівців [1]:

Фінансова допомога: США та Європейський Союз надали Україні мільярди доларів фінансової допомоги

Таблиця 2

Збитки від руйнувань

Об'єкти генерації електроенергії	Величина збитків
Теплові електростанції	$2,3 млрд
Теплоелектроцентралії	$279 млн
Гідроелектростанції та гідроакумулювальні електростанції	$464 млн
Операторам системи передачі електроенергії	$2 млрд
Компаніям-операторам системи розподілу	понад $350 млн
Прямі збитки, завдані сектору зберігання палива	$260 млн

Джерело: [3]

на відновлення енергетичної інфраструктури. Ця допомога використовується для фінансування ремонту та реконструкції пошкоджених об'єктів, а також для придбання нового обладнання.

Наприклад, у 2023 році США виділили Україні 1 млрд дол на відновлення енергетичної інфраструктури. Ця допомога буде використана для ремонту та реконструкції електростанцій, підстанцій та інших об'єктів енергетичної інфраструктури.

Європейський Союз також надав Україні значну фінансову допомогу на відновлення енергетичної інфраструктури. У 2023 році Європейський Союз виділив Україні 500 мільйонів євро на ці цілі. Ця допомога буде використана для ремонту та реконструкції електростанцій, підстанцій, трубопроводів та інших об'єктів енергетичної інфраструктури.

Екіпірування та фахівці: США, Європейський Союз та інші країни також надають Україні обладнання та фахівців для відновлення енергетичної інфраструктури. Це обладнання включає трансформатори, генератори, кабелі та інше обладнання, необхідне для ремонту та реконструкції пошкоджених об'єктів. Фахівці допомагають українським енергетикам у ремонті та реконструкції об'єктів, а також у навчанні українських фахівців.

Наприклад, США надали Україні понад 100 трансформаторів для ремонту пошкоджених електростанцій. Європейський Союз також надає Україні обладнання та фахівців для відновлення енергетичної інфраструктури.

Пряма допомога: Деякі країни, такі як Польща та Чехія, надають Україні пряму допомогу в відновленні енергетичної інфраструктури. Польща, наприклад, відновила роботу двох електростанцій у західній Україні, а Чехія надає Україні обладнання та фахівців для ремонту пошкоджених об'єктів.

Співпраця з міжнародними організаціями: Україна також співпрацює з міжнародними організаціями, такими як Міжнародне енергетичне агентство (IEA) та Європейська комісія, у відновленні енергетичної інфраструктури. IEA надає Україні консультації та допомогу в розробці плану відновлення енергетичної інфраструктури, а Європейська комісія допомагає Україні у пошуку фінансування та обладнання.

Диверсифікація імпорту енергоносіїв є одним із ключових елементів стратегії відмови від російських енергоносіїв. Це передбачає збільшення імпорту з інших країн – США, Канади, Норвегії та країн Перської затоки.

Диверсифікація імпорту енергоносіїв має кілька переваг, зокрема: зменшує залежність від росії як єдиного постачальника енергоносіїв. Це скорочує ризик енергетичної кризи в разі відключення росією поставок енергоносіїв; збільшує конкуренцію на енергетичних ринках, що призводить до зниження цін на енергоносії; сприяє розвитку нових енергоресурсів, таких як відновлювані джерела енергії.

Європейський Союз зробив значні кроки у напрямку диверсифікації імпорту енергоносіїв з росії. У 2022 році ЄС збільшив імпорт скрапленого природного газу (СПГ) з США на 200%. ЄС також уклали угоди про закупівлю СПГ з Катару, Алжиру та інших країн.

Україна, в свою чергу також працює над диверсифікацією імпорту енергоносіїв – у 2022 році збільшено імпорт електроенергії з Європи на 50%, укладено угоди про закупівлю СПГ з США та інших країн.

Уряд України, в особі Міністерства енергетики України, долучився до розробки Плану RePowerEU[1] і сьогодні чітко заявляє, що післявоєнна відбудова енергетичного сектору України має засновуватися на відмові від імпорту російського палива відповідно до принципів Європейської Зеленої Угоди, Плану Fit for 55 та RePowerEU, тобто за рахунок розвитку таких «зелених» джерел енергії як вітер, сонце, мала гідроенергетика, біоенергетика та «зелений» водень.

Також у короткостроковій перспективі плани Fit for 55 та RePowerEU можуть бути корисними для України у таких аспектах:

– Війною пошкоджене енергетичне обладнання та інфраструктура в Україні потребують відновлення. ЄС вже надсилає спеціалізоване енергетичне обладнання з держав-членів в Україну за допомогою Механізму цивільного захисту ЄС.

– Якщо деякі предмети неможливо отримати від країн-членів, вони будуть закуповуватись через Фонд енергетичної підтримки України, який створений Енергетичним Співтовариством за ініціативою Комісії.

– З метою забезпечення стабільного постачання газу в найближчі роки, ЄС планує збільшити імпорт газу з інших джерел, крім російського.

– ЄС активно розвиває партнерство з Україною в сфері відновлюваних газів, зокрема водню та біометану.

– З метою забезпечення ядерної безпеки, ЄС використовує Європейський інструмент міжнародного співробітництва з ядерної безпеки для підтримки відновлення потенціалу ядерної безпеки України відповідно до міжнародно-правової бази.

План REPowerEU передбачає реалізацію двох ключових напрямів [12]:

1. Диверсифікація поставок газу за рахунок збільшення обсягів імпорту скрапленого природного газу (СПГ) та імпорту традиційного газу від неросійських поста чальників, а також збільшення обсягів виробництва та імпорту біометану та відновлюваного водню;

2. Пришвидшене скорочення використання викопного палива домогосподарствами, у виробництві та енергосистемами шляхом підвищення енергоефективності, збільшення використання відновлюваних джерел та електрифікації, а також усунення «вузьких місць» в інфраструктурі.

Допомога Україні в довгостроковій перспективі з боку REPowerEU включає в себе наступні аспекти:

– Європейська Рада погодилася створити Український фонд солідарності та запросила міжнародних партнерів до участі.

– Європейська Рада закликала Комісію продовжувати надавати технічну допомогу для впровадження необхідних реформ в Україні.

– Україна має тісні зв'язки з Європейським Союзом через Угоду про асоціацію та зону вільної торгівлі. 28 лютого 2022 року Україна подала заявку на членство в ЄС та висловила бажання пов'язати реконструкцію з реформами, зокрема в енергетичному секторі.

– Синхронізація електромереж ЄС з Україною та Молдовою 16 березня є кроком до забезпечення безпеки

[1] У березні 2022 року у відповідь на безпрецедентну енергетичну кризу Європейська Комісія представила план REPowerEU щодо створення доступного, безпечного, стійкого та сталого енергетичного ринку ЄС та поступового позбавлення ЄС залежності від російського викопного палива ще задовго до 2030 року.

постачання. Наступним етапом є можливість торгівлі електроенергією з континентальною Європою на основі збільшення транскордонної потужності, що сприятиме повній інтеграції енергетичного ринку України з ЄС.

– У майбутньому ЄС планує працювати над ініціативою REPowerUkraine, спрямованою на підтримку України в «кращому відновленні» її енергетичної системи та декарбонізації сектору енергетики. План враховує енергоефективність, відновлювані джерела енергії, відновлюваний водень, біометан та перспективну інфраструктуру, а ЄС підтримує цей процес фінансово та технічно [6].

Диверсифікація імпорту енергоносіїв є тривалим процесом, але вона є важливою частиною стратегії відмови від російських енергоносіїв.

Ще одним кроком реформування енергетичного сектору стало те, що 14 липня Єврокомісія представила комплекс законодавчих ініціатив «Fit for 55», спрямованих на досягнення цілей ЄС щодо зменшення викидів парникових газів на 55% до 2030 року в порівнянні з рівнем 1990 року. Цей пакет законопроектів сприятиме реалізації Європейського зеленого курсу.

Серед 13 законодавчих пропозицій у пакеті «Fit for 55» вісім передбачають перегляд існуючого законодавства, а п'ять представляють собою абсолютно нові ініціативи.

Ініціатива «Fit for 55» та пропозиції щодо оновлення законодавства представляють амбітні заходи Європейського Союзу для досягнення своїх цілей у сфері зменшення викидів парникових газів та сприяння зеленому розвитку. Оновлення чинного законодавства передбачає ряд змін у різних секторах, включаючи торгівлю викидами, використання відновлюваних джерел енергії, енергоефективність, розбудову інфраструктури альтернативних видів палива та інші.

Ключові ініціативи, такі як CBAM (Механізм прикордонного вуглецевого коригування), ReFuelEU Aviation, та FuelEU Maritime, спрямовані на зменшення вуглецевого сліду в промисловості та транспорті. Додатково, «Fit for 55» встановлює амбітні цілі щодо використання відновлюваних джерел енергії та зменшення використання енергії з несталих джерел.

Оновлення чинного законодавства відповідає сучасним викликам, враховує необхідність зменшення залежності від російських ресурсів та сприяє сталому та ефективному використанню енергії. Реалізація цих ініціатив може стати важливим кроком для сталого розвитку та забезпечення енергетичної безпеки в Європі.

Пакет «Fit for 55» та пропозиції з оновлення законодавства є ключовими інструментами для досягнення амбітних кліматичних цілей Європейського Союзу.

Зазначені ініціативи включають широкий спектр заходів, спрямованих на зменшення викидів парникових газів, підвищення енергоефективності та підтримку використання відновлюваних джерел енергії.

CBAM виступає як механізм прикордонного вуглецевого коригування, спрямований на зменшення вуглецевого сліду в імпортованих товарах. Ініціативи ReFuelEU Aviation та FuelEU Maritime розроблені для переходу до більш стійких палив у авіації та морському транспорті відповідно.

Оновлення чинного законодавства, включаючи EU ETS, RED, EED, та інші, фокусується на різних секторах, зокрема на енергетиці, транспорті, та інфраструктурі. Зазначені заходи спрямовані на покращення сталості та зменшення екологічного впливу ЄС, створюючи основу для зеленого та ефективного майбутнього [5].

Таблиця 3

Узагальнення ініціатив «Fit for 55» та пропозиції щодо оновлення законодавства

Ініціатива або Пропозиція	Зміст
CBAM – Механізм прикордонного вуглецевого коригування	Механізм, що застосовується до імпорту сталі, добрив, алюмінію, цементу та електроенергії. Повноцінне впровадження з 2026 року.
ReFuelEU Aviation	Ініціатива щодо збільшення частки сталих авіаційних палив в авіаційному секторі.
FuelEU Maritime	Ініціатива щодо стимулювання використання відновлюваного та низьковуглецевого палива у морському транспорті.
Кліматичний соціальний фонд	Фонд, спрямований на соціальні заходи в контексті кліматичних змін.
Лісова стратегія ЄС	Серія заходів та положень для збереження та відновлення лісових ресурсів в ЄС.

Джерело: [5]

Таблиця 4

Пропозиції щодо оновлення чинного законодавства

Зміни в законодавстві	Зміст
Перегляд EU ETS (торгівля викидами)	Зміни до схеми торгівлі викидами ЄС з метою зменшення викидів парникових газів.
Зміни до RED (відновлювані джерела)	Зміни до Директиви про стимулювання виробництва енергії з відновлюваних джерел.
Зміни до EED (енергоефективність)	Зміни до Директиви про енергоефективність з метою підвищення ефективності використання енергії.
Перегляд ESR (розподіл зусиль)	Перегляд Регламенту розподілу зусиль щодо скорочення викидів парникових газів.
Перегляд AFID (альтернативне паливо)	Перегляд Директиви про розбудову інфраструктури альтернативних видів палива.
Перегляд LULUCF (використання землі)	Зміни до положення щодо викидів CO_2 в секторі землекористування, зміни землекористування та лісового господарства.
Стандарти викидів CO_2 для автомобілів	Зміни до положення, що встановлює стандарти викидів CO_2 для легкових автомобілів та мікроавтобусів.
Перегляд ETD (оподаткування енергії)	Перегляд Директиви про реструктуризацію системи Співтовариства з оподаткування енергії та електроенергії.

Джерело: [5]

Рис. 1. Пакет законодавчих ініціатив «Fit for 55»

Джерело: [5]

Однак важливість цих ініціатив стає ще більшою в контексті ключової події, яка відбулася 16 березня 2022 року. В цей день українська енергосистема об'єдналася з європейською мережею ENTSO-E, що визначило новий етап у співпраці між Україною та Європейським Союзом [4].

Це партнерство відкрило не лише технічні можливості для об'єднання енергетичних систем, а й стратегічні переваги. Інтеграція України з ENTSO-E забезпечила країні не тільки стійкість у важкі часи, але й надала можливість активної участі в європейському енергетичному просторі.

Ця ініціатива стала демонстрацією ефективності та важливості співпраці в реалізації спільних цілей, таких як зменшення залежності від російських енергоносіїв та покращення енергетичної безпеки. В результаті ця інтеграція визначила шлях до спільного розвитку та досягнення сталого енергетичного майбутнього для України та Європи.

Європейська енергомережа ENTSO-E дозволила збільшити експорт української електроенергії до Європи в 2,5 рази починаючи з 30 липня 2022 року, тобто до 250 МВт [2].

Перед початком повномасштабної війни в січні-лютому, Україна відзначилася активним експортом електроенергії до чотирьох країн, зокрема Польщі, Румунії, Словаччини та Угорщини. Зазначимо, що розподіл обсягів був нерівномірним, ініціюючи невеликі поставки до Румунії, а в інших напрямках досягаючи 80-100 тисяч МВт-год щомісяця.

Проте, з моменту, коли українська енергосистема стала працювати синхронно з європейською континентальною мережею ENTSO-E динаміка експорту зазнала суттєвих змін. На початку цього періоду в березні, експорт становив лише 9,6 тисяч МВт-год до Польщі, але вже в квітні ця цифра зросла до 121,5 тисяч МВт-год.

Утім, найбільший вплив був помітний в наступних місяцях, коли енергетичні потоки з України направлялися в Молдову, Польщу, Румунію та Словаччину. Такий стрибок у вивозі електроенергії вказує на активне взаємодії та зміцнення зв'язків з європейськими партнерами в енергетичній сфері. Важливо відзначити, що цей період синхронізації припав на важливий момент – підготовку та виведення української енергосистеми з ізольованого режиму.

Наслідки такого рішення були важливими для енергетичної безпеки України та всього регіону, а експорт електроенергії став важливим елементом у зміцненні енергетичної незалежності та співпраці з Європейським Союзом.

Висновок. Війна в Україні призвела до прискорення реструктуризації європейських енергетичних ринків. Європейський Союз та його члени прагнуть відмовитися від російських енергоносіїв та диверсифікувати свої поставки. Це вимагає значних інвестицій у нові інфраструктури та технології.

Україна також прагне відмовитися від російських енергоносіїв та диверсифікувати свої поставки. Для цього Україна отримує значну допомогу від своїх союзників.

Розвиток відновлюваних джерел енергії в Україні може відіграти важливу роль у реструктуризації європейських енергетичних ринків. Це дозволить Україні зменшити свою залежність від російських енергоносіїв та підвищити енергетичну безпеку Європи.

Бібліографічний список:

1. Відновлення енергетичної інфраструктури України: чим допомагають союзники. *Слово і діло: аналітичний портал*. 2022. URL: https://www.slovoidilo.ua/2022/12/01/infografika/suspilstvo/vidnovlennya-enerhetychnoyi-infrastruktury-ukrayiny-chym-dopomahayut-soyuznyky (дата звернення: 13.01.2024).
2. Експорт електроенергії з України. *Слово і діло: аналітичний портал*. 2023. URL: https://www.slovoidilo.ua/2023/05/10/infografika/ekonomika/yaki-krayiny-ta-skilky-elektroenerhiyi-eksportuvala-ukrayina-velykoyi-vijny (дата звернення: 13.01.2024).
3. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. Київська Школа Економіки. 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report.pdf (дата звернення: 16.01.2024).
4. Інтеграція у європейську електромережу ENTSO-E. Міністерство енергетики України. URL: https://www.mev.gov.ua/reforma/intehratsiya-u-yevropeysku-elektromerezhu-entso-e (дата звернення: 16.01.2024).
5. Пакет законодавчих ініціатив «Fit for 55» має забезпечити скорочення викидів парникових газів у ЄС на 55% до 2030 року. *Незалежне Інтернет-ЗМІ «Українська енергетика ua-energy.org»*. 2021. URL: https://ua-energy.org/uk/posts/paket-fit-for-55 (дата звернення: 13.01.2024).
6. План дій REPowerEU – як зброя проти російського шантажу. *Незалежне Інтернет-ЗМІ «Українська енергетика ua-energy.org»*. 2022. URL: https://ua-energy.org/uk/posts/plan-dii-repowereu-iak-zbroia-proty-rosiiskoho-shantazhu (дата звернення: 15.01.2024).
7. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Енергетична безпека». Кабінет міністрів України. 2022. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/energy-security.pdf (дата звернення: 15.01.2024).
8. Bahgat G. Europe's energy security: challenges and opportunities. *International Affairs*. 2006. Vol. 82. Iss. 5. P. 961–975.
9. Europe's Energy Security. One year into russian's war in Ukraine. The conference «European energy security» 2023. The European Council on Foreign Relations. URL: https://ecfr.eu/event/european-energy-security-one-year-into-russias-war-in-ukraine/ (дата звернення: 13.01.2024).
10. Frequently Asked Questions on Energy Security. International Energy Agency. 2022. URL: https://www.iea.org/articles/frequently-asked-questions-on-energy-security (дата звернення: 16.01.2024).
11. Newbery D., Strbac G., Viehoff I. The benefits of integrating European electricity markets. *Energy Policy*. 2016. Vol. 94. P. 253–263.
12. REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition. The European Commission. 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_3131 (дата звернення: 13.01.2024).
13. The European Green Deal and the War in Ukraine: Addressing crises in the short and long term. European Think Tanks Group. 2022. URL: https://ettg.eu/wp-content/uploads/2022/07/The-European-Green-Deal-and-the-war-in-Ukraine.pdf (дата звернення: 07.01.2024).
14. What does Liberalization and Unbundling of Energy Markets mean? Next Kraftwerke. URL: https://www.next-kraftwerke.com/knowledge/liberalization-energy-markets (дата звернення: 15.01.2024).

References:

1. Vidnovlennia enerhetychnoi infrastruktury Ukrainy: chym dopomahaiut soiuznyky (2022) [Restoration of Ukraine's Energy Infrastructure: How Allies are Providing Assistance]. *Word and Deed: Analytical Portal*. Available at: https://www.slovoidilo.ua/2022/12/01/infografika/suspilstvo/vidnovlennya-enerhetychnoyi-infrastruktury-ukrayiny-chym-dopomahayut-soyuznyky (accessed January 13, 2024).
2. Eksport elektroenerhii z Ukrainy (2023) [Export of Electricity from Ukraine]. *Word and Deed: Analytical Portal.* Available at: https://www.slovoidilo.ua/2023/05/10/infografika/ekonomika/yaki-krayiny-ta-skilky-elektroenerhiyi-eksportuvala-ukrayina-velykoyi-vijny (accessed January 13, 2024).
3. Zvit pro priami zbytky infrastruktury vid ruinuvan vnaslidok viiskovoi ahresii rosii proty Ukrainy za rik vid pochatku povnomasshtabnoho vtorhnennia (2023) [Report on direct infrastructure losses from destruction caused by russia's military aggression against Ukraine in the year since the onset of full-scale invasion]. Kyiv School of Economics. Available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/03/UKR_Feb23_FINAL_Damages-Report.pdf (accessed January 16, 2024).
4. Intehratsiia u yevropeisku elektromerezhu ENTSO-E [Integration into the European electricity grid ENTSO-E]. Ministry of Energy of Ukraine. Available at: https://www.mev.gov.ua/reforma/intehratsiya-u-yevropeysku-elektromerezhu-entso-e (accessed January 16, 2024).
5. Paket zakonodavchykh initsiatyv "Fit for 55" maie zabezpechyty skorochennia vykydiv parnykovykh haziv u YeS na 55% do 2030 roku (26.08.2021) ["Fit for 55" Package. The legislative initiatives under the "Fit for 55" package aim to achieve a 55% reduction in greenhouse gas emissions in the EU by 2030]. *Independent Internet media "Ukrainian Energy ua-energy.org"*. Available at: https://ua-energy.org/uk/posts/paket-fit-for-55 (accessed January 13, 2024).
6. Plan dii REPowerEU – yak zbroia proty rosiiskoho shantazhu (2022) [REPowerEU Action Plan – a Weapon Against Russian Blackmail] *Independent Internet media "Ukrainian Energy ua-energy.org"*. Available at: https://ua-energy.org/uk/posts/plan-dii-repowereu-iak-zbroia-proty-rosiiskoho-shantazhu (accessed January 15, 2024).
7. Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy "Enerhetychna bezpeka" (2022) [Project of the Recovery Plan for Ukraine. Materials of the Working Group "Energy Security"]. Cabinet of Ministers of Ukraine. Available at: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/energy-security.pdf (accessed January 15, 2024).
8. Bahgat G. (2006) Europe's energy security: challenges and opportunities. *International Affairs,* vol. 82, is. 5, pp. 961–975.
9. Europe's Energy Security. One year into russian's war in Ukraine. The conference "European energy security" (2023) The European Council on Foreign Relations. Available at: https://ecfr.eu/event/european-energy-security-one-year-into-russias-war-in-ukraine/ (accessed January 13, 2024).
10. Frequently Asked Questions on Energy Security. International Energy Agency. (2022). Available at: https://www.iea.org/articles/frequently-asked-questions-on-energy-security (accessed January 16, 2024).
11. Newbery D., Strbac G., Viehoff I. (2016) The benefits of integrating European electricity markets. *Energy Policy*, vol. 94, pp. 253–263.
12. REPowerEU: A plan to rapidly reduce dependence on Russian fossil fuels and fast forward the green transition. The European Commission (2022). Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/IP_22_3131 (accessed January 13, 2024).
13. The European Green Deal and the War in Ukraine: Addressing crises in the short and long term. European Think Tanks Group (2022). Available at: https://ettg.eu/wp-content/uploads/2022/07/The-European-Green-Deal-and-the-war-in-Ukraine.pdf (accessed January 7, 2024).
14. What does Liberalization and Unbundling of Energy Markets mean? Next Kraftwerke. Available at: https://www.next-kraftwerke.com/knowledge/liberalization-energy-markets (accessed January 15, 2024).

Стаття надійшла до редакції 05.02.2024

УДК 338.34:658.7
JEL G30, L74, M11
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-10

Свічкар Н.М.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри девелопменту нерухомості, фінансів,
обліку та маркетингу,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8609-5837

Nataliia Svichkar
Prydniprovska State Academy of Civil Engineering and Architecture

Олініченко І.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри девелопменту нерухомості, фінансів,
обліку та маркетингу
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2642-7606

Irina Olinichenko
Prydniprovska State Academy of Civil Engineering and Architecture

ПІДГОТОВКА ВНУТРІШНЬОЇ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ АНАЛІЗУ ТА УПРАВЛІННЯ БУДІВЕЛЬНИМИ ЗАПАСАМИ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

PREPARATION OF INTERNAL INFORMATION FOR THE ANALYSIS AND MANAGEMENT OF CONSTRUCTION STOCK IN THE FINANCIAL MANAGEMENT SYSTEM

Анотація. *У статті розглянуто рівні та елементи системи управління запасами. У сучасній теорії управління будівельними запасами особливу увагу приділяють важливому аспекту: своєчасному та якісному формуванню внутрішньої інформаційної бази. Це стає ключовим для прийняття ефективних управлінських рішень, особливо в умовах військового конфлікту. З цією метою на підприємстві створюється управлінська інформаційна база на основі систематичного обліку і якісного аналізу рівня та динаміки забезпеченості, а також ефективності використання виробничих запасів. Стаття досліджує важливі аспекти підготовки внутрішньої інформації для ефективного аналізу та управління будівельними запасами у контексті системи фінансового менеджменту. Автори розглядають стратегії збору та обробки даних, спрямовані на забезпечення точності та доступності інформації для прийняття управлінських рішень. В статті також розглядаються методи підвищення ефективності використання будівельних запасів через оптимізацію управлінських процесів. Результати дослідження можуть бути корисними для фахівців у галузі будівництва та фінансів, які мають зацікавленість у покращенні стратегій управління запасами та фінансової продуктивності в будівельному секторі.*

Ключові слова: *будівельні запаси, бюджетування, внутрішня інформація, управління, фінансовий менеджмент.*

Abstract. *The article examines the levels and elements of the inventory management system.* ***Introduction.*** *The significant destruction of the national economy, caused by armed aggression on the territory of Ukraine, causes significant disruptions in logistics and compliance with the terms of providing construction industry enterprises with stocks, and therefore, problems of managing the optimal size of material construction resources. The* ***purpose*** *of the article is to develop measures to optimize the construction inventory management system of enterprises.* ***Methods.*** *When conducting the research, the authors used a number of methods aimed at in-depth analysis and optimization of inventory management processes in the construction industry, namely, analysis of existing inventory management models, analysis of financial indicators and budgeting, statistical modeling and data analysis, stochastic modeling.* ***Results.*** *The article examines the important aspects of preparing internal information for effective analysis and management of construction stocks in the context of the financial management system, and also considers methods of increasing the efficiency of the use of construction stocks through the optimization of management processes. The authors investigated the difference between models of inventory management systems, which consists in their approaches and methods of resource optimization. Traditional models are based on preset inventory levels, which can lead to underestimation or overestimation of actual needs. New approaches, such as demand volatility models and the use of data-driven forecasting, aim to ensure accuracy and flexibility in inventory management.* ***Conclusion.*** *In order to improve the efficiency of construction inventory management, it is recommended to implement systematic inventory monitoring and use advanced technologies for accurate forecasting of needs. Optimizing supply processes, analyzing demand and implementing automated inventory management systems can also significantly improve the efficiency of resource management, ensuring an optimal balance between costs and the availability of required materials for construction projects.*

Keywords: *construction stocks, budgeting, internal information, financial management, management,*

© Свічкар Н.М., Олініченко І.В., 2024

Постановка проблеми. Впровадження на підприємстві ефективної системи управління запасами, спрямованої на забезпечення стабільного та неперервного виробничого процесу, а також на негайне задоволення потреб споживачів по всьому ланцюгу постачання, є у сучасному контексті актуальною темою у логістиці.

Значне руйнування національної економіки, спричинене збройною агресією на територію України, обумовлює суттєві збої в логістиці та дотриманні термінів забезпечення підприємств будівельної галузі запасами, а відтак, і проблеми управління оптимальними розмірами матеріальних будівельних ресурсів.

Для забезпечення своєчасного виконання клієнтських замовлень, підприємство повинно забезпечити неперервний рух матеріальних потоків та оптимізувати процеси від джерела сировини до кінцевого споживача, охоплюючи склади та виробничі підрозділи. Управління матеріальними запасами передбачає прийняття стратегічних рішень щодо термінів та обсягів замовлень, які впливають на вартість запасів.

Значні інвестиції у запаси підкреслюють важливість наукового управління. Сучасний бізнес розглядає запаси не лише як фінансовий показник, але і як ключовий об'єкт управлінського впливу, визначаючи успіх підприємства.

Для забезпечення належного рівня запасів та їх ефективного використання необхідно застосовувати комплекс заходів, включаючи виявлення, кількісне вимірювання та реалізацію виявлених заходів. Це передбачає систематичний облік і якісний аналіз рівня та динаміки забезпеченості, а також ефективності використання виробничих запасів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі управління запасами на підприємстві приділили увагу такі дослідники, як О.В. Болдуєва, І.А. Бондарева, М.О. Бублик, А.М. Гаджинський, М.П. Гордон, М. Крістофер, Л.В. Нападовська, В.С. Перебийніс, М.Дж.Р. Сток, Д. Уотерс, Р.Б. Чейз, Н.М. Шмиголь, Дж. Шрайбфедер та багато інших.

Питання оптимального обсягу запасів та їх вплив на економічні та фінансові показники підприємства відображені у роботах таких авторів, як Д.Дж. Бауерсокса, Ф.Ф. Бутинця, Н.В. Вецепури, В.М. Гончарова, Т.А. Демченко, О.В. Іващук, О.О. Карагодової, В.Р. Кігель, Д.Дж. Клосса, Г.О. Крамаренко, Ю.В. Пономарьової, В.Д. Рожка, Д.В. Солохи, О.Є. Чорної, Дж. Шапіро та інших.

Мета статті – розробка заходів щодо оптимізації системи управління запасами підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш, ніж готова продукція досягне кінцевого споживача, вона проходить виробничий цикл, включаючи етап від сировини (або напівфабрикату) до готової продукції. Непередбачуваність на ринку може впливати на виробничий процес, роблячи складним передбачення обсягів продажів на майбутній період. Ця складність ускладнює завдання точного прогнозування.

Для запобігання зупинці виробництва через нестачу сировини у разі стрімкого зростання попиту або перебоїв у постачанні, багато підприємств формують запаси. Якщо б весь виробничий процес функціонував як єдиний конвеєр, потреба у запасах була б незначною. Але на практиці це неможливо.

Створення запасів завжди супроводжується додатковими витратами, а їхнє недостатнє забезпечення може призвести до втрат (рис. 1).

При визначенні оптимального балансу між витратами, пов'язаними зі створенням запасів та втратами від їх нестачі, слід приймати таке рішення, у якому сума всіх релевантних витрат буде мінімальною.

Релевантні витрати поділяються на три групи:

– витрати, що виникають в процесі зберігання запасів, включаючи вартість капіталу, зафіксованого у запасах, витрати на утримання товарів на складі та інші супутні витрати;

– витрати, пов'язані з виконанням замовлень, включаючи витрати на транспортування, обробку та доставку товарів (ведення облікової документації, ТЗВ, розміщення замовлення тощо);

– збитки, спричинені дефіцитом запасів (втрати частини прибутку, клієнтів, репутації тощо) [1, с. 91].

За своїм призначенням запаси розділяються на дві основні категорії: виробничі та товарні, які у свою чергу поділяються на такі підвиди: поточні, транспортні, технологічні, страхові, сезонні, спекулятивні.

Виробничі запаси, які знаходяться на підприємствах, призначені для внутрішнього використання в процесі виробництва. Головною метою формування виробничих запасів є забезпечення неперервного та ритмічного функціонування виробничого процесу.

Товарні запаси представляють собою готову продукцію, яка призначена для кінцевого споживача.

Поточні запаси – основний вид запасів, необхідний для безперебійної роботи виробництва між двома черговими поставками. На його розмір впливають періодичність поставок та обсяг їх споживання у виробництві.

Технологічні запаси представляють собою ресурси, які вимагають додаткової обробки або підготовки перед їх використанням у виробничому або торговельному процесі.

Транспортні запаси – це запаси, які перебувають у процесі транспортування на момент бухгалтерського обліку.

Страхові запаси призначені для забезпечення виробничого або торговельного процесу матеріалами або товарами в умовах непередбачуваних обставин. Страховий запас виступає як вид амортизатора, що дозволяє підприємству відчувати певний комфорт. Проте за забезпечення цього комфорту приходиться платити. У звичайних умовах виробничого чи торговельного процесу обсяг страхового запасу залишається сталим.

Сезонні запаси виникають у зв'язку із сезонним характером виробництва, споживання або транспортування.

Основна проблема, що виникає під час вирішення завдання управління запасами (як виробничими, і товарними), полягає у створенні ефективної та надійної системи управління ними.

Загальна система управління запасами складається з трьох рівнів. На найнижчому, першому рівні (рівень виконавців), здійснюється обробка вихідних даних, ведення обліку та зберігання інформації про запаси. Основні параметри, необхідні для ефективного функціонування системи управління запасами, включають рівень наявних запасів, запаси, які будуть сформовані через розміщення замовлень, а також розподіл за заявками на готову продукцію від споживачів, якщо такі маються.

Крім того, облік інформації щодо будь-якої наявної в запасах готової продукції включає такі показники, як її вар-

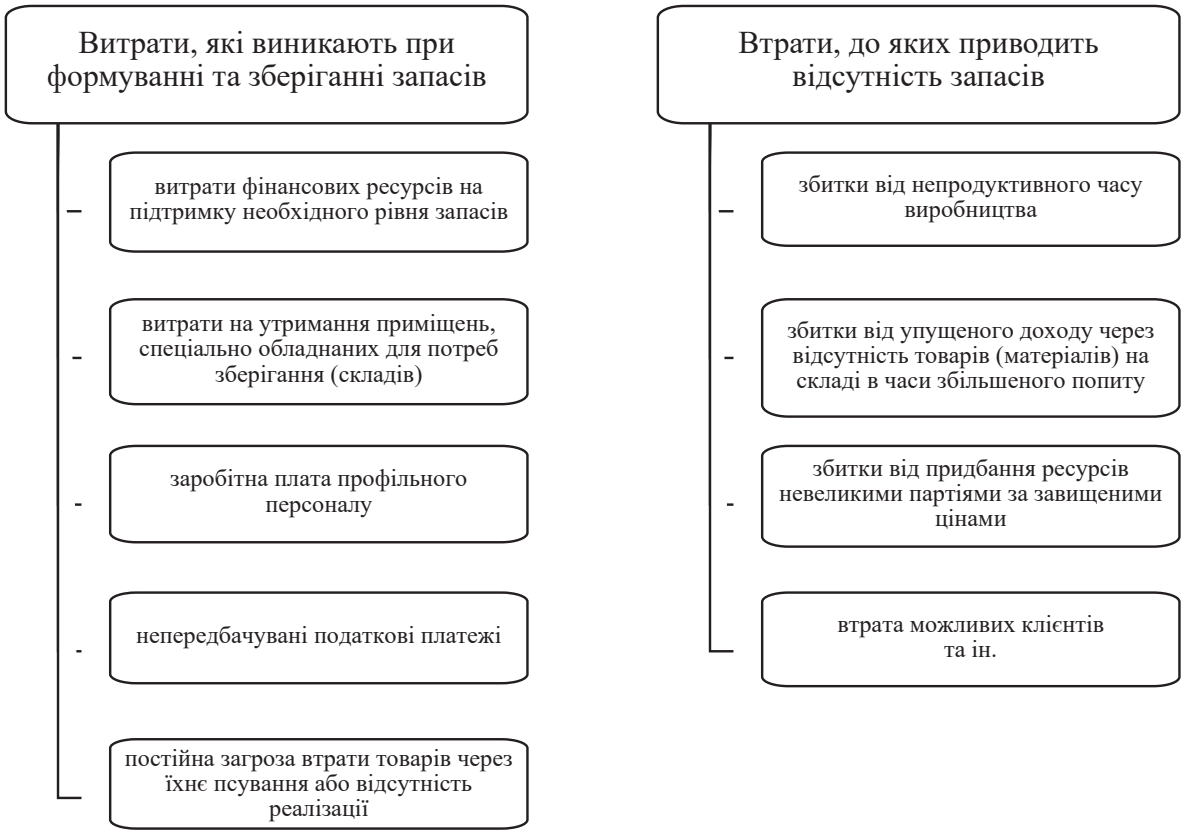

Рис. 1. Витрати на запаси

Джерело: складено авторами

тість, одиниця виміру, кількість, джерело отримання та ін. Хоча, на перший погляд, кількість різних даних про здійснені або необхідні операції невелика (потреба, випуск, витрата, повернення, передача, коригування даних тощо), обсяг інформації, що надходить, виявляється суттєвим. Значно підвищити ефективність обробки та зберігання інформації про запаси слід шляхом автоматизації процесу обробки даних за умови, що правила обробки будь-якого документа точно визначені. Оперативний цикл на першому рівні, зазвичай, дорівнює одному дню.

На другому рівні системи відбувається розробка правил прийняття рішень, які визначають терміни та обсяги замовлень для поповнення виробничих запасів і підтримання оптимального рівня товарних запасів.

На третьому, стратегічному рівні, із врахуванням розроблених правил прийняття рішень, формується модель системи управління товарними та виробничими запасами. Основними елементами цієї системи є:

– Бюджетування потреб у всіх елементах запасів (сировині, матеріалах, готовій продукції, товарах тощо).

– Контроль за рівнем запасів відповідно до нормативів та бюджетних показників.

– Моніторинг динаміки оборотності запасів в цілому та окремо для кожного виду запасів.

– Контроль за основними параметрами замовлення.

Розглянемо кожен із елементів системи.

Первинні бюджети продажу формуються менеджерами зі збуту. Потім вони консолідуються до зведеного

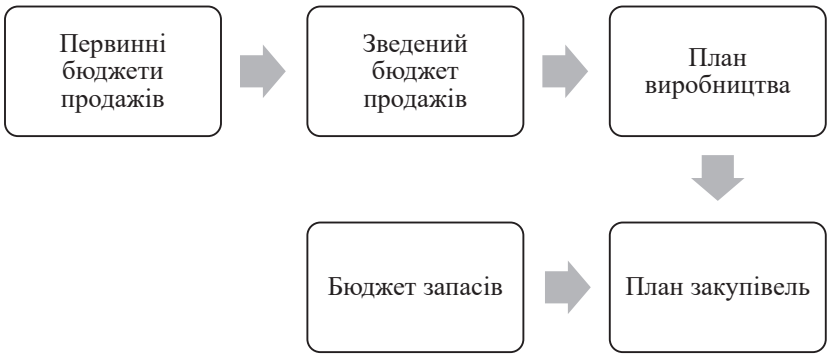

Рис. 2. Бюджетування потреби у запасах

Джерело: складено авторами

бюджету продажів на підприємстві. Зведений бюджет продажів по підприємству передбачає деталізацію за асортиментними позиціями та регіонами (клієнтами) збуту. На його підставі формується план виробництва, а отже, і бюджет закупівель на наступний період. Крім того, бюджет закупівель обов'язково має враховувати рівень запасів початку періоду.

Показники оборотності характеризують швидкість, з якою товарно-матеріальні запаси обернулися протягом звітного періоду (табл. 1). Зазвичай, вищий показник оборотності товарно-матеріальних запасів вважається позитивним явищем: низький рівень запасів сприяє зменшенню ризику, пов'язаного з можливістю нереалізації продукції, і свідчить про ефективне використання капіталу. Проте, якщо показник оборотності запасів на конкретному підприємстві значно перевищує середній для галузі, це може вказувати на потенційний дефіцит закуповуваних товарів і матеріалів, що може вплинути на якість обслуговування клієнтів і, в кінці кінців, ослабити конкурентні позиції підприємства. У середньому норматив для промислового підприємства 4-8 оборотів на рік.

Практика функціонування вітчизняних підприємств підтверджує, що запаси матеріалів та готової продукції на їхніх складах часто є надто завищеними, що може призвести до низької оборотності та загального зниження ефективності. Таким чином, важливо розраховувати ці показники для кожного виду (групи) продукції та запасів, а також вести моніторинг їхньої динаміки.

Основні параметри управління замовленнями включають:

1. Розмір замовлення на закупівлю ресурсів.

2. Час відновлення замовлення.

Ці параметри розглядатимемо стосовно моделей системи управління виробничими запасами.

Основні моделі систем управління запасами включають:

– модель з фіксованим періодом;

– модель з фіксованим обсягом.

Основна відмінність між ними полягає в наступному: у моделі з фіксованим обсягом замовлення на постачання проводяться, коли запас ресурсу знижується до певного рівня, що визначається швидкістю споживання матеріалу. У моделі з фіксованим періодом розміщення чергового замовлення відбувається через певний інтервал часу.

Відмінності двох моделей управління виробничими запасами наведено в табл. 2.

Модель з фіксованим обсягом передбачає постійний контроль залишків запасу, що робить її безперервною системою, яка потребує регулярної перевірки, чи досягнуте рівня, що виправдовує наступне замовлення.

В моделі з фіксованим періодом розрахунок залишку запасу проводиться лише під час періодичного контролю.

Модель із фіксованим періодом застосовується, як правило, для МШП, допоміжних та видаткових технологічних матеріалів.

Модель з фіксованим обсягом застосовується для ключових номенклатурних позицій сировини, матеріалів та комплектуючих, які характеризуються значними обсягами закупівель (рис. 3).

Як можна побачити, система з фіксованим обсягом базується на постійному порівнянні рівня запасу з точкою чергового замовлення, що дозволяє уникнути зупинок, пов'язаних з дефіцитом ресурсів. Параметром управління виробничими запасами у моделі з фіксованим обсягом є точка замовлення – конкретна кількість ресурсу (R), при досягненні якої необхідно розміщувати наступне замовлення. Точка замовлення визначається у натуральних одиницях.

Модель оптимальної величини замовлення базується на таких допущеннях:

– потреба в матеріалі (Q) постійна і однакова на всьому періоді;

– час виконання замовлення (L) незмінно по всьому періоді;

Таблиця 1

Показники оборотності запасів

Найменування показників	Розрахункова формула
Оборотність запасів у цілому по підприємству (у разах)	Собівартість реалізованої продукції / середньорічний рівень запасів
Оборотність окремих видів запасів (у разах)	Сума витрат цього виду запасів за рік / середньорічний рівень запасів цього виду
Період обороту запасів (загалом по підприємству, за видом запасів) (в днях)	365 / оборотність запасів (загалом по підприємству, за видами запасів)

Джерело: складено авторами за [2; 3]

Таблиця 2

Відмінність між моделями систем управління запасами

Порівняльні критерії	Модель із фіксованим періодом	Модель із фіксованим обсягом
Кількість запасів	Великий рівень запасів, тому що їх вистачить до дати наступної поставки	Понаднормовий запас не формується, тому що наступне замовлення проводиться в міру потреби
Обсяг замовлення	Відрізняється при кожному новому замовленні	Постійний, замовляється однакова кількість запасів
Витрата часу на обслуговування	Мінімальна	Висока через необхідність постійного контролю стадій руху запасів
Вартісна межа	Застосовується для відносно дешевих запасів	Застосовується для контролю над цінними ресурсами, оскільки дозволяє зберігати менший середній обсяг запасів
Стратегічна важливість запасів	Застосовується для управління запасами ресурсів, які є критичними для ефективної діяльності підприємства	Придатний для важливих видів ресурсів, оскільки забезпечує швидку реакцію на загрозу вичерпання запасів

Джерело: складено авторами за [4; 5]

Рис. 3. Модель із фіксованим обсягом

Джерело: складено авторами

– ціна одиниці ресурсу постійна;

– вартість розміщення замовлень носить постійний характер;

– не допускається варіант зриву замовлення.

Підприємство аналізує витрати, пов'язані зі зберіганням та знеціненням кожної одиниці запасу, а також враховує витрати на закупівлю (транспортування, страховка вантажу, оформлення замовлення у постачальника та інше). Також проводиться оцінка обсягу споживання цього запасу. На основі цих даних розраховується оптимальна кількість одиниць запасу, що закуповуються за один раз у постачальника, тобто кількість однієї партії, а також періодичність поставок. Така проста схема сприяє мінімізації витрат як на зберігання, так і на закупівлю виробничих запасів. Цей підхід також можна успішно використовувати для готової продукції.

Розрахунок оптимального розміру замовлення:

$$Q = \sqrt{\frac{2 \times S \times O}{C}} \quad (1)$$

де S – планова потреба періоду, натур. од.;

O – витрати на виконання одного замовлення, грн.;

C – витрати на зберігання одиниці замовлення за той же період, грн.

Оскільки дана проста модель передбачає постійність як потреби, так і часу виконання замовлення, і додатковий запас не є необхідним, точка повторного замовлення визначається наступним чином:

$$R = d \times L \quad (2)$$

d – середня денна потреба у матеріалі, натур. од.;

L – час виконання замовлення, днів.

У нинішніх умовах господарювання підприємства змушені, крім поточного, створювати додаткові види запасів (технологічні, транспортні, страхові). У цьому випадку, при визначенні точки замовлення, час виконання замовлення коригується.

Щоразу, коли матеріал вилучається із запасу (здійснюється відпустка у виробництво), цей факт реєструється в обліковій системі і кількість матеріалу, що залишився, порівнюється з точкою чергового замовлення.

Розрахуємо оптимальний розмір та точку замовлення цементу для будівельної суміші «Майстер» ТОВ «Спілка» (табл. 3).

Таблиця 3

Розрахунок оптимального розміру будівельних запасів (цементу) ТОВ «Спілка»

Показник	Значення
Планова потреба цементу на місяць, кг	3600
Витрати на виконання одного замовлення:	9,75
– 5 хвилин телефонних переговорів за 1,15 грн. за хвилину	5,75
– приймання на склад, грн./кг	4
Витрати на зберігання 1 кг, грн. у місяць	0,5
Оптимальний розмір замовлення, кг	375

Джерело: складено авторами

Підставимо дані у формулу:

$$Q = \sqrt{\frac{2 \times 3600 \times 9{,}75}{0{,}5}} = 375 \text{ кг}$$

Ця формула дозволяє визначити кількість запасу на кінець періоду. За правилами застосування цієї формули на складі на кінець звітного періоду має залишитися 50% оптимального розміру замовлення, тобто 188 кг.

Визначимо точку замовлення цементу для будівельної суміші «Майстер» ТОВ «Спілка»:

– середня денна потреба у цементі – 180 кг (3600 кг/20 дн.);

– час виконання замовлення – 2 дн.;

– точка замовлення для цементу дорівнюватиме 180 х 2 = 360 кг.

При розрахунку взято граничний термін виконання замовлення. З метою недопущення втрат, пов'язаних із простоєм складальних ліній через транспортні накладки та помилки збутовиків, було прийнято рішення збільшити термін виконання замовлення ще на 1 день. Тоді точка замовлення шин дорівнюватиме 180 х 3 = 540 кг. Це означає, що при досягненні такого рівня запасу шин слід відновлювати замовлення в постійному обсязі – 375 кг.

У системі з фіксованим періодом постачання вирішення щодо розміщення чергового замовлення приймається лише після обчислення рівня запасу протягом контрольного періоду.

Параметри управління виробничими запасами моделі з фіксованим періодом:

Обсяг замовлення (Q) = Середня потреба протягом періоду + Резервний запас – (Поточний запас + Замовлена кількість, якщо замовлення вже розміщено)

$$q = d\,(T + L) - I \qquad (3)$$

де d – середня денна потреба у матеріалі, натур. од.;

T – період між двома суміжними замовленнями, днів;

L – час виконання замовлення, днів;

I – поточний рівень запасів, нат. од.

У системі з фіксованим періодом постачання рішення щодо розміщення наступного замовлення приймається лише після аналізу рівня запасу протягом контрольного періоду (рис. 4). Такий аналіз бажано проводити при об'єднанні замовлень з кількох ресурсів від одного постачальника, щоб зменшити витрати на транспортування.

Проведемо розрахунок для моделі з фіксованим періодом. ТОВ «Спілка» здійснює закупівлю сировини для будівельних сумішей в одного постачальника (табл. 4).

Таблиця 4

Середньоденна потреба основних груп виробничих запасів та їх залишки на складі на кінець місяця

Найменування	Залишки складі, кг	Середньоденна потреба, кг
Цемент	340	180
Пісок	200	100
Хімічні домішки	70	50
Вапно	30	12
Всього	640	342

Джерело: складено авторами

Закупівлю сировини доцільно проводити раз на місяць, замовляючи один вантажний автомобіль. Час виконання замовлення дорівнюватиме 2 дні.

У цьому випадку загальний обсяг замовлення дорівнюватиме (табл. 5):

$$342 \times (30 + 2) - 640 = 10304 \text{ кг.}$$

Таблиця 5

Обсяг замовлення продукції за номенклатурою

Найменування	Обсяг замовлення, кг
Цемент	5420
Пісок	3000
Хімічні домішки	1530
Вапно	354
Всього	10304

Джерело: складено авторами

Рис. 4. Модель із фіксованим періодом

Джерело: складено авторами

Застосовувати перераховані вище методики не варто до всіх номенклатурних позицій виробничих запасів. Тут доречно нагадати правило Парето (20% зусиль дають 80% результату). Щодо управління запасами, важливо враховувати, що 20% найменувань запасів є джерелом 80% витрат, пов'язаних з їх оборотом. Таким чином, всі запаси можна ранжувати відповідно до їхнього впливу на сумарні витрати. Для цього можна скористатися методом ABC, який передбачає класифікацію запасів на три групи (A, B, C). Ця сегментація дозволяє зосередитися на ключових елементах та не витрачати час та ресурси на управління позиціями, які мають мінімальний вплив (наприклад, 0,01% у загальній частці запасів). Для оптимального управління запасами групи А рекомендується використовувати найточніші та більш складні методи, акцентуючи увагу на ретельному моніторингу оборотів та інших статистичних показниках для підвищення точності розрахунків. Особливу увагу слід звертати на розрахунок оптимального розміру та моменту замовлення для запасів цієї групи.

Для групи В можна використовувати аналогічні методи, проте застосовувати менш складні розрахунки.

Запаси групи С можна відслідковувати рідше, формуючи страховий запас у межах, щоб забезпечити їхню постійну наявність на складі. Функції контролю за запасами цієї категорії можна делегувати менеджерам середнього рівня.

Щодо управління непотрібними та надлишковими запасами, існує декілька варіантів:

– продаж за зниженою ціною;

– повернення надмірного запасу постачальнику;

– пропозиція комісійних за продаж запасу;

– продаж конкуренту;

– пожертвування на благодійні цілі;

– викидання, звільнення місця на складі та видалення з обліку.

Висновки. Отже, управління запасами досягається за допомогою реалізації послідовної політики у цій сфері. З метою підвищення ефективності управління будівельними запасами рекомендується впровадження систематичного моніторингу запасів та використання передових технологій для точного прогнозування потреб. Оптимізація процесів постачання, аналіз попиту та впровадження автоматизованих систем керування запасами також може значно покращити ефективність управління ресурсами, забезпечуючи оптимальний баланс між витратами та наявністю необхідних матеріалів для будівельних проектів.

Бібліографічний список:

1. Бублик М.О. Проблеми управління виробничими запасами на підприємствах та шляхи їх вирішення. *Управління розвитком*. 2014. № 2. С. 90–92.

2. Кузьмінська О.Е. Напрями аналізу виробничих запасів підприємств. *Вчені записки ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»*. 2014. № 16. С.174–180.

3. Шмиголь Н.М. Роль і місце аналізу виробничих запасів у системі управління ресурсним потенціалом підприємства. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2015. № 5. С. 102–106.

4. Іващук О.В. Управління запасами як складова методології керування підприємством. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2015. № 4. С. 404–407.

5. Перебийніс В.І. Логістичне управління запасами на підприємствах : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2012. 279 с.

References:

1. Bublik M. O. (2014) Problemy upravlinnia vyrobnychymy zapasamy na pidpryiemstvakh ta shliakhy yikh vyrishennia [The problems of management of industrial stocks at enterprises and ways of their solution]. *Upravlinnya rozvitkom*, no. 2, pp. 90–92.

2. Kuzminska O. E. (2014) Napriamy analizu vyrobnychykh zapasiv pidpryiemstv [Directions of analysis of inventories of enterprises]. *Vcheni zapysky DVNZ "Kyiv. nats. ekon. un-t im. Vadyma Hetmana"*, no. 16, pp. 174–180.

3. Shmyhol N. M. (2015) Rol i mistse analizu vyrobnychykh zapasiv u systemi upravlinnia resursnym potentsialom pidpryiemstva [The role and place of inventory analysis in the resource potential management system of the enterprise]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Ekonomika ta pidpryiemnytstvo,* no. 5, pp. 102–106.

4. Ivashchuk O. V. (2015) Upravlinnia zapasamy yak skladova metodolohii keruvannia pidpryiemstvom [Inventory management as a component of management methodology of enterprise]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, no. 4, pp. 404–407.

5. Perebyinis V. I. (2012) *Lohistychne upravlinnia zapasamy na pidpryiemstvakh* [Logistics management of stocks at enterprises]: monohrafiia. Poltava: PUET, 279 p. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 09.02.2024

УДК 332.122
JEL F02, H7, O1, R1, Q15
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-11

Симоненко Л.І.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного управління,
Поліський національний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6924-3885
Lesia Simonenko
Polissia National University

Іванюк О.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного управління,
Поліський національний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2089-0867
Olha Ivaniuk
Polissia National University

Плотнікова М.Ф.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, підприємництва та туризму,
Поліський національний університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2852-3009
Mariia Plotnikova
Polissia National University

СТАЛИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У СУЧАСНИХ УМОВАХ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ Й ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS IN MODERN CONDITIONS: SOCIAL, ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL ASPECTS

Анотація. *Фундаментальні складові забезпечення сталого розвитку сільських територій є Земля та люди. Механізми забезпечення об'єктивного еволюційного розвитку базується на необхідних умовах успішної реалізації процесу відродження та багатофункціонального розвитку сільських територій: інформаційно-роз'яснювальній роботі на всіх рівнях державних органів управління, науки, освіти. Досвід та практика України 2008–2021 рр. ілюструє об'єктивний характер процесів, що відбуваються в просторі. Основні стратегічні завдання та цільова функція розвитку суспільства може бути окреслена як гармонія з природою. Завдання ВГО «Народний рух захисту Землі» в умовах адміністративно-територіальної реформи – практична співпраця з конкретною територіальною громадою з питань відродження та багатофункціонального розвитку сільських територій.*

Ключові слова: *розвиток, публічне управління, багатофункціональний розвиток, родові садиби, родові поселення.*

Abstract. Introduction. *The development of any socio-economic process depends on defining and ensuring the correct evolutionary development of its main components (both subjects and objects). For the process of rural development, such components (factors) are: land and people. Mechanisms for ensuring objective evolutionary development are based on the necessary conditions for successful implementation of the process of revival and multifunctional development of rural areas: information and explanatory work at all levels of state management bodies, science, and education.* ***Results.*** *Experience and practice of Ukraine 2008–2021 it illustrates the objective nature of processes occurring in space. The main strategic objectives and target function of society's development can be defined as harmony with nature. The task of the NGO "People's Movement for land protection" in the context of administrative and territorial reform is practical cooperation with a specific territorial community on the revival and multifunctional development of rural areas. The National University "Odessa Law Academy" considering in 2014 the draft law "On Family Homestead and Family Homestead Settlements in Ukraine" made a proposal to use the expression "lifelong inherited possession". Given that Family Homestead are organized mainly by people aged 35 (± 5) years, we have a solution to the demographic situation in rural areas. And this is in addition to innovative forms of investment, revival and multifunctional development of rural areas. And the organization of non-agricultural enterprises will increase employment and fill the local budget with taxes. This means that residents of Family Homestead and Family Homestead Settlements not only invest in the development of rural areas, but also fill the local budget by paying taxes. And the more such Family Homestead there are on the territory of Territory Community, the less problems the authorities will have regarding these land plots.* ***Conclusion.*** *As for people,*

© Симоненко Л.І., Іванюк О.В., Плотнікова М.Ф., 2024

the state and local authorities should become the organizing link that will find a common motivational denominator that will allow everyone: enterprises, organizations (providing services, etc.), individual entrepreneurs, the field of culture and education, and healthcare institutions to work for a common result.

keywords: development, public administration, multifunctional development, family homestead, family homestead Settlements.

Постановка проблеми. Процеси урбанізації характерні для всіх країн планети Земля. Природно, що основні демографічні втрати несуть сільські території. Не випадково ООН ще у 1997, 2002 та 2015 роках відзначали в своїх доповідях, що урбанізація – «глухий кут» у розвитку суспільства. ООН звернулася до країн-учасників з пропозицією шукати нові форми розвитку. Частина вчених, як і раніше, вважають урбанізацію нормальним та закономірним вектором становлення соціуму з певним коригуванням цього процесу [1; 2]. Окремі автори розглядають стратегічні перспективи урбанізації, враховуючи позицію ООН, як об'єктивний процес реалізації нових форм розселення. Вчені західних країн нерідко розглядають процеси деурбанізації, коли мова йде не про неоархаїчний та демодернізаційний поворот до буколічної цивілізації, не про поворотну редукцію міського до сільського, а про трансформацію міста у постурбаністичні форми, що знімає дихотомію «міста та села» [3].

У різних країнах є приклади нових форм організації населених пунктів на сільських територіях організованих на релігійній, екологічній, родовій та іншій основі [4]. Враховуючи, що ситуація на сільських територіях пострадянського простору не підтверджує їх успішного розвитку, в Україні наголошується на факті виїзді міських жителів у сільську місцевість. Ознакою цього процесу стало те, що він не був організований за програмами державних органів влади або з'явився результатом реалізації наукових розробок [5]. Цей процес (організація родових садиб та родових поселень) виник у суспільстві самостійно, що стало свідченням глибинних процесів у соціумі, але вони не привернули достатньої уваги державних органів управління та аграрної науки. Потрібно віддати належне центральним органам влади (Кабінет Міністрів України, Міністерства, відомства), а також аграрній науці (Національна академія аграрних наук України, зокрема в особі ННЦ «Інститут аграрної економіки»), які підтримали пропозицію Всеукраїнської громадської організації «Народний Рух захисту Землі» про проведення круглого столу з даного питання для розуміння глибини, масштабів та доцільності розвитку цього процесу. Круглий стіл поклав початок системної роботи над питанням відродження та багатофункціонального розвитку сільських територій, факти практичної реалізації якого будуть викладені далі [6; 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сталого розвитку сільських територій у сучасних умовах, з урахуванням соціально-економічного й екологічного аспектів, вивчається широким колом науковців, дослідників, політиків та практиків в Україні та світі, зокрема такими є представники вітчизняних та закордонних наукових установ Інституту економіки та прогнозування НАН України, Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», Міжнародного інституту досліджень продовольчої політики (IFPRI), Центру досліджень сільського розвитку (RDC), Інституту стійкості сільського господарства (SAFI), та інших, є предметом інтересів громадських організацій, університетів та дослідницьких центрів по всьому світу, у тому числі з питань законодавчих ініціатив, зокрема таких як Асоціація сільських та селищних рад України, Всеукраїнської аграрної ради, Української асоціації фермерів, Центру розвитку сільських громад, міжнародних організацій, таких як Представництво Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО) в Україні, Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) в Україні, Продовольчої та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО), Міжнародного фонду сільськогосподарського розвитку (ІФАД), Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Світового банку, Європейського Союзу та інших. Представники громадянського суспільства вивчають питання сталого розвитку сільських територій у сучасних умовах, аналізують соціально-економічні й екологічні аспекти цього процесу в Україні та світі. У своєму дослідженні ми спиралися на праці таких світових корифеїв у сфері економіки як Д. Норд, Е. Остром, Р. Путнам, М. Кейнс та вітчизняних авторів як О.Г. Шліхтер, М.І. Хвесик, В.Я. Неділько, О.М. Онищенко та інших.

Метою дослідження стало виявлення фундаментальних факторів, які визначають можливість забезпечити молодими, ініціативними, творчо мислячими, креативними кадрами сільські території, забезпечуючи їх сталий розвиток з урахуванням позитивної практики цього процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. За час незалежності з карти України знято понад 600 населених пунктів і понад 600, за даними паспортизації, на межі зникнення (від 1 до 10 будинків в яких проживають люди). І цей процес продовжує розвиватися [8; 9]. Але, разом з тим, спостерігається зворотний процес виходу людей з міст в сільську місцевість, хоча наразі він на початковій стадії. Враховуючи, що вказане явище не передбачене ані державними програмами, ані науковими пілотними проєктами і розвивається завдяки ініціативі та наполегливості самих людей, які беруть участь в ньому можна говорити про його природному еволюційному розвитку, яке визначається, в першу чергу, відповідними позитивними змінами у свідомості людей.

В процесі проведення круглого столу з питання відродження і розвитку сільських територій проведеного з міністерствами і відомствами у жовтні 2008 р., на базі Міністерства аграрної політики і продовольства України (захід проводився на рівні заступників міністрів та за участю 50 представників родових поселень з різних регіонів країни), представниками міністерств та відомств було запропоновано підготувати проєкт Концепції цільової державної програми з даного питання. Такий проєкт «Родова садиба» (далі – РС) був підготовлений і в липні 2009 р., за погодженням з міністерствами і відомствами, направлений Прем'єр-міністру України [10–12]. За дорученням Кабінету Міністрів

України його вивчали 8 міністерств і відомств та аграрна наука. Відповідь міністерств і відомств, на виконання доручення, направлена Кабінету Міністрів України містила пропозицію вмонтувати ідею родових садиб у Державну програму розвитку сільських територій до 2020 року.

У листопаді 2009 року проведено круглий стіл з депутатами Верховної Ради України, результатом якого стала пропозиція депутатів підготувати проєкт Закону «Про родові садиби і родові поселення в Україні». У 2010 р. такий проєкт закону був підготовлений ВГО НДЗЗ і в 2011 р. переданий на вивчення в НААНУ (ННЦ «Інститут аграрної економіки»). Він був підтриманий НААНУ і його базові положення використані академією під час підготовці проєкту Закону «Про аграрний устрій України». І проєкт Концепції «Родова садиба» і проєкт Закону «Про родові садиби і родові поселення в Україні» містять стислий зміст суті ідеї РС: «надати законодавче право всім громадянам України, за їх бажанням, на 1 га землі для облаштування родової садиби. Безоплатно. У довічно успадковане володіння. Без права продажу. З правом передачі тільки у спадок» [1; 2].

На нашу думку, реалізація ідеї родових садиб має бути реалізована за кількома напрямками:

1. Ознайомлення та співпраця з системою органів державного управління в питаннях реалізації ідеї РС. На виконання доручення Прем'єр-Міністра у липні 2009 р. для напрацювання найбільш ефективних форм інформаційно-роз'яснювальної роботи (далі – ІРР) застосовувалися різні форми та організаційні підходи. Це давало можливість оцінити ефективність проведеної ІРР роботи напрацювати необхідні методологічні підходи. ІРР проводилася на рівнях областей (облдержадміністрації – ОДА, облради, облдержорганізацій), районів (райдержадміністрації – РДА, райради, сільради) та міських рад. Так у 2010 р. у Харкові був проведений круглий стіл з питань РС на базі ОДА за участю представників НААНУ, ВГО НДЗЗ, закладах вищої освіти (далі – ЗВО) м. Харкова, обласних держорганізацій, РДА. У тому ж 2010 р. в Одесі проведено громадські слухання на базі облради з питань РС за участю представників Мінагрополітики України, НААНУ, ВГО НДЗЗ, райрад, обласних громадських організацій. У 2011–2012 рр. круглі столи були проведені в двох районах спільно з РДА.

У Житомирській області ІРР була організована з базового рівня (рівня сільської ради починаючи з – 2010 р.), потім районний рівень (один район – 2011 р., Новоград-Волинський), а у 2013 р. проведено обласний круглий стіл з питань ноосферної освіти у родових поселеннях з використанням біоадаптивної методики навчання школярів [3; 4]. Цей круглий стіл, проведений на базі педагогічного університету – Житомирського державного університету ім. Івана Франка за участю першого заступника Житомирської обласної ради та начальника обласного управління освіти. Після цього ВГО НРЗЗ запропоновано висвітлити питання РС на колегії облдержадміністрації за участю представників райдержадміністрацій. За результатами висвітлення питання РС внесено пропозицію провести круглі столи з питання ІРР та розвитку РС на базі та за участю райдержадміністрацій, райрад та сільрад. Проведено було таких круглих столів по РП у 9 районах та 1 мерії (м. Коростень). І якщо в 2010 р. у Житомирській області було 1 родове поселення, то наразі їх 12 у 7 районах. Це засвідчило, що проведення ІРР з використання механізму РС у питаннях відродження та багатофункціонального розвитку сільських територій, з низовими ланками системи державного управління, дає більш ефективний результат, ніж ІРР через міністерства, відомства та облдержадміністрації. Потрібно відзначити, що вже у 2016 р. тема РС зацікавила навіть службу апробації та пенітенціарну службу системи Мін'юсту України. Керівник Коростенської міськрайонної служби (майор) у 2016 р., здобуваючи другу вищу освіту, захистив диплом з теми використання механізму РС для ресоціалізації та адаптації у суспільство осіб (громадян), які вийшли з місць ув'язнення (позбавлення волі) [6–9]. А у травні 2019 р. Мін'юст України запропонував підписати Меморандум про співпрацю з ВГО НРЗЗ. В межах цієї співпраці вже за місяць запропоновано ВГО НРЗЗ проводити ІРР з питань РС безпосередньо в місцях позбавлення волі, що і було реалізовано під час організаційній роботі працівників системи Мін'юсту України.

2. Співпраця з аграрною наукою з питань вивчення впливу реалізації ідеї РС на процес відродження та розвитку сільських територій через механізм РС здійснено через поширення ідеї РС у дисертаційних дослідженнях, шляхом написання наукових монографій, статей у спеціалізованих фахових виданнях, у тому числі зарубіжних та індексованих у наукометричних базах Scopus й Web of Science, зокрема у співавторстві із закордонними вчених країн ЄС, Австралії тощо [9–12]. Враховуючи, що з першого круглого столу з питань розвитку РС аграрна наука (Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки») активно брала участь у вивченні цього питання, і після вивчення законопроєкту про родові садиби та родові поселення у 2011 р. стала співавтором цієї ідеї, то у подальшому співробітництво у процесі ІРР мало спільний характер – співпраця на всіх рівнях й у всіх формах, у тому числі у форматі міжнародних науково-практичних конференцій (далі – МНПК), з представниками ЄС, заходах (у тому числі освітнього характеру) на базі ЗВО, участі у круглих столах та громадських слуханнях в областях і районах, зустрічах у комітетах Верховної Ради України, Кабінеті Міністрів України, міністерствах та відомствах. Результатом цього стало затвердження Міністерством освіти і науки України двох навчальних програм з планомірного розвитку сільських територій через механізм РС. У Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» у 2013 р. наказом створена постійно діюча робоча група з питань вивчення досвіду організації та функціонування родових садиб та родових поселень на чолі із колишнім директором цього інституту, д. е. н., професором, академіком НААНУ Саблуком П.Т.

З листопада 2015 року розпочато міжнародне співробітництво, де здійснювалося знайомство науковців, працівників державного апарату, представників інститутів громадянського суспільства з жителями родових садиб та родових поселень країни. Найактивнішу участь у цьому процесі здійснювали представники Житомирського національного агроекологіч-

ного університету (наразі Поліського національного університету) та ВГО НРЗЗ, які ділилися досвідом роботи з реалізації ідеї РП [4; 5]. Участь у спільних круглих столах та налагодження співпраці з членами родових поселень дозволило розширити наукову базу досліджень з питань сталого спроможного багатофункціонального розвитку територій та громад. Під час виступів звучали висловлювання щодо необхідності орієнтації громадян на придбання і розвиток своїх заміських ділянок, відродження та розвиток так званих неперспективні сіл та хутори. Не було б щастя, та нещастя допомогло: пандемія засвідчила, що у кого є ділянка землі, той ніякої заразою не хворіє. Тому рекомендовано відроджувати спустошені села, щоб кожен бажаючий того мав свою ділянку землі та був здоровий. Закликали, щоб кожен скористався хоч найменшою можливістю придбати ділянку землі, навіть якщо наразі немає коштів побудувати там будинок, але у перспективі це буде правильне рішення, буде, куди виїхати з сім'єю і відпочити за містом. Представники родових садиб та родових поселень є відкритими до спілкування, запрошуючи на дні відкритих дверей, виступаючи учасниками та організаторами українських фестивалів творців родових садиб. У 2015 р. тема РС висвітлена на МНПК в одному з університетів Литви та академії наук Латвії [1–3]. Науковці інших країн вивчають досвід України, щодо розвитку сільських територій, беручи активну участь у роботі МНПК з РС в Україні. Так, вже у 2016 р. у роботі такої МНПК взяло участь 8 вчених з ЗВО Литви, а у 2017 р., крім представників Литви, долучилися професори з Норвегії та Німеччини. Українські вчені, вивчаючи спільно із зарубіжними колегами процес розвитку родових поселень в Україні, пишуть спільні статті у зарубіжних наукових журналах. Вочевидь з цих джерел жителі інших країн дізнаються про цей український досвід. Результатом стало відвідування родових поселень Житомирській області представниками більш ніж 20 країн світу [7; 8].

3. Інформаційно-роз'яснювальна робота (ІРР) щодо ознайомлення населення з ідеєю РС через систему освіти (студенти та школярі), створення прецеденту роз'яснювальної роботи в територіальних громадах (далі – ТГ). Розуміючи, що молоде покоління – це завтрашній день країни, ВГО НРЗЗ запропонувало, а Міносвіти України затвердило, дві навчальні програми з питання відродження та багатофункціонального розвитку сільських територій у 2015 і 2016 роках для закладів вищої освіти аграрної спрямованості, а у 2017 р. виданий перший посібник «Родова садиба: економіка, технології, комунікації, екологія». З урахуванням розвитку процесу РС у 2021 р. реалізовано видання доопрацьованого та доповненого (трьома розділами: юридичним, публічного управління, ноосферної освіти) підручника «Родова садиба: технології, комунікації, управління, економіка, підприємництво, екологія». Враховуючи, що студентів аграрних ЗВО та коледжів в Україні (всіх форм освіти) близько 200 тис. осіб, їх ознайомлення з основними положеннями ідеї РС донесуть цю інформацію своїм батькам – це вже 600 тис. осіб [6]. Інші форми інформаційно-роз'яснювальної роботи (через систему держорганів, наукові праці, круглі столи, громадські слухання, соцмережі) дадуть ще близько 100 тисяч поінформованих громадян України. Таким чином, це складе близько 2% жителів країни [5]. А це вже досягнення точки біфуркації. Враховуючи, що питання розвитку родових садиб та родових поселень знаходиться у процесі розвитку, готуються університети, які з вересня 2021 р. почали вивчати зазначені навчальні програми як пілотний проєкт (лекції проведено у Поліському національному університеті, Національному університеті біоресурсів та природокористування, Сумському національному аграрному університеті), а з 2024 р. курс «Родова садиба» офіційно є у каталозі дисциплін Поліського національного університету [1–12].

Висновки. Розвиток будь-якого соціально-економічного процесу залежить від визначення і забезпечення правильного еволюційного розвитку основних його складових (як суб'єктів, так і об'єктів). Для процесу розвитку сільських територій такими складовими (факторами) є: земля і люди. Розглянемо для початку вплив землі на процес розвитку сільських територій. Земля, в чинному українському законодавстві може використовуватися в трьох формах правовідносин: як власність, як орендований об'єкт і як об'єкт у постійному користуванні (нещодавно в це поняття внесені зміни). До 1992 р. у законодавстві України (у Земельному Кодексі) існувало поняття – довічно успадковане володіння. Тому Національний університет «Одеська юридична академія» розглядаючи у 2014 році проєкт Закону «Про родові садиби і родові поселення в Україні» вносив пропозицію про використання саме виразу – «довічно успадковане володіння». Таким чином, земельна ділянка, яка передається для облаштування родової садиби, завжди є у власності держави і не може стати предметом купівліпродажу. Довічно успадковане володіння земельною ділянкою, виділеною для облаштування родової садиби за відповідного незмінного цільового використання, гарантує, що там буде весь час в наявності господар, який несе відповідальність за нього. Таким чином, земля, виділена під родові садиби, завжди залишається у власності держави і на ній постійно є людина, яка за неї відповідає. Враховуючи, що родові садиби організовують в основному люди у віці 35 (± 5) років, то ми маємо вирішення демографічної ситуації на сільських територіях. І це, крім інноваційних форм інвестування, відродження та багатофункціонального розвитку сільських територій. А організація несільськогосподарських підприємств збільшить зайнятість та наповнить податками місцевий бюджет. Це означає, що жителі родових садиб та родових поселень не лише інвестують розвиток сільських територій, а й наповнюють місцевий бюджет шляхом плати податків. Для держави та місцевих органів влади (ТГ) важливо, щоб земельна ділянка мала господаря з якого можна запитати за виконання законодавчих вимог відносно цієї форми землекористування. І чим більше таких РС буде на території ТГ, тим менше проблем буде у органів влади щодо цих земельних ділянок. Щодо людей, держава та місцеві органи влади повинні стати тією організуючою ланкою, яка знайде спільний мотиваційний знаменник, який дозволить всім: підприємствам, організаціям (з надання послуг тощо), фізичним особам – підприємцям, сфері культури і освіти, закладам охорони здоров'я працювати на загальний результат.

Бібліографічний список:

1. Плотнікова М.Ф., Васильєв М.Л. Перспективи розвитку сільських територій та Концепція «Родової садиби»: соціально-екологічний аспект. *Вісник ЖНАЕУ*. 2014. № 2. Т. 4. Ч. ІІ. С. 412–423.
2. Плотнікова М.Ф., Присяжнюк О.Ф., Васильєв М.Л. Стратегічні орієнтири розвитку національної економіки. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Полтава : ПДАА, 2016. Вип. 2 (13). С. 187–196.
3. Плотнікова М.Ф., Васильєв М.Л. Пріоритети інвестиційного розвитку сільських поселень. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Серія : Економіка*. 2013. Т. 18. Вип. 1. С. 162–171.
4. Васильєв М.Л., Гончаренко М.С., Грабар І.Г., Каракаш І.І., Якобчук В.П., Молодецька С.В., Плотнікова М.Ф. Родова садиба: технології, комунікації, управління, економіка, підприємництво, екологія : підручн. вид. 2-е, випр. і доп. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. 484 с.
5. Плотнікова М.Ф. Збалансований розвиток сільських територій на основі концепції «Родова садиба». *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 75–82. URL: http://global-national.in.ua/archive/1-2014/14.pdf
6. Кільніцька О.С., Плотнікова М.Ф. Родові поселення як соціально-екологічні рушії конкурентоспроможності в агробізнесі. *Економіка та підприємництво. Збірник наукових праць.* 2017. № 39. С. 75–82.
7. Левківська Л.М., Швець Т.В., Плотнікова М.Ф. Роль родових та екологічних поселень у політиці реалізації підприємницького потенціалу України. *Економіка та держава*. 2022. № 3. С. 43–48.
8. Plotnikova M., Prysiazhniuk O., Shvets T., Buluy O., Ovdiyuk O., Reznik N. Family Homestead as an Innovative Project for the Development of Tourism, Entrepreneurship and Management of Socio-Economic Systems. In: Alareeni, B., Hamdan, A., Khamis, R., Khoury, R.E. (eds) Digitalisation: Opportunities and Challenges for Business. *ICBT 2022*. Lecture Notes in Networks and Systems. 2023. Vol 621. Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-26956-1_73
9. Plotnikova M., Prysiazhniuk O., Kurylenko D. Family homestead settlements – an innovative mechanism of socio-economic management of the territories potential and green tourism development. *Security management of the xxi century: national and geopolitical aspects,* issue 4 : collective monograph / in edition D. Diachkov. Prague. Nemoros s.r.o. 2022. Czech Republic. P. 141–149.
10. Semenets H., Yakobchuk V., Plotnikova M. Family homesteads settlements as the subjects of the public management in rural territories. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development* 2018. Vol. 40. No. 4: 587–598. DOI: http://doi.org/10.15544/mts.2018.51
11. Yakobchuk V., Plotnikova M. Blockchain, Raupelienė A. (ed.) As A Technology Administration Of Family Homestead Settlements. Proceedings of the 9th International Scientific Conference *Rural Development.* 2019. DOI: http://doi.org/10.15544/RD.2019.083
12. Васильєв М.Л. Родові садиби – один з напрямів раціонального використання земельних ресурсів ОТГ. *Управління та раціональне використання земельних ресурсів в новостворених територіальних громадах: проблеми та шляхи їх вирішення* : Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (Херсон, 05-06 березня 2019 року). Херсон : ДВНЗ «ХДАУ», 2019. С. 153–156.

References:

1. Plotnikova M. F., Vasyliev M. L. (2014) Perspektyvy rozvytku silskykh terytorii ta Kontseptsiia "Rodovoi sadyby": sotsialno-ekolohichnyi aspekt [Prospects for Rural Development and the concept of "Family Homestate": socio-ecological aspect]. *Visnyk ZhNAEU*, no. 2, vol. 4, ch. II, pp. 412–423.
2. Plotnikova M. F., Prysiazhniuk O. F., Vasyliev M. L. (2016) Stratehichni oriientyry rozvytku natsionalnoi ekonomiky [Strategic guidelines for the development of the national economy]. *Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*. Poltava: PDAA, vol. 2 (13), pp. 187–196.
3. Plotnikova M. F., Vasyliev M. L. (2013) Priorytety investytsiinoho rozvytku silskykh poselen [Priorities of investment development of rural settlements]. *Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykova. Seriia: Ekonomika*, vol. 18, is. 1, pp. 162–171.
4. Vasyliev M. L., Honcharenko M. S., Hrabar I. H., Karakash I, I., Yakobchuk V. P., Molodetska S. V., Plotnikova M. F. (2021) *Rodova sadyba: tekhnolohii, komunikatsii, upravlinnia, ekonomika, pidpryiemnytstvo, ekolohiia* [Family Homestate: technologies, communications, management, economics, entrepreneurship, ecology]. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 484 p.
5. Plotnikova M. F. (2014) Zbalansovanyi rozvytok silskykh terytorii na osnovi kontseptsii "Rodova sadyba" [Balanced development of rural territories based on the concept of "Family Homestate"]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, no. 1, pp. 75–82. Available at: http://global-national.in.ua/archive/1-2014/14.pdf
6. Kilnitska O. S., Plotnikova M. F. (2017) Rodovi poselennia yak sotsialno-ekolohichni rushii konkurentospromozhnosti v ahrobiznesi [Family Homestead Settlements as socio-ecological engines of competitiveness in agribusiness]. *Ekonomika ta pidpryiemnytstvo. Zbirnyk naukovykh prats*, no. 39, pp. 75–82.
7. Levkivska L. M., Shvets T. V., Plotnikova M. F. (2022) Rol rodovykh ta ekolohichnykh poselen u polititytsi realizatsii pidpryiemnytskoho potentsialu Ukrainy. [The Role of generic and ecological settlements in the policy of implementing the entrepreneurial potential of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava,* no. 3, pp. 43–48.
8. Plotnikova M., Prysiazhniuk O., Shvets T., Buluy O., Ovdiyuk O., Reznik N. (2023) Family Homestead as an Innovative Project for the Development of Tourism, Entrepreneurship and Management of Socio-Economic Systems. In: Alareeni, B., Hamdan, A., Khamis, R., Khoury, R.E. (eds) Digitalisation: Opportunities and Challenges for Business. ICBT 2022. Lecture Notes in Networks and Systems. Vol 621. Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-26956-1_73
9. Plotnikova M., Prysiazhniuk O., Kurylenko D. Family homestead settlements – an innovative mechanism of socio-economic management of the territories potential and green tourism development. *Security Management Of The Xxi Century: National And Geopolitical Aspects*. Issue 4: collective monograph / in edition D. Diachkov. Prague. Nemoros s.r.o. 2022. Czech Republic, pp. 141–149.
10. Semenets H., Yakobchuk V., Plotnikova M. (2018) Family homesteads settlements as the subjects of the public management in rural territories. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development,* vol. 40, no. 4, pp. 587–598. DOI: http://doi.org/10.15544/mts.2018.51
11. Yakobchuk V., Plotnikova M. Blockchain, Raupelienė A. (ed.) (2019) As A Technology Administration Of Family Homestead Settlements. Proceedings of the 9th International Scientific Conference Rural Development. DOI: http://doi.org/10.15544/RD.2019.083
12. Vasyliev M. L. (March 5-6, 2019) Rodovi sadyby – odyn z napriamiv ratsionalnoho vykorystannia zemelnykh resursiv OTH [Family Homestates – one of the directions of rational use of land resources of AHS]. Upravlinnia ta ratsionalne vykorystannia zemelnykh resursiv v novostvorenykh terytorialnykh hromadakh: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia: Zbirnyk naukovykh prats Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Kherson: DVNZ "KhDAU", pp. 153–156.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2024

УДК 336.1
JEL G28
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-12

Слюсар В.Ю.
аспірант кафедри обліку та консалтингу,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8107-3444

Vadym Sliusar
State Tax University

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВЗАЄМОДІЇ ВНУТРІШНЬОГО ТА ЗОВНІШНЬОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

THE SOCIO-ECONOMIC POTENTIAL OF THE INTERACTION BETWEEN INTERNAL AND EXTERNAL FINANCIAL CONTROL OF STATE ENTERPRISES

Анотація. *В умовах збиткової діяльності державних підприємств та недоліків при здійсненні внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю, актуальною є потреба в аналізі впливу підвищення взаємодії контролюючих органів, як методу розв'язання існуючих проблем, на соціально-економічний розвиток держави. В статті наведено визначення поняття соціально-економічного потенціалу взаємодії внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю державних підприємств. Встановлено відсутність взаємодії між контролюючими органами з 2015 року в частині надання чи отримання методичної, методологічної та консультативної допомоги та розглянуто проблеми які виникають внаслідок відсутності такої взаємодії на рівнях контролюючих органів, державних підприємств та уряду. Досліджено соціально-економічний ефект, який виникає в результаті підвищення взаємодії між внутрішнім та зовнішнім фінансовим контролем державних підприємств.*

Ключові слова: *соціально-економічний потенціал, взаємодія контролюючих органів, Рахункова палата, Державна аудиторська служба, державні підприємства.*

Abstract. Introduction. *To date, the operations of state-owned enterprises are characterized by losses and violations. The internal and external financial control over such enterprises is insufficiently effective due to the duplication of control measures, identical periods of inspections, formation of similar conclusions, and provision of analogous recommendations. Solving these issues is possible through enhancing the level of interaction between internal and external financial control bodies. To understand the importance of enhancing the interaction between internal and external financial control of state-owned enterprises, it is necessary to investigate the socio-economic potential of this interaction.* ***Purpose.*** *Exploring the Socio-Economic Potential of the Interaction between Internal and External Financial Control of State-Owned Enterprises.* ***Methods.*** *The article employed theoretical analysis methods, the empirical method, which involves the collection of primary information, the schematic representation method, among others.* ***Results.*** *The study presents a definition of the socio-economic potential of the interaction between internal and external financial control of state-owned enterprises. Identified shortcomings arising from the lack of effective interaction between controlling bodies have been examined, along with the socio-economic potential of such interaction.* ***Conclusion.*** *The socio-economic potential of the interaction between internal and external financial control of state enterprises facilitates effective resource utilization and capability enhancement through cooperative efforts of controlling bodies, contributing to social and economic objectives achievement. Enhancing this interaction can lead to comprehensive oversight, timely identification, and correction of deficiencies, thereby improving management and overall productivity. Increased productivity of state enterprises results in higher production volumes, improved product quality, sales growth, and market competitiveness, positively impacting the national economy and population welfare. Thus, developing and implementing effective mechanisms for the interaction of internal and external financial controls is essential for the efficient use of state enterprises' resources and the realization of their socio-economic potential.*

Keywords: *socio-economic potential, interaction of controlling bodies, Accounting Chamber, State Audit Service, state enterprises.*

Постановка проблеми. На сьогодні діяльність державних підприємств характеризується збитковістю та порушеннями, внутрішній та зовнішній фінансовий контроль таких підприємств недостатньо ефективний, внаслідок дублювання контрольних заходів, однакових періодів проведення перевірок, формування схожих висновків та надання аналогічних рекомендацій [1]. Вирішення цих проблем можливо за рахунок підвищення рівня взаємодії між органами внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю. Для розуміння важливості підвищення взаємодії внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю державних підприємств необхідно дослідити соціально-економічний потенціал цієї взаємодії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі відсутнє визначення поняття «соціально-економічний потенціал взаємодії внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю державних підприємств». Проте, деякі дослідники пропонують визначення соціально-економічного потенціалу підприємств. Зокрема, Чушенко В.О. описує соціально-економічний потенціал як сукупність ресурсів і влас-

© Слюсар В.Ю., 2024

тивостей, необхідних для стійкого функціонування системи у змінних умовах [2, с. 291]. Чебанова О.П. розуміє це поняття як наявність і здатність організованих елементів внутрішнього середовища підприємства на основі системи комунікацій здійснювати виробничо-логістичні і управлінські функції, що необхідні і достатні для досягнення цілей [3, с. 172]. Залуцький В.П. вбачає в соціально-економічному потенціалі систему ресурсів і можливостей, які у взаємодії можуть забезпечити соціально-економічний розвиток [4, с. 164]. Кравцова А.В. визначає соціально-економічний потенціал як приховані можливості, нереалізовані резерви, які при зміні умов зовнішнього середовища можуть перейти із можливості в дійсність [5]. Козирєва О.В. розуміє соціально-економічний потенціал підприємства як динамічну систему, яка є результатом високопрофесійної, компетентної та успішної трудової діяльності й спрямована на отримання соціального, економічного та екологічного ефектів [6, с. 76].

Потенціалу державних підприємств було приділено увагу у наукових дослідженнях таких економістів як Т. Васильців, В. Геєць, Т. Іванюта, С. Ілляшенко та інші.

Попри значний обсяг досліджень, дотичних даній тематиці, в науковій літературі спостерігається відсутність досліджень, які б зосереджувались на соціально-економічному потенціалі взаємодії внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю державних підприємств.

Метою статті є дослідження соціально-економічного потенціалу взаємодії внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю державних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. В контексті державних підприємств, соціально-економічний потенціал означає наявність ресурсів, можливостей та здатностей, які можуть бути використані для реалізації цілей направлених на підвищення економічного розвитку та соціального благополуччя держави і громадян.

Поняття соціально-економічного потенціалу державних підприємств пов'язане зі взаємодією внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю цих підприємств. Оскільки, соціально-економічний потенціал такої взаємодії охоплює аспекти ефективного використання та розподілу ресурсів підприємства, його здатність досягати поставлених цілей, а також забезпечення відповідності державним стандартам.

В загальному, поняття потенціалу у контексті створення взаємодії між Рахунковою палатою та Державною аудиторською службою означає здатність цих двох державних органів до співпраці та взаємодії в процесі контролю діяльності державних підприємств. З урахуванням вищевикладеного, соціально-економічний потенціал взаємодії внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю державних підприємств – це спосіб здійснення фінансового контролю за яким забезпечується ефективне використання ресурсів, можливостей та здатностей державних підприємств шляхом взаємодії внутрішнього та зовнішнього контролюючих органів, що сприяє досягненню соціальних та економічних цілей.

В дослідженні соціально-економічного потенціалу взаємодії внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю державних підприємств важливу роль відіграє сучасний стан взаємодії між органами, що може значно відрізнятись від потенційного.

Державна аудиторська служба та Рахункова палата повідомляють, що з 2015 року не взаємодіяли в частині надання чи отримання методичної, методологічної та консультативної допомоги. Контролюючі органи не видавали накази, розпорядження та інші внутрішні документи, які регулюють взаємодію між ними, не створювали звіти та протоколи засідань комісій для координації їх діяльності та не формували статистичні й інші дані про обмін інформацією між ними [7; 8].

Відсутність ефективної взаємодії між контролюючими органами може призвести до зниження ефективності контрольних заходів, підвищення ризику невиявлення фінансових порушень та зловживань, а також до використання неповної або некоректної інформації. Це, у свою чергу, ускладнює точне та своєчасне виявлення фінансових проблем. На рівні державних підприємств відсутність взаємодії призводить до додаткового навантаження, збільшує ризик непомічених фінансових порушень, сприяє неефективному управлінню ресурсами та зменшує можливості для їх оптимізації та покращення. На урядовому рівні, недоліки у взаємодії можуть спричинити проблеми у плануванні та бюджетуванні, що веде до неефективного розподілу фінансових ресурсів та погіршення якості управлінських рішень.

Наявність потенційних проблем спричинених відсутністю взаємодії внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю державних підприємств підкреслює необхідність розробки більш ефективних механізмів взаємодії та координації між ними. В цьому контексті, важливо окреслити соціально-економічний потенціал, який може бути досягнутий через підвищення взаємодії контролюючих органів при здійсненні контролю державних підприємств (рис. 1).

Підвищення такої взаємодії дозволить своєчасно виявляти та виправляти недоліки та сприяти кращому управлінню державними підприємствами. Такі зміни призведуть до покращення загальної продуктивності та конкурентоспроможності підприємств. В результаті буде сформований позитивний інвестиційний клімат, адже важливим для інвестора є можливість підприємства ефективно використовувати свої ресурси, генерувати прибуток, добре адаптуватись до змін на ринку та проваджувати інновації. Залучення внутрішніх та міжнародних інвестицій сприятиме фінансуванню проектів державних підприємств, розвитку інфраструктури, підвищенню їхньої продуктивності та розширенню можливостей для збільшення експорту. Це, в свою чергу, стимулює розвиток економіки країни.

Зростання продуктивності державних підприємств сприяє збільшенню обсягів виробництва та покращенню якості продукції, що, в свою чергу, може призвести до збільшення обсягів продажів та підвищення конкурентоспроможності на ринку. Крім того, державні підприємства відіграють важливу роль у наповненні державного бюджету через сплату податків та дивідендів. Вони здатні забезпечувати населення якісними та доступними послугами. Водночас, завдяки ефективній діяльності, державні підприємства стають більш відкритими для інновацій, які мають потенціал значно збільшити їх продуктивність.

Ефективна діяльність державних підприємств сприяє створенню нових робочих місць, що веде до збільшення споживчих витрат, зниження безробіття та зростання податкових внесків до державного бюджету. Такі зміни мають позитивний вплив на загальний стан економіки та добробут населення.

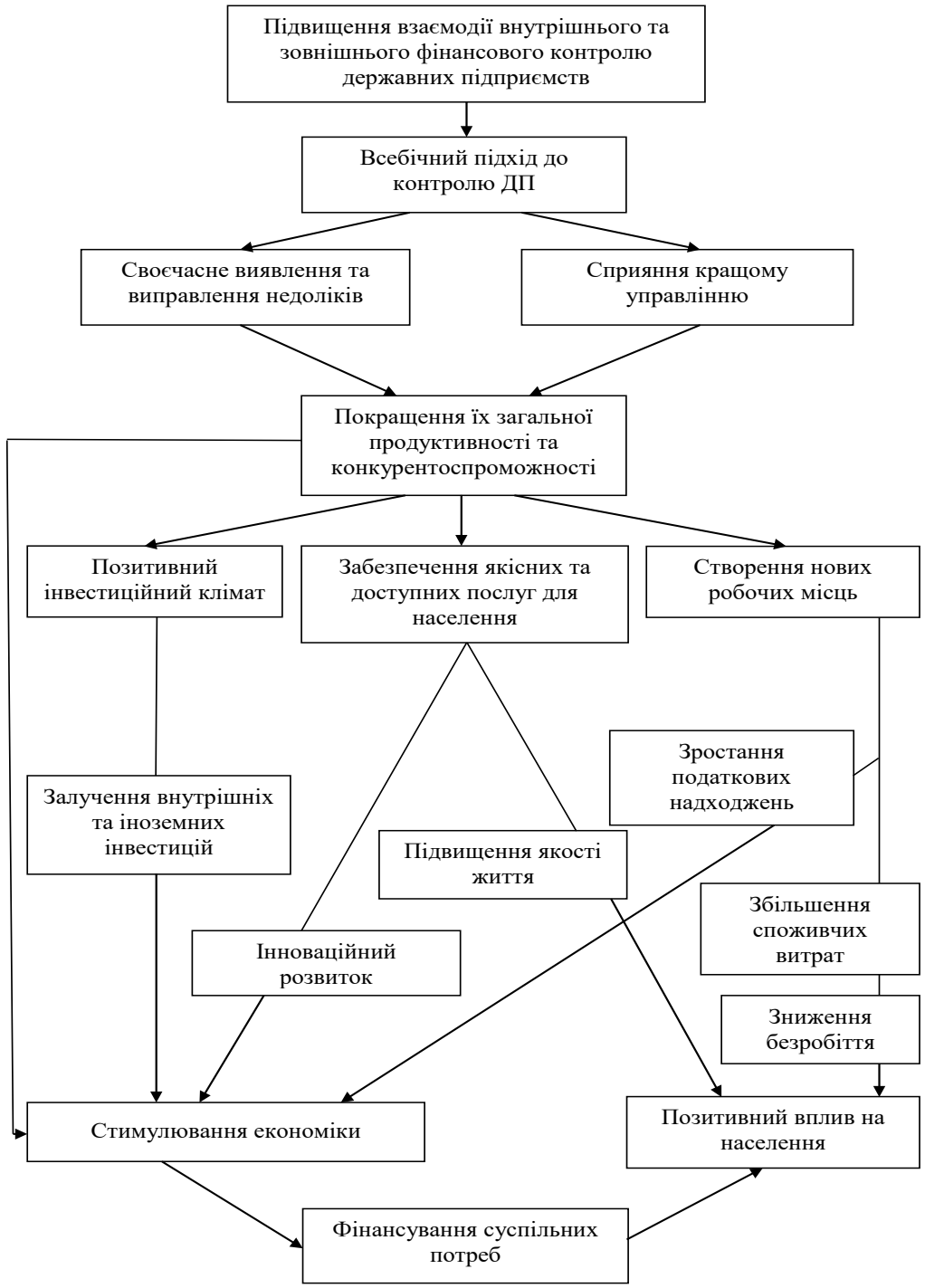

Рис. 1. Соціально-економічний потенціал взаємодії внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю державних підприємств

Джерело: розроблено автором

Фінансування суспільних потреб, таких як освіта, охорона здоров'я, розвиток інфраструктури, житлове будівництво та комунальні послуги, значно підвищує якість життя громадян. Розвиток інноваційних проектів та впровадження новітніх технологій у сфері надання державних послуг спрямовані на підвищення ефективності цих процесів, що сприяє подальшому розвитку економіки країни та покращенню добробуту її населення.

Висновки. Соціально-економічний потенціал взаємодії внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю державних підприємств – це спосіб здійснення фінансового контролю за яким забезпечується ефективне використання ресурсів, можливостей та здатностей державних підприємств шляхом взаємодії внутрішнього та зовнішнього контролюючих органів, що сприяє досягненню соціальних та економічних цілей.

Підвищення такої взаємодії може створити передумови для всебічного контролю діяльності державних підприємств, забезпечити своєчасне виявлення та виправлення недоліків, а також сприяти кращому

управлінню та підвищенню продуктивності. Це, в свою чергу, веде до зростання обсягів виробництва, покращення якості продукції, збільшення продажів та підвищення конкурентоспроможності на ринку, що позитивно впливає на економіку країни та добробут населення.

Таким чином, розробка та імплементація ефективних механізмів взаємодії внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю є нагальною потребою. Це не тільки забезпечить ефективне використання ресурсів державних підприємств, але й сприятиме реалізації їхнього соціально-економічного потенціалу.

Бібліографічний список:

1. Слюсар В.Ю. Взаємодія внутрішнього та зовнішнього фінансового контролю державних підприємств України у контексті євроінтеграції. *Економіка та суспільство*. 2023. № 58. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-28
2. Чушенко В.О. Соціально-економічний потенціал як інструмент управління регіональним розвитком. *Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки*. 2014. № 27. С. 287–292.
3. Чебанова О.П. Формування соціально-економічного потенціалу підприємств залізничного комплексу. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2010. № 31. С. 169–173.
4. Залуцький В.П. Сутність соціально-економічного розвитку машинобудівних підприємств: методи та принципи їх забезпечення. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. № 19.11. С. 163–169.
5. Кравцова А. В. Етимологічна сутність «соціально-економічного потенціалу» підприємств туристичної галузі. *Економічний форум*. 2015. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2015_2_35
6. Козирєва О.В. Соціально-економічний потенціал підприємства як основа інноваційного розвитку фармацевтичного виробництва. *Вісник Міжнародного слов'янського університету.* 2004. № 1. С. 75–80.
7. Лист Секретаря Рахункової палати І. Г. Куц на ім'я Слюсаря В. Ю. щодо розгляду запиту № 19-1503 від 05.07.2023.
8. Лист Заступника Голови Державної аудиторської служби Ю. В. Солянік на ім'я Слюсаря В. Ю. щодо розгляду запиту № 002200-16/4935-2023 від 01.05.2023.

References:

1. Slyusar V. Yu. (2023) Vzayemodiya vnutrishn′oho ta zovnishn′oho finansovoho kontrolyu derzhavnykh pidpryyemstv Ukrayiny u konteksti yevrointehratsiyi [Interaction of internal and external financial control of state enterprises in Ukraine in the context of European integration]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society,* no. 58. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-58-28
2. Chushenko V. O. (2014) Sotsial'no-ekonomichnyy potentsial yak instrument upravlinnya rehional'nym rozvytkom [Socio-economic potential as a tool for managing regional development]. *Naukovyy visnyk Bukovyns'koho derzhavnoho finansovo-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of the Bukovinian State Financial and Economic University. Economic Sciences*, no. 27, pp. 287–292.
3. Chebanova O. P. (2010) Formuvannya sotsial'no-ekonomichnoho potentsialu pidpryyemstv zaliznychnoho kompleksu [Formation of the socio-economic potential of railway complex enterprises]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti – Bulletin of Transport Economy and Industry*, no. 31, pp. 169–173.
4. Zalutskyy V. P. (2009) Sutnist' sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku mashynobudivnykh pidpryyemstv: metody ta pryntsypy yikh zabezpechennya [The essence of socio-economic development of machine-building enterprises: methods and principles of their provision]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny – Scientific Bulletin of the National Forestry and Wood-Technology University of Ukraine*, no. 19.11, pp. 163–169.
5. Kravtsova A. V. (2015) Etymolohichna sutnist' "sotsial'no-ekonomichnoho potentsialu" pidpryyemstv turystychnoyi haluzi [The etymological essence of the "socio-economic potential" of tourism industry enterprises]. *Ekonomichnyy forum – Economic Forum,* no. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2015_2_35
6. Kozyryeva O. V. (2004) Sotsial'no-ekonomichnyy potentsial pidpryyemstva yak osnova innovatsiynoho rozvytku farmatsevtychnoho vyrobnytstva [The socio-economic potential of the enterprise as the basis for the innovative development of pharmaceutical production]. *Visnyk Mizhnarodnoho slov'yans'koho universytetu – Bulletin of the International Slavic University*, no. 1, pp. 75–80.
7. Lyst Sekretarya Rakhunkovoyi palaty I. H. Kuts na im'ya Slyusarya V. Yu. shchodo roz·hlyadu zapytu [Letter from the Secretary of the Accounting Chamber regarding consideration of the request] No. 19-1503 vid 05.07.2023.
8. Lyst Zastupnyka Holovy Derzhavnoyi audytors′koyi sluzhby YU. V. Solyanik na im″ya Slyusarya V. Yu. shchodo roz·hlyadu zapytu [Letter from the Deputy Head of the State Audit Service regarding the review of the request] No. 002200-16/4935-2023 vid 01.05.2023.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2024

УДК 330.3
JEL L92, D81, O16
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-13

Слюсарева Л.В.
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки,
підприємництва та економічної безпеки,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6845-9307

Ludmila Slyusareva
State Tax University

Качковський О.Д.
аспірант кафедри економіки,
підприємництва та бізнес-адміністрування,
Державний податковий університет
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-7051-7724

Oleksandr Kachkovskyi
State Tax University

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕВЕЛОПМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ В УМОВАХ МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ENTERPRISE DEVELOPMENT IN RAIL TRANSPORT IN THE CONTEXT OF A MOBILIZATION ECONOMY

Анотація. *Аналізується ситуація в українській економіці, спричинена російським вторгненням. Особлива увага звертається на залізничний транспорт як одну з ключових галузей економіки. Підкреслюється значення залізничних підприємств для формування валового внутрішнього продукту, наповнення бюджетів та створення робочих місць. Зазначається, що відчутна нестача фінансових ресурсів у залізничній галузі обмежує її можливості для стратегічного розвитку. У роботі проводиться огляд останніх досліджень та публікацій у галузі економіки та бізнесу, а також досліджень, присвячених розвитку залізничного транспорту в Україні. Автор статті висвітлює поняття девелопменту у контексті бізнесу та економіки, а також показує його важливість для створення конкурентоспроможних підприємств та розвитку інфраструктури. В статті розглядаються різні підходи до розвитку залізничного транспорту, включаючи інвестиційні можливості та стратегії управління. Висвітлюється актуальність подальших досліджень у цій області для ефективного функціонування економіки України.*

Ключові слова: *залізничний транспорт, девелопмент, невизначеність, інвестиційні можливості, стратегія.*

Abstract. *The large-scale Russian invasion on February 24, 2022, inflicted massive damage to the Ukrainian economy, destroying numerous large industrial enterprises and causing many small and medium-sized businesses to relocate or permanently close. In the conditions of the mobilization economy, the railway has become one of the most important branches of the transport infrastructure, which requires great efforts to provide high-quality, efficient and paid services.* ***Introduction.*** *Due to their importance, railway companies currently experience an acute lack of financial resources and have limited investment opportunities not only to ensure long-term strategic development, but also to cover current costs, therefore it is worth analyzing the theoretical foundations of the development of railway transport enterprises in the conditions of the modern economy in order to systematize factors. Influence on this type of activity, that in the future it is possible to choose promising directions of development, as well as some sources of investment support for their achievement.* ***Purpose.*** *This article aims to analyze the theoretical foundations of enterprise development in the railway transport sector within the context of mobilization economics. It explores the significance of strategic railway enterprises in sustaining the economy, fulfilling budgetary requirements, and addressing the challenges faced by the nation.* ***Methods.*** *The study involves an examination of recent research and publications concerning economic development and the railway transport sector in Ukraine. It synthesizes the contributions of Ukrainian scholars who have investigated investment sources, diversification strategies, innovation-investment principles, and models for strategic management in railway enterprise development.* ***Results.*** *The analysis underscores the importance of further research into the theoretical underpinnings of enterprise development in the railway transport sector amidst mobilization economics. It identifies potential directions for development and potential sources of investment to overcome financial constraints and promote sustainable growth.* ***Conclusion.*** *Development of railway transport in Ukraine is an important component of the country's economic growth. In the conditions of the large-scale war of the Russian Federation against Ukraine, the efficiency of the functioning of the transport system depends to a large extent on: active and effective modernization of railway infrastructure, development of high-speed railway transport, improved logistics and logistics networks, implementation of environmental projects, digitization and digital transformation of Ukrainian railways, development of international communication, involvement private sector, development of intermodal transportation, development of passenger rail transport, ensuring safety and quality of service, etc.*

Keywords: *railway transportation, development, uncertainty, investment opportunities, strategy.*

© Слюсарева Л.В., Качковський О.Д., 2024

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року на територію України завдало і продовжує завдавати величезних збитків для вітчизняної економіки. Знищено велику кількість великих промислових підприємств, значна частина малого та середнього бізнесу або релокувала свої організації, або закрила їх назавжди. Але функціонування вітчизняної економіки та наповнення бюджету грає дуже велике значення за умов війни.

Наразі функціонування вітчизняної економіки відбувається в умовах мобілізаційної економіки [1], коли вкрай необхідне владне управління сконцентрованими економічними ресурсами країни з метою отримання необхідних економічних результатів за оптимальних витрат та в найкоротший термін. Тому величезне значення має подальша нормальна робота стратегічно важливих підприємств енергетичного, залізничного та інших секторів економіки для наповнення бюджету та подолання викликів, які сьогодні стоять перед нашою державою.

В умовах мобілізаційної економіки залізниця стала однією з найбільш важливих галузей транспортної інфраструктури, яка потребує великих зусиль для забезпечення якісних, ефективних та своєчасних послуг. Варто також відзначити важливу роль підприємств залізничного транспорту у формуванні ВВП України, наповненні державного та місцевого бюджетів, створенні робочих місць. Попри свою значущість, залізничні компанії наразі відчувають гостру нестачу фінансових ресурсів і наразі мають обмежені інвестиційні можливості не тільки для забезпечення перспективного стратегічного розвитку, але й для покриття поточних витрат [2], тому варто провести аналіз теоретичних основ девелопменту підприємств залізничного транспорту в умовах мобілізаційної економіки задля систематизації факторів впливу на цей вид діяльності, що в перспективі дасть змогу виявити перспективні напрями розвитку, а також потенційні джерела інвестиційного забезпечення для їх досягнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному світі економічний розвиток став однією з найважливіших складових стабільного функціонування будь-якої країни. В багатьох країнах світу активно використовується термін «девелопмент» для зазначення розвитку підприємств та регіонів [3]. В України термін «девелопмент» поки що переважно застосовується лише в будівельній галузі [4]. Загалом серед науковців під терміном «девелопмент» мається на увазі процес активної розробки, вдосконалення або розвитку продукту, програми, проекту чи системи з високою пріоритетністю і обмеженим часом для досягнення результатів.

Дослідженню розвитку та вдосконаленню залізничного транспорту в України приділена увага таких вітчизняних науковців як: О. Дикань [5], Г. Ейтутіс [6], В. Овчиннікова [7], І. Токмакова [8] та ін. Зокрема, вченими в своїх дослідженнях було розглянуто потенційні джерела інвестування в розвиток залізничного транспорту України та запропоновано стратегії їх диверсифікації, виявлено та проаналізовано перспективні джерела інвестування в розвиток залізничного транспорту, визначено засади інноваційно-інвестиційного відтворення основних засобів залізничної галузі, сформовано модель інноваційного розвитку підприємств залізничного транспорту України та запропонована модель стратегічного управління розвитком залізничного транспорту України.

Враховуючи важливість поглядів науковців до даної тематики, формування теоретичних основ девелопменту підприємств залізничного транспорту в умовах мобілізаційної економіки є актуальним і потребує подальших досліджень для забезпеченні стійкого розвитку країни та післявоєнної відбудови України.

Метою статті є здійснення аналізу теоретичних основ девелопменту підприємств залізничного транспорту в умовах мобілізаційної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «девелопмент» має своє походження в англійській мові і в буквальному перекладі означає «розвиток» [4]. В контексті бізнесу та економіки, девелопмент відображає процес створення, вдосконалення та розширення підприємств та їхньої діяльності. Це включає в себе створення нових продуктів і послуг, впровадження інновацій, покращення існуючих бізнес-процесів, розширення ринків збуту та покращення привабливості інвестиційного середовища.

Девелопмент також сприяє розвитку інфраструктури, підвищенню якості життя та розширенню можливостей для бізнесу. Він сприяє створенню конкурентоспроможних підприємств, забезпечує зростання виробництва, зайнятості та підвищення життєвого рівня населення.

Одним із напрямків девелопменту в Україні є розвиток транспортної інфраструктури. Поліпшення транспортної інфраструктури сприяє залученню іноземних інвестицій а галузь, розвитку міжнародної торгівлі та зростанню підприємницької активності. Побудова нових залізничних шляхів, реконструкція та розширення вантажних залізничних терміналів та впровадження сучасних технологій у сфері транспортування покращують умови для розвитку транспортного бізнесу та залучення іноземних партнерів.

Девелопмент також передбачає створення сприятливого бізнес-середовища. Це означає спрощення адміністративних процедур, зменшення бюрократичного тягаря та створення рівних умов для всіх підприємств залізничної галузі. Україна має активно працювати над залученням іноземних інвестицій в залізничну галузь. Девелопмент підприємств включає пошук іноземних партнерів, проведення презентацій та форумів для привернення інвестиційного капіталу.

Загалом сутність девелопменту полягає в постійному пошуку нових можливостей для розвитку підприємств та стимулювання економічного зростання.

Сьогодні, на жаль, українська залізнична інфраструктура південно-східного регіону країни зазнала значних руйнувань. За воєнного часу компанії залізничної галузі перетворилися на найважливіші логістичні компанії країни. Вони доставляють гуманітарні вантажі у південно-східну частину країни, евакують мільйони людей, які рятуються від бойових дій. Також зростає роль залізниці й щодо транспортування товарів на експорт. Перед війною 50 відсотків експортно-імпортних операцій країна реалізувала через порт Одеси. З часу блокади росіянами морських шляхів Україна збільшила рух пшениці, вугілля, сталі та продуктів хімічної промисловості на Захід саме залізницею [9]. Все це підтверджує важливість стабільної та

ефективної роботи підприємств залізничного транспорту для економіки України в цілому.

В умовах мобілізаційної економіки в Україні конкуренція на ринку транспортних послуг стає все більш жорсткою, що вимагає від підприємств залізничного транспорту підвищення якості послуг та їх ефективності.

На ринку залізничних перевезень в Україні працює чимало компаній, які займаються як вантажними, так і пасажирськими перевезеннями. Ось декілька найбільших компаній:

1) АТ «Укрзалізниця» – державне підприємство, яке підпорядковується Міністерству інфраструктури України (Мінінфраструктури України), утвореному шляхом реорганізації Міністерства транспорту та зв'язку України.

Завдяки наявності розвинутої залізничної мережі та інтенсивної її експлуатації, АТ «Укрзалізниця» за останні п'ятнадцять довоєнних років активно розвивалося та було монопольним і державо важливим підприємством для економічного розвитку та діяльності країни. До початку воєнних дій загальна протяжність її доріг сягала 22 тисячі кілометрів, де працювало 230 тисяч співробітників, а АТ «Укрзалізниця» було одним з найбільших роботодавців країни [10].

2) ТОВ «Лемтранс» засноване в 1998 році та є однією з найбільших приватних компаній в Україні, яка здійснює вантажні перевезення залізничним транспортом. Компанія спеціалізується на перевезенні залізничним транспортом вугілля, залізної руди, зернових та інших видів вантажів. У 2020 році компанія ТОВ «Лемтранс» обробила 47 мільйонів тон вантажів та була визнана «Найкращою логістичною компанією року» на Ukrainian Logistics Awards [11].

3) ТОВ «Левада Карго» є компанією, що спеціалізується на вантажних залізничних перевезеннях в Україні та міжнародному напрямку та входить до групи компаній ТОВ «Лемтранс». Компанія пропонує послуги з перевезення вантажів вагонами різних типів, включаючи вантажі з особливими вимогами. [12].

Умови мобілізаційної економіки в Україні накладають особливі вимоги до розвитку підприємств залізничного транспорту. Однією з головних проблем, з якими стикаються компанії залізничної галузі в Україні є нестача фінансових та матеріальних ресурсів, а також економічних втрат, пов'язаних зі значних падінням обсягів перевезень. Українські підприємства залізничного транспорту потребують великої кількості фінансових ресурсів для забезпечення безпеки перевезень та розвитку транспортної інфраструктури. Проте сьогодні держава змушена зменшувати фінансові витрати та зосереджувати ресурси на військові потреби, що в свою чергу негативно впливає на розвиток підприємств залізничного транспорту.

Основними напрямками девелопменту підприємств залізничного транспорту в Україні умовах мобілізаційної економіки мають бути:

1) Однією з найважливіших проблем розвитку залізниці в Україні є нестача інвестицій в інфраструктуру та технічне переоснащення підприємств. Це ставить під загрозу безперебійну роботу залізничного транспорту та відповідну якість транспортних послуг. Модернізація залізничної інфраструктури, яка включає реконструкцію, ремонт та розвиток колій, станцій, мостів та інших інженерних споруд, дозволить підвищити пропускну здатність та кількість перевезених вантажів, знизити технічні збої та скоротити час пересування поїздів. Технологічне оновлення та автоматизація мають забезпечити точність та ефективність управління рухом поїздів, а також сприятимуть вдосконаленню системи пасажирського обслуговування.

2) Розвиток швидкісного залізничного транспорту: розробка та впровадження швидкісного залізничного транспорту між великими містами може скоротити час подорожі та зробити залізничний транспорт більш привабливим для пасажирів. Це передбачає розробку спеціальних швидкісних ліній, застосування сучасних поїздів з високою швидкістю, забезпечення безпеки на швидкісних ділянках та оптимізацію графіків руху поїздів.

3) Покращення логістики та логістичних мереж – розвиток залізничного транспорту повинен відбуватися в контексті оптимізації логістичних мереж для забезпечення ефективного та економічного перевезення вантажів. Це означає створення гнучких логістичних мереж, забезпечення зручних вузлових точок пересування вантажів та пасажирів між різними видами транспорту. Такий підхід дозволить зменшити час перевезення, знизити витрати та збільшити ефективність логістичних процесів. Наприклад, у місті Мостиська, за 4 км від польського кордону компанії UGTC Trade та ТОВ «Левада Карго» в 2022 році ввели в експлуатацію сучасний контейнерний термінал, який також містить зерновий термінал потужністю перевантажування 60 тис. тонн зерна на місяць. [13]. Реалізація цього проекту дозволить працювати на рівних умовах усім європейським операторам з українськими вантажовласниками. Згідно стратегічного плану розвитку компаній, в майбутньому планується створити розвинену мережу залізничних терміналів в кожному регіоні України.

4) Екологічна сталість. Залізничний транспорт вважається одним з найбільш екологічно сталих видів транспорту, особливо в порівнянні з автомобільним та авіаційним транспортом. Активна електрифікації залізничних шляхів, використання біорозкладаючих матеріалів та енергоефективних технологій можуть значно знизити викиди CO_2 та інших шкідливих речовин,

5) Цифрова трансформація та цифровізація: залізничний транспорт в Україні може бути покращений завдяки впровадженню цифрових технологій. Це включає використання систем штучного інтелекту, інтернету речей та аналітики даних для вдосконалення управління рухом поїздів, прогнозування потреб у ремонті та обслуговуванні рухомого складу, а також для покращення взаємодії з пасажирами через електронні системи квиткування та інформаційні платформи. Європейські залізничні компанії активно використовують цифрові технології для покращення процесу перевезень. Нещодавно польський перевізник PKP Cargo підтвердив свою участь у реалізації міжнародного проекту «Цифрова платформа для залізничних вантажних перевезень» (DP-RAIL), який координується Міжнародним союзом залізниць (UIC) За словами PKP Cargo [14], проєкт DP-RAIL спрямований на створення цифрової платформи, що сприятиме безперешкодному обміну даними між перевізниками та операторами, які забезпечують вантажні перевезення по всій Європі. Реалізація даного проекту має значно підвищити обсяги та швидкість перевезень вантажів.

6) Розвиток міжнародного сполучення: залізничний транспорт може сприяти розвитку міжнародних

торговельних маршрутів та зв'язку з іншими країнами. Розвиток міжнародних залізничних ліній, сприяння залізничному транзиту вантажів та співпраця з іншими залізницями можуть підвищити конкурентоспроможність України як транспортного хабу в регіоні, що особливо актуально в умовах Європейської інтеграції нашої країни.

7) Залучення приватного сектору: Залучення приватного сектору може забезпечити додаткові інвестиції та експертизу для розвитку залізничної інфраструктури та послуг. Уряд може створити сприятливі умови для приватних інвесторів, такі як спрощення процедур відкриття та управління залізницями, надання концесій на певні маршрути та стимулювання розвитку нових технологій у залізничному транспорті.

8) Розвиток інтермодальних перевезень: Інтермодальний транспорт передбачає забезпечення плавного переходу вантажів і пасажирів з одного виду транспорту на інший. В Україні можна спрямувати зусилля на розвиток транспортних вузлів, де залізничний транспорт поєднується з автомобільним, морським та річковим транспортом. Це дозволить забезпечити більш зручне та ефективне перевезення вантажів з місця виробництва до кінцевого споживача з мінімальними затратами на має значно оптимізувати логістичні процеси.

9) Розвиток пасажирського залізничного транспорту: пасажирський залізничний транспорт може бути привабливим засобом пересування для населення в Україні. Для збільшення популярності залізниць серед пасажирів необхідно вдосконалити систему бронювання та продажу квитків онлайн, запровадити більш зручні та сучасні поїзди з комфортабельними умовами для пасажирів, а також розробити гнучкі тарифні пропозиції для різних категорій пасажирів. Крім того, розвиток швидкісного пасажирського транспорту між великими містами може збільшити мобільність населення та сприяти розвитку туризму.

10) Забезпечення безпеки та якості обслуговування: Залізничний транспорт має гарантувати безпеку пасажирів, вантажів та персоналу. Для цього слід розвивати сучасні системи безпеки, включаючи системи контролю доступу, відеоспостереження, системи диспетчеризації та аварійного реагування. Крім того, важливо забезпечити відповідну якість обслуговування пасажирів на станціях та у поїздах, включаючи чистоту, комфорт, доступ до послуг Wi-Fi та інших зручностей. Застосування технологій для відстеження руху поїздів та регулювання руху також може покращити пунктуальність та безпеку подорожей.

Вищенаведені напрямки не є вичерпними, але всі вони спрямовані на забезпечення сталості, ефективності, безпеки та комфорту залізничного транспорту в Україні, що може покращити якість життя громадян та сприяти економічному розвитку країни в умовах сьогодення.

Висновки. Безумовно, девелопмент залізничного транспорту в Україні є важливою складовою економічного зростання країни. Незважаючи на умови мобілізаційної економіки ринок залізничних перевезень в Україні чекає на активний розвиток найближчим часом, і ще активніше – після перемоги України. В умовах широкомасштабної війни рф проти України ефективність функціонування транспортної системи значною мірою залежатиме від: активної та ефективної модернізації залізничної інфраструктури, розвитку швидкісного залізничного транспорту, покращенню логістики та логістичних мереж, впровадженню екологічних проектів, цифровізації та цифрової трансформації українських залізниць, розвитку міжнародного сполучення, залученню приватного сектору, розвитку інтермодальних перевезень, розвитку пасажирського залізничного транспорту, забезпеченню безпеки та якості обслуговування тощо.

Впровадження вищенаведених заходів допоможе українській залізниці та компаніям залізничної галузі стати одними із драйверів Української економіки в умовах війни та післявоєнної відбудови нашої країни.

Бібліографічний список:

1. Качковський О.Д. Роль інвестиційної політики у забезпеченні стійкого розвитку АТ «Укрзалізниця» в умовах мобілізаційної економіки. *Управління розвитком соціально-економічних систем* : Збірник тез доповідей VII Міжнародної науково-практичної конференції. 20-21 квітня 2023 року, Державний біотехнологічний університет, Харків, 2023. С. 281–285.

2. Качковський О.Д. Особливості роботи українських підприємств залізничного транспорту в умовах мобілізаційної економіки : VI Міжнародна науково-практична конференція «Економічні перспективи підприємництва у воєнні часи та опісля». Державний податковий університет, Ірпінь, 22 травня 2023.

3. What is Development? SID-ISRAEL.ORG URL: https://sid-israel.org/en/what-is-development/ (дата звернення: 01.02.2024).

4. Що таке «девелопмент» і хто такий «девелопер»? URL: http://www.svdevelopment.com/ua/info_guide/polinfo/glossary/31/244/ (дата звернення: 01.02.2024).

5. Дикань О.В. Модель інвестиційного забезпечення впровадження інновацій на промислових підприємствах залізничного транспорту України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2016. Вип. 7. Ч. 1. С. 125–130.

6. Ейтутіс Г., Никифорук О., Бойко О. Потенційні джерела інвестування в розвиток залізничного транспорту України: можливості їх диверсифікації. *Економіст*. 2012. № 8. С. 64–69.

7. Токмакова І., Дараган О. Сутність та підходи до формування інвестиційної стратегії на підприємствах залізничного транспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості.* 2013. № 43. С. 189–193.

8. Овчиннікова В. Стратегічне управління розвитком залізничного транспорту України : монографія. Харків : УкрДУЗТ, 2017. 427 с.

9. 4 листопада – День залізничника України. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: https://library.btu.kharkov.ua/sotsiokulturnyi-prostir/kalendarnyi-koshyk/den-zaliznychnyka-ukrainy.html (дата звернення: 01.02.2024).

10. Україна: долю війни вирішує залізниця? URL: https://www.dw.com/uk/ukraina-doliu-viiny-vyrishuie-zaliznytsia/a-61738803 (дата звернення: 01.02.2024).

11. Офіційний сайт компанії. URL: https://www.lemtrans.com.ua (дата звернення: 01.02.2024).

12. Офіційний сайт компанії. URL: https://www.levadacargo.com (дата звернення: 01.02.2024).

13. У Мостиськах запустили новий зерновий термінал. URL: https://varianty.lviv.ua/90582-u-mostyskakh-zapustyly-novyi-zernovyi-terminal (дата звернення: 14.08.2023).

14. PKP Cargo долучається до міжнародного проєкту цифровізації залізниці. URL: https://www.railinsider.com.ua/pkp-cargo-doluchytsya-do-mizhnarodnogo-proyektu-czyfrovizacziyi-zaliznyczi/ (дата звернення: 01.02.2024).

References:

1. Kachkovskyi O. D. (April 20-21, 2023) Rol investytsiinoi polityky u zabezpechenni stiikoho rozvytku AT "Ukrzaliznytsia" v umovakh mobilizatsiinoi ekonomiky [The role of investment policy in ensuring sustainable development of PJSC "Ukrzaliznytsia" in conditions of mobilization economy]. *Upravlinnia rozvytkom sotsialno-ekonomichnykh system:* Zbirnyk tez dopovidei VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Derzhavnyi biotekhnolohichnyi universytet, Kharkiv. (in Ukrainian)

2. Kachkovskyi O. D. (2023) *Osoblyvosti roboty ukrainskykh pidpryiemstv zaliznychnoho transportu v umovakh mobilizatsiinoi ekonomiky* [Working features of Ukrainian railway enterprises in conditions of mobilization economy]: VI Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia "Ekonomichni perspektyvy pidpryiemnytstva u voienni chasy ta opislia". Derzhavnyi podatkovyi universytet, Irpin. (in Ukrainian)

3. What is Development? (2024) [What is Development?]. Available at: https://sid-israel.org/en/what-is-development/ (accessed February 1, 2024).

4. Shcho take "development" i khto takyy "developer"? (2024) [What is "development" and who is a "developer"?]. Available at: http://www.svdevelopment.com/ua/info_guide/polinfo/glossary/31/244/ (accessed February 1, 2024).

5. Dykan O. V. (2016) Model investytsiinoho zabezpechennia vprovadzhennia innovatsii na promyslovykh pidpryiemstvakh zaliznychnoho transportu Ukrainy [Investment support model for the implementation of innovations in industrial enterprises of railway transport of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 7, part 1, pp. 125–130.

6. Eitutis H., Nykyforuk O., Boiko O. (2012) Potentsiini dzherela investuvannia v rozvytok zaliznychnoho transportu Ukrainy: mozhlyvosti yikh dyversyfikatsii [Potential sources of investment in the development of railway transport in Ukraine: possibilities of their diversification]. *Ekonomist*, no. 8, pp. 64–69.

7. Tokmakova I., Darahan O. (2013) Sutnist ta pidkhody do formuvannia investytsiinoi stratehii na pidpryiemstvakh zaliznychnoho transportu [Essence and approaches to forming an investment strategy at railway transport enterprises]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, no. 43, pp. 189–193.

8. Ovchinnikova V. (2017) *Stratehichne upravlinnia rozvytkom zaliznychnoho transportu Ukrainy* [Strategic management of railway transport development in Ukraine]: monohrafiia. Kharkiv: UkrDUZT.

9. Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho (2024) 4 lystopada – Den zaliznychnyka Ukrainy [November 4 – railway worker's day in Ukraine]. Available at: https://library.btu.kharkov.ua/sotsiokulturnyi-prostir/kalendarnyi-koshyk/den-zaliznychnyka-ukrainy.html (accessed February 1, 2024).

10. Ukraina: doliu viiny vyrishuie zaliznytsia? (2024) [Ukraine: Is the fate of war decided by the railway?]. Available at: https://www.dw.com/uk/ukraina-doliu-viiny-vyrishuie-zaliznytsia/a-61738803 (accessed February 1, 2024).

11. Official website of the company (2024). Available at: https://www.lemtrans.com.ua (accessed February 1, 2024).

12. Official Website of the Company (2024). Available at: https://www.levadacargo.com (accessed February 1, 2024).

13. Mostiskakh zapustyly novyi zernovyi terminal (2023) [A new grain terminal was launched in Mostyska]. Available at: https://varianty.lviv.ua/90582-u-mostyskakh-zapustyly-novyi-zernovyi-terminal (accessed February 01, 2024).

14. PKP Cargo doluchaiet′sia do mizhnarodnoho proektu tsyfrovizatsii zaliznytsi (2024) [PKP cargo joins the International railway digitization project]. Available at: https://www.railinsider.com.ua/pkp-cargo-doluchytsya-do-mizhnarodnogo-proyektu-czyfrovizacziyi-zaliznyczi/ (accessed February 1, 2024).

Стаття надійшла до редакції 09.02.2024

УДК 336.132.1
JEL G28, H39, P35
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-14

Ткачук Н.В.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів,
Волинський національний університет імені Лесі Українки
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3518-0449
Natalia Tkachuk
Lesya Ukrainka Volyn National University

Петриняк А.Я.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри права та фінансів,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
ORCID: https://orcid.org/0009-0002-0188-6184
Andriy Petrynyak
Open International University of Human Development "Ukraine"

Жигар Н.М.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри права та фінансів,
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6465-1844
Natalia Zhyhar
Open International University of Human Development "Ukraine"

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО АУДИТУ В УКРАЇНІ

THE CURRENT STATE AND PERSPECTIVES OF SUCCESSFUL STATE FINANCIAL AUDIT IN UKRAINE

Анотація. *У статті охарактеризовано сучасний стан реалізації державного фінансового аудиту в Україні, зокрема, в умовах військового стану. Проведено аналіз звітних даних за 2023 рік щодо кількості проведених аудитів ДАСУ, в розрізі виявнених видів порушень законодавства, що можуть призвести до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, на відповідні суми. Узагальнено основні види порушень фінансово-бюджетної дисципліни, які виявляють під час фінансового аудиту, а також виявлено низку невирішених практичних проблем, та запропоновано шляхи їх вирішення у перспективі. Згруповано основні категорії проблем, що виникають у сфері державного фінансового аудиту в Україні, а також окреслено ряд перспектив розвитку в сучасних умовах. Узагальнено ефективний зарубіжний досвід реалізації державного фінансового аудиту та перспективи його імплементації у вітчизняну практику.*

Ключові слова: *Державна аудиторська служба України, державний фінансовий аудит, Рахункова палата, Стандарти INTOSAI, органи державного фінансового контролю.*

Abstract. Introduction. *Today, it should be noted that simultaneously with the positive dynamic development of the processes of reforming all areas of state administration, including the number of foreign national systems This financial control controls a large number of negative factors that limit the realization of the goals and tasks set by the state. This is primarily the deficit of state finances, the lack of regulation of the legislative base, and the low level of budget discipline among the managers of the state's financial resources, insufficient improved mechanism of interaction between state bodies, including controlling ones, as well as low efficiency of state internal control and audit.* ***Purpose.*** *The purpose of the article is to determine the prerequisites for distinguishing the state financial audit as a separate form of state financial control. Outline of the problems and perspectives of the development of the state financial audit in Ukraine in modern conditions. The study of foreign experience in the formation of systems of state financial control and audit and the bodies that ensure its implementation, determination of possible directions for the implementation of the acquisitions of the leading countries of the world in this sphere.* ***Methods.*** *The following basic research methods were used in the article: data analysis and synthesis, induction, deduction, comparison, evaluation of reported data, and others.* ***Results.*** *Conducting a state financial audit is particularly relevant in recent years in view of the repeated violations of financial and budgetary discipline. The state financial audit covers the most important spheres for society: defense, education and science, health and social protection of the population, housing and communal facilities medicine, fuel and energy and agro-industrial complexes, infrastructure and transport, etc. At the same time, there are a number of obstacles on the way to the successful implementation of the state financial control system in Ukraine. Despite significant problems and shortcomings, the state financial audit system in Ukraine is already established and is characterized by positive development trends.* ***Conclusion.*** *Forming a large sphere of activity for financial control, which requires certain changes and improvement*

© Ткачук Н.В., Петриняк А.Я., Жигар Н.М., 2024

of the existing system of control bodies. The most acceptable system of state financial control bodies for Ukraine is the system of France, in view of the fact that the structure of these bodies and the functions of control over the use of budgets performed by them ethnic costs are practically identical to those of the native country.

Keywords: *State Audit Service of Ukraine, State Financial Audit, Accounting Chamber, INTOSAI Standards, state financial control bodies.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день слід відзначити, що одночасно з позитивним динамічним розвитком процесів реформування всіх напрямків державного управління, в тому числі вітчизняної системи державного фінансового контролю, спостерігається велика кількість негативних чинників, що обмежують реалізацію заданих державою цілей і завдань. Це в першу чергу і дефіцит державних фінансів, і неврегульованість законодавчої бази, і низький рівень бюджетної дисципліни серед розпорядників фінансових ресурсів держави, недостатньо налагоджений механізм взаємодії між державними органами, в тому числі контролюючими, а також низька ефективність державного внутрішнього контролю та аудиту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цікавість науковців та практиків щодо питання державного фінансового контролю та, зокрема, державного фінансового аудиту зумовлюють постійну публікаційну активність. Проте, незважаючи на праці Піхоцького В.Ф., Романіва Є.М., Слободяник Ю.Б., Мних Є.В., Немченко В.В. та інших вітчизняних науковців, процес удосконалення державного фінансового аудиту вимагає постійного дослідження із урахуванням змін в умовах сьогодення.

Метою статті є визначення передумов виокремлення державного фінансового аудиту як окремої форми державного фінансового контролю. Окреслення проблем і перспектив розвитку державного фінансового аудиту в Україні в сучасних умовах. Вивчення зарубіжного досвіду формування системи державного фінансового контролю і аудиту та органів, які забезпечують його здійснення, окреслення можливих напрямків впровадження надбань провідних країн світу у даній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній практиці здійснення державного фінансового контролю державний аудит з'явився лише у 2005 р., коли було здійснено спробу реформувати систему державного фінансового контролю та державного аудиту з урахуванням європейських вимог, але нині він займає значну частку у контрольних заходах ДАСУ.

Реалізація державного фінансового аудиту у вітчизняній практиці контролюючих органів зумовлена:

– необхідністю підвищення результативності, дієвості й ефективності державного фінансового контролю;

– необхідністю істотного покращення діяльності виконавчих органів влади й інших організацій, що використовують державні ресурси;

– необхідністю запровадження у бюджетній сфері нової, менш фіскальної, але більш оперативної та партнерської форми контролю [8].

Проведення державного фінансового аудиту є особливо актуальним в останні роки з огляду на постійні порушення фінансово-бюджетної дисципліни, які повторюються з року в рік:

1) порушення вимог Бюджетного кодексу в частині нецільового використання бюджетних коштів, взяття до сплати зобов'язань понад затверджені асигнування, відволікання бюджетних коштів у довготривалу дебіторську заборгованість тощо;

2) зайве витрачання бюджетних коштів внаслідок оплати завищених обсягів та вартості виконаних робіт і наданих послуг;

3) витрачання бюджетних коштів на придбання меблів, обладнання, автотранспорту та інших матеріальних цінностей з перевищенням граничних нормативів, а також на утримання автотранспорту понад встановлені ліміти;

4) незаконна передача державного та комунального майна суб'єктам недержавної форми власності;

5) незастосування обов'язкових процедур державних закупівель;

6) заниження вартості активів внаслідок непроведення індексацій, а також в результаті неоприбуткування придбаного майна та лишків товарно-матеріальних цінностей [4].

Наявність цих порушень свідчить про низьку ефективність системи державного фінансового контролю і безпосередньо державного аудиту, а також безвідповідальне ставлення з боку розпорядників бюджетних коштів.

Державним фінансовим аудитом охоплено найважливіші для суспільства сфери: оборона, освіта і наука, охорона здоров'я і соціальний захист населення, житлово-комунальне господарство, паливно-енергетичний та агропромисловий комплекси, інфраструктура і транспорт тощо. При цьому теми, за якими проводилися аудиторські дослідження, визначалися з урахуванням їх актуальності, соціального значення, обсягів коштів державного і місцевих бюджетів, спрямованих на фінансування бюджетних програм, а також з урахуванням потенційних ризиків допущення фінансових порушень.

Найбільш розповсюдженими фінансовими порушеннями, виявленими під час державних фінансових аудитів, наслідком яких стали втрати ресурсів, були:

1) реалізація суб'єктами господарювання товарів, робіт чи послуг (крім користування, оренди) безоплатно або за заниженими цінами;

2) списання коштів на видатки/витрати без отримання товарів, робіт чи послуг або в обсягах, вищих від їх фактичної вартості;

3) незаконні витрати внаслідок оплати завищеної вартості виконаних робіт та/або наданих послуг, а також завищення кількості чи вартості придбаних товарів;

4) ненарахування і неперерахування надходжень до загального і спеціального фондів бюджету (крім спецфонду бюджетних установ);

5) проведення незаконних (зайвих) виплат заробітної плати;

6) втрата доходів через списання дебіторської заборгованості;

7) покриття за рахунок загального фонду кошторису витрат спеціального фонду (без відновлення касових видатків загального фонду);

8) незаконні виплати фізичним особам компенсацій, допомог, пільг і субсидій, пенсій, стипендій, у тому числі які не мали права на їх отримання або у завищених розмірах;

9) безпідставне покриття витрат фізичних або юридичних осіб, в тому числі за відсутності в обліку дебіторської заборгованості;

10) нецільові витрати та незаконне відчуження майна;

11) недостачі коштів та матеріальних цінностей;

12) недоотримання належних надходжень за майно, надане у користування, оренду;

13) понаднормове списання з обліку матеріальних цінностей, що відсутні в наявності;

14) сплата внесків до державних цільових фондів за незаконно виплаченою заробітною платою або за завищеною ставкою збору [2].

Відповідно до звітних даних Державної аудиторської служби України протягом січня-грудня 2023 року проведено 205 (159) державних фінансових аудитів, а саме: 47 (14) аудитів місцевих бюджетів, 36 (20) аудитів виконання бюджетних програм та 122 (125) аудити діяльності суб'єктів господарювання.

З початку звітного року державними фінансовими аудитами охоплено фінансових і матеріальних ресурсів на загальну суму понад 454,3 млрд грн (майже 214,2 млрд грн).

Проведеними державними фінансовими аудитами виявлено неефективних управлінських дій (рішень) або ризикових операцій, що призвели до упущених вигод/неотриманих доходів або непродуктивних/зайвих витрат на загальну суму більш як 79,1 млрд грн (майже 56,8 млрд грн), неефективних управлінських дій (рішень) або ризикових операцій, що можуть призвести (свідчити) про упущені вигоди/неотримані доходи або непродуктивні/зайві витрати на суму понад 47,3 млрд грн (більш як 20,9 млн грн).

Крім того, виявлено порушень законодавства, що можуть призвести до втрат фінансових і матеріальних ресурсів, на загальну суму більш як 490,6 млн грн (більш як 2,2 млрд грн).

У результаті належного реагування об'єктів контролю на рекомендації державних аудиторів протягом січня-грудня 2023 року упереджено втрат фінансових і матеріальних ресурсів внаслідок неефективних управлінських дій (рішень) або ризикових операцій на суму майже 10,5 млрд грн (близько 2,9 млн грн), а також відшкодовано відповідних втрат понад 3,9 млрд грн (майже 969,4 млн грн).

За результатами державних фінансових аудитів надано понад 2,1 тис. пропозицій (понад 1,6 тис.), виконано майже 1,2 тис. пропозицій [7].

Проаналізувавши основні результати проведення державного фінансового аудиту та можливі вектори подальшого розвитку даної ефективної форми державного фінансового контролю, слід відзначити наступне:

1. Продовжуються процеси реформування нормативно-методичних засад вітчизняної системи державного фінансового контролю бюджетної сфери [5].

2. Відбувається поступове законодавче врегулювання та вдосконалення процедур проведення діючих видів державного фінансового аудиту, з одночасним впровадженням в роботу контролюючих органів нових видів державного фінансового аудиту відповідно до сучасних вимог сьогодення [11].

Зважаючи на недоліки в системі державного аудиту, можна вирізнити і значні напрацювання з цього приводу. Слід зазначити, що повноваження щодо здійснення державного аудиту в Україні покладено на Рахункову палату та Державну аудиторську службу України, тому процес становлення і розвитку системи державного аудиту відбувається в межах діяльності цих органів.

Разом з тим на шляху удосконалення системи державного фінансового контролю в Україні існує ряд перешкод:

1) заходи фінансового інспектування все ще не достатньою мірою базуються на ризикоорієнтованому відборі об'єктів з акцентом на серйозні порушення та шахрайство;

2) відсутність у Державної аудиторської служби доступу до всієї необхідної інформації та недосконаліть відповідної методики;

3) низька спроможність Державної аудиторської служби щодо проведення спеціалізованих аудитів [6].

Все це зумовлює активну роботу з реформування системи державного фінансового контролю у напрямі перетворення Державної аудиторської служби України на орган державного фінансового контролю європейського зразка.

Та незважаючи на значні проблеми та недоліки, система державного фінансовго аудиту в Україні вже встановлена і відзначається позитивними тенденціями розвитку.

У деяких країнах світу державному фінансовому контролю належить провідне місце серед систем фінансового контролю, що зумовлюється роллю держави в процесах ринкової трансформації. В умовах сьогодення суть контролю держави змінюється, однак він зберігається як функція управління, яка дає можливість збирати, нагромаджувати, аналізувати інформацію про виконання прийнятих рішень, відхилення від заданих параметрів роботи суб'єктів регулювання, сприяє утриманню господарських суб'єктів у певних межах діяльності, притягненню до відповідальності осіб, які ігнорують установлені правила поведінки при вирішенні господарських і управлінських завдань [10].

Загальний державний фінансовий контроль підприємницької діяльності у провідних країнах є першочерговою функцією міністерства фінансів (Німеччина, Канада, Японія, Швеція, Польща, Угорщина та інші). Міністерства фінансів під назвою державних казначейств функціонують у США, Великій Британії, а як міністерство економіки і промисловості – у Франції. У світі простежуються дві провідні моделі організації спеціалізованого державного фінансового контролю, зумовлені особливостями побудови правових систем зарубіжних країн. У країнах з англосаксонською системою права та правовими системами, що тяжіють до неї (США, Велика Британія, Канада, Австралія, Ізраїль, Малайзія, Таїланд та інші), домінує монократична структура, в них з метою здійснення спеціалізованого державного контролю, в тому числі у сфері підприємництва, створено ієрархічно організовані структури під керівництвом президента чи генерального аудитора, які обираються шляхом прямих виборів або призначаються шляхом узгодження законодавчим органом та вищою посадовою особою виконавчої влади.

У країнах континентальної системи права (Німеччина, Франція, Італія та інші європейські держави) контрольні функції покладено на утворені вищими органами влади рахункові палати, які в той же час є незалежними у внутрішніх та зовнішніх питаннях їхньої діяльності.

Водночас для розвинутих країн, які структуровані на сфери державної влади, місцевого самоврядування та громадського суспільства, а державна влада поділена на законодавчу, виконавчу та судову, типовою є наявність кількох контролюючих інституцій, що входять до цих сфер, поділ між ними контрольних повноважень, організація взаємодії тощо.

Класичним прикладом організації державного фінансового контролю в президентській республіці є Сполучені Штати Америки. Незважаючи на те, що законослухняність у США є майже культом, окрім казначейства, державний контроль у галузі фінансів здійснює ще Головне контрольно-фінансове управління (ГКФУ) Конгресу, Адміністративно-бюджетне управління (АБУ) при президентові США, Управління з добору і розстановки кадрів, Президентська рада з питань боротьби з фінансовими зловживаннями в державних установах («Рада честі й ефективності»), інспектори Федеральної резервної системи, служба внутрішніх доходів (податкова служба) та інші органи. До функцій ГКФУ, зокрема, входить проведення перевірок дотримання процедури укладання і виконання державних контрактів, встановлення оцінки і складання оглядів виконання федеральних програм, проведення спеціальних обстежень та перевірок обґрунтованості цін на продукцію тощо. Контролюються урядові агентства, установи і підприємства оборони, енергетики, сільського господарства, охорони здоров'я, житлового будівництва та ін. з питань державних фінансів, податків, бухгалтерського обліку. Перевіряється законність, доцільність та ефективність здійснених витрат [1].

У Великій Британії контроль фінансово-господарської діяльності державного сектору економіки здійснює Національне контрольно-ревізійне управління, яке є урядовим органом і функціонує відповідно до закону про фінансовий контроль. Управлінню надано право проводити перевірки рахунків усіх урядових установ і широкого кола державних органів, які здійснюють більше 60% державних витрат, а також контролювати субсидії, що надаються місцевими органами влади системі охорони здоров'я, націоналізованим галузям промисловості і державним корпораціям.

У Німеччині фінансово-господарська діяльність підприємств також піддається державному регулюванню, а відтак і зовнішньому контролю. Зовнішній контроль передбачає як ревізію (її проводять фінансові органи з метою забезпечення правильності стягнення податків), так і обов'язкову перевірку річних балансів, рахунків прибутків і збитків та інших форм (її здійснюють господарські контролери). Зокрема, Федеральне відомство з фінансів займається податковою перевіркою підприємств і оподаткуванням іноземних капіталовкладень, а Федеральна контрольно-ревізійна служба здійснює поточний контроль за бюджетом.

У більшості розвинутих країн світу, у тому числі у країнах Європейського Союзу, фінансовий контроль здійснюють рахункова палата, а також урядові контрольно-ревізійні служби. Так, у ФРН, Фінляндії та в інших країнах рахункова палата контролює діяльність усіх федеральних підприємств, страхових установ федерації, приватних підприємств із 50-відсотко-вою часткою державного майна, решту організацій та відомств, якщо вони розпоряджаються державними коштами. В Австрії Рахункова палата уповноважена не лише здійснювати перевірки державного господарства федерації, а й контролювати фінансову діяльність місцевих органів влади, благодійних фондів і закладів, управління якими здійснюється органами федерації. Державна рахункова палата Угорщини, крім того, контролює діяльність податкового управління, державної митниці, управління гербових зборів і навіть господарську діяльність партій [3].

У Франції важливу роль в управлінні централізованими фінансовими ресурсами, крім уряду й Міністерства фінансів, промисловості й економіки, відіграють також такі спеціалізовані державні утворення, як Національна кредитна рада, Банківська контрольна комісія, Комісія економічного і регіонального розвитку країни.

Крім зазначених відомств, у Франції використовують структури контролю галузевого спрямування, зокрема такі, як Генеральна інспекція національної освіти, Генеральна інспекція національної політики тощо.

На приватних підприємствах контроль держави за їхньою діяльністю обмежується перевірками своєчасності й повноти відрахувань до бюджету, правильності ведення бухгалтерських рахунків (обліку), дотримання чинного законодавства з питань оплати праці найманих працівників, виконання державних контрактів і зобов'язань (контроль за використанням бюджетних коштів). Решта питань, пов'язаних із забезпеченням ефективності діяльності приватних підприємств, підлягає внутрішньому контролю, який здійснюється самостійними підрозділами підприємств або аудиторами.

У більшості країн основними критеріями, за якими держава контролює роботу приватних і державних підприємств, є виконання обов'язкових відрахувань до державного (федерального) бюджету і реалізація урядових замовлень. У державному секторі економіки, крім того, предметом державного контролю є оцінка ефективності роботи підприємств шляхом порівняння видатків і доходів від реалізації продукції, цільового витрачання державних коштів та використання державного майна.

Контроль за діяльністю державних підприємств у Франції, частка яких становить близько 20%, умовно поділяють на два основні різновиди: внутрішній і зовнішній.

Внутрішній контроль, який забезпечують фінансові контролери підприємств, адміністрацій, державні бухгалтери та Генеральна інспекція фінансів, спрямований здебільшого на перевірку законності здійснених операцій та збереження державного майна від розкрадання. Усі заходи, які здійснюються державними бухгалтерами Франції, підлягають низці перевірок, мета яких – забезпечити виконання затверджених бюджетних операцій та додержання правил ведення державного бухгалтерського обліку.

Зовнішній контроль здійснює Рахункова палата та її регіональні підрозділи. Рахункова палата здійснює судовий нагляд за індивідуальними рахунками управління головних державних бухгалтерів і контроль адміністративного характеру за комплексом операцій державного обліку. Таким чином, зовнішній контроль не обмежується виробничо-господарським рівнем, а виходить на державний, Оскільки Рахункова палата має ієрархічну структуру підпорядкованості. Вона перевіряє й оцінює всі державні рахунки, які здійснюють бухгалтерії державних підприємств і

адміністрацій, видає постанови, в яких зазначаються не лише недоліки роботи державних об'єктів, а й рішення щодо відшкодування втрат, заподіяних державі. Доповіді за результатами перевірок, які робить Рахункова палата, щорічно подаються президентові республіки та друкуються в пресі [9].

Зразком найоптимальнішого підходу до питання використання функцій вищого органу контролю є досвід Бахрейну. Професійними складовими організаційної структури органу державного фінансового аудиту цієї країни є секції: 1) фінансового аудиту (аналіз загального фінансового стану підприємств та установ; перевірка дотримання положень нормативно-регулювальних документів); 2) аудиту адміністративної діяльності (визначення економічності й ефективності, оцінка якості й кількості наданих послуг; аналіз досягнення об'єктом контролю поставленої мети); 3) аудиту комп'ютерних та бухгалтерських систем.

До цих трьох напрямів можна додати лише аудит навколишнього середовища, який у деяких розвинутих країнах виокремлюють із аудиту адміністративної діяльності у вид державного контролю.

Висновки. Трансформаційні процеси в умовах нестабільності та надзвичайних ситуацій в Україні супроводжуються появою і ліквідацією підприємств різних форм власності, зміною джерел формування фінансових ресурсів, принципів фінансування та кредитування, ціноутворення, складу фінансово-кредитної системи. За цих умов з'явилося багато нових напрямів фінансового контролю, яким не приділялося належної уваги при адміністративно-командній системі управління. Сформувалася велика сфера діяльності для фінансового контролю, що потребує певної зміни та удосконалення наявної системи контрольних органів. Найбільш прийнятною для України системою органів державного фінансового контролю є система Франції, з огляду на те, що структура цих органів і виконуваних ними функцій контролю за використанням бюджетних коштів практично ідентична вітчизняній.

Бібліографічний список:

1. Аудит. (Основи державного, незалежного професійного та внутрішнього аудиту) : підручник / за ред. проф. Немченко В.В., Редько О.Ю. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 540 с.

2. Глух М., Ковалко Н. Державний фінансовий аудит як різновид фінансового контролю. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1 (29). С. 25–31.

3. Дікань Л.В., Голуб Ю.О., Н.В. Синюгіна Державний аудит : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011. 503 с.

4. Мельник К.П. Сучасний стан та тенденції розвитку державного аудиту в Україні. *Науковий вісник : Збірник наукових праць Одеського національного економічного університету*. 2022. № 1-2 (290-291). С. 70–78.

5. Мних Є.В. Державний фінансовий аудит : методологія та організація : монографія. Київ : Вид. нац. торг.-екон. унів., 2009. 319 с.

6. Піхоцький В.Ф. Система державного фінансового контролю в Україні: концептуальні засади теорії та практики : дис. доктора екон. наук : 08.00.08; М-во освіти і науки України, Національна академія наук України ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України». Львів, 2015. 517 с.

7. Результати діяльності Держаудитслужби, її міжрегіональних територіальних органів за січень-грудень 2023 року. URL: https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/3517 (дата звернення: 12.01.2024).

8. Романів Є.М., Гончарук С.М., Приймак С.В., Даниляк Л.Я. Розвиток державного фінансового контролю в Україні : монографія. Львів : Простір-М, 2015. 174 с.

9. Романів Є.М., Труш І.Є. Державний аудит : навч. посібник. Львів : Ліга-Прес, 2017. 235 с.

10. Слободяник Ю.Б. Формування системи державного аудиту в Україні : монографія. Суми : ФОП Наталуха А.С., 2014. 321 с.

11. Шевченко І.О. Розвиток державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.08; Харків. нац. екон. ун-т ім. Семена Кузнеця. Харків, 2018. 20 с.

References:

1. Nemchenko V. V., Red'ko O. Yu. (eds.) (2012) *Audit. (New aspects of state, independent professional and internal auditing):* textbook. Kyiv: Center of Educational Literature, 540 p.

2. Glukh M., Kovalko N. (2022) State financial audit as a type of financial control. *Actual problems of jurisprudence*, no. 1 (29), pp. 25–31.

3. Dikan L. V., Golub Yu. O., Cynyugina N. V. (2011) State audit: training manual. Kyiv: Znannia, 503 p.

4. Melnyk K. P. (2022) The current state and development trends of state audit in Ukraine. *Scientific bulletin: Collection of scientific works of Odesa National Economic University,* no. 1-2 (290-291), pp. 70–78.

5. Monk E. V. (2009) State financial audit: methodology and organization: monograph. Kyiv: Ed. national trade and economy Univ., 319 p.

6. Pihotsky V. F. (2015) The system of state financial control in Ukraine: conceptual tasks of theory and practice: dic. doctor of economics Sciences: 08.00.08; Ministry of Education and Science of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine State University "Institute of Regional Studies named after M.I. Additional National Academy of Sciences of Ukraine". Lviv, 517 p.

7. Results of the activities of the State Audit Service, its interregional territorial bodies for January-December 2023. Available at: https://dasu.gov.ua/ua/plugins/userPages/3517 (accessed January 12, 2024).

8. Romaniv E. M., Honcharuk C. M., Priymak C. V., Danylyak L. Ya. (2015) Development of state financial control in Ukraine: monograph. Lviv: Proctir-M, 174 p.

9. Romaniv E. M., Trush I. E. (2017) *State audit*: education. guide. Lviv: Liga-Prec, 235 p.

10. Clobodyanik Yu. B. Formation of the state audit system in Ukraine: monograph. Sumy: FOP Natalukha A.C., 2014. 321 p.

11. Shevchenko I. O. (2018) The development of the state financial audit of the implementation of budget programs: author. d.c. candidate econ. Sciences: 08.00.08; Kharkiv national econ. University of Semen Kuznets. Kharkiv, 20 p.

Стаття надійшла до редакції 09.02.2024

УДК 339.13:005
JEL M30
DOI 10.32782/2786-8273/2024-4-15

Червона О.Ю.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3053-3786

Olha Chervona
Ivan Franko National University of Lviv

Гопка А.С.
магістр,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Anastasiia Hopka
Ivan Franko National University of Lviv

БРЕНД-МЕНЕДЖМЕНТ У СИСТЕМІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ БІЗНЕСОМ

BRAND MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF STRATEGIC BUSINESS MANAGEMENT

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню формування бренд-менеджменту у системі стратегічного управління бізнесом. В ній розглянуто основні аспекти бренд-менеджменту, такі як створення і позиціонування бренду, комунікація зі споживачами, управління брендом та особливості його розвитку. Також досліджується вплив бренду на формування стратегічних цілей, зокрема на процеси прийняття рішень та розробку стратегій. Особливу увагу приділено комплексному підходу до процесу створення та розвитку успішного бренду та запропоновано заходи щодо його покращення, такі як формування споживчих цінностей, нарощення ринкової міцності, інвестування у бренд та інші. В статті розглядається важливість бренд-менеджменту, як одного з елементів стратегічного управління бізнесом, що може стати джерелом конкурентної переваги для компаній.*

Ключові слова: *бренд-менеджмент, стратегічне управління, бренд, ефективність, стратегічний розвиток підприємства.*

Abstract. Introduction. *Active technological development, increased access to information, and changes in consumer preferences make brand management an important strategic component of business success. The necessity of developing and implementing effective brand management to foster consumer loyalty and ensure brand capitalization as intangible assets of the company emphasizes the relevance of the research topic. The* ***purpose*** *of the article is to assess the peculiarities of brand management, provide recommendations for the formation and development of successful business brands, and explore the role of brand management in the context of strategic business management to create a competitive enterprise. The research* ***methods*** *applied in this work encompass a combination of general scientific and specialized research methods, such as logical generalization, observation, analysis of statistical data, systemic analysis, and scientific abstraction. In today's business environment, brand management requires consistency and systematicity, comparable to the creation of a new product. This process includes stages of planning, designing, forming, managing, controlling, and, undoubtedly, implementing a set of universal requirements that guarantee the success of the entire enterprise. To* ***conclusion****, brand management encompasses various aspects such as the development of a clear brand strategy defining the brand's mission, goals, and values; developing strategies for sales, pricing, and brand positioning to achieve financial success; building relationships with the audience; considering opportunities for expanding the product or service line and entering new markets. A comprehensive approach, which can be proposed as a generalization of this article, consists of key elements such as developing brand style, forming consumer brand values, brand positioning, striving for excellence in advertising, maintaining consistency in brand management processes, enhancing brand market strength, and investing in the brand. All these factors will ensure a favorable market position, a loyal customer base, and ultimately profitability for the business.*

Keywords: *brand management, strategic management, brand, efficiency, strategic development of the enterprise.*

Постановка проблеми. Активний розвиток технологій, збільшення доступу до інформації та зміни в споживацьких уподобаннях роблять бренд-менеджмент важливою стратегічною складовою успіху підприємств. У сучасних ринкових умовах часто змінюються існуючі та з'являються нові гравці на ринку, в поле зору споживачів потрапляють нові товари та їх бренди. Кожен виробник бажає виділитись серед конкурентів та зробити так, щоб на нього звернули увагу, продукція стала популярною, а бізнес був успішним. За цих умов, у довгостроковій стратегічні перспективі, важливого значення набуває формування стійких конкурентних переваг за рахунок продуманого позиціонування продукції та активних способів її просування. Необхідність розробки та впровадження ефективного бренд-менеджменту з метою формування лояльності споживачів продукції конкретної компанії та забезпечення капіталізації брендів, як нематеріальних активів підприємства, підкреслює актуальність теми дослідження.

© Червона О.Ю., Гопка А.С., 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу бренд-менеджменту на систему стратегічного управління досліджували як вітчизняні так і іноземні науковці. З-поміж них доцільно виділити таких як Бурлакова І.А., Гаркавненко С.С., Дорошенко О.Ю., Краліч В.Р., Котлер Ф., Смерічевський С.Ф., Струтинська І.В., Петропавловська С.Є., Устенко М.О., Хулей Г.Дж. та ін. Слід відзначити, що дана тема є актуальною, та піддається впливу багатьох зовнішніх чинників, а отже й надалі досліджується багатьма науковцями.

Мета статті полягає в оцінці особливостей бренд-менеджменту, наданні рекомендацій щодо формування та розвитку успішного бренду бізнесу та дослідженні ролі бренд-менеджменту в контексті стратегічного управління бізнесом з метою створення конкурентоспроможного підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному динамічному, мінливому та нестабільному середовищі бізнесу перед суб'єктами господарювання постають чисельні завдання щодо ефективного функціонування та розвитку. В таких умовах управлінська діяльність має присвячувати особливу увагу внутрішній структурі та процесам, урахуванню впливу зовнішнього середовища на розвиток організації не тільки короткочасно, але і у довгостроковій перспективі. Тому в управлінській діяльності доцільно використовувати системний стратегічний підхід до управління.

Стратегічне управління бізнесом – це процес прийняття рішень та визначення напрямків діяльності, які спрямовані на досягнення довгострокових цілей та успіху організації. Це високорівневий підхід до керування, який фокусується на взаємодії організації з її зовнішнім середовищем та внутрішніми ресурсами для забезпечення її конкурентоспроможності та досягнення стратегічних цілей [3].

В системі стратегічного управління бізнесом особливе місце належить бренд-менеджменту. Адже бренд може визначати ключові елементи стратегії компанії та впливати на її конкурентоспроможність. В той же час, стратегічне управління враховує створення та управління брендами як важливий елемент досягнення стратегічних цілей. Бренд стає частиною стратегічного планування, яке визначає, як організація хоче бути сприйнята на ринку та в очах своїх клієнтів. Таким чином, ефективне поєднання стратегічного управління і бренд-менеджменту допомагає створити взаємозв'язаний та цілісний підхід до розвитку організації.

Бренд-менеджмент вважають основою стратегічного управління бізнесом, який орієнтований на споживача. Бренд, як і будь-який складний механізм, потребує системного контролю та управління. Ідея управління брендом, чи бренд-менеджмент, сформулювалася ще у 1930-х роках. Виникнувши як відгалуження від системи управління продажами, бренд-менеджмент поступово здобував все більше маркетингового відтінку. Маркетингові аспекти управління брендом включають розробку концепції бренду, планування елементів маркетингового міксу бренду, дослідження ринку та бренду, а також планування, організацію та виконання рекламних кампаній. Бренд-менеджмент є основою управління, і, як кажуть у багатьох американських компаніях, «brand manager is a general manager of the brand». Це вказує на ключову роль бренд-менеджера в процесі координації діяльності всіх підрозділів компанії та всіх її співробітників, залучених до різних заходів, що впливають на розвиток бренду [6].

Бренд-менеджмент – це стратегічний підхід до створення, розвитку, управління та зміцнення брендів з метою досягнення цілей суб'єктів підприємництва. Цей процес включає в себе комплексні дії та стратегії, спрямовані на формування позитивного іміджу бренду в очах споживачів, встановлення унікальності та визначення цінностей, які бренд представляє.

На необхідність формування бренду та здійснення ефективного бренд-менеджменту впливають наступні ключові фактори:

– динамічна зміна уподобань споживачів. У сьогоденні споживачі не тільки шукають продукти чи послуги, але й взаємодіють із брендом, його цінностями та іміджем, а бренд-менеджмент дозволяє ефективно організувати цю взаємодію;

– зростаючий рівень конкуренції на ринку, що вимагає від компаній створення і управління сильним брендом, який виділяє їх серед конкурентів;

– роль соціальних мереж. Онлайн-простір надає споживачам можливість висловлювати свої думки про бренд, а отже, компанії повинні активно впливати на думку клієнтів та керувати своєю репутацією;

– підвищення значимості корпоративної соціальної відповідальності. Споживачі все більше враховують етичні та соціальні аспекти діяльності компаній. Бренд-менеджмент включає в себе побудову позитивного іміджу та звернення уваги до соціальних питань;

– глобалізація ринків. Підприємства, що прагнуть працювати на міжнародному рівні, повинні ефективно управляти своїм брендом, щоб адаптуватися до різноманітних культур та вимог різних ринків [2].

Бренд представляє собою образну форму, що є своєрідною, неофіційною угодою між продавцем і покупцем стосовно характеристик і якості продукції, яка включає не лише високий рівень функціональних характеристик, але й формування емоційного зв'язку з користувачами бренду [4].

Так, шляхом інтеграції ефективного управління брендом бізнесу та загальної стратегії розвитку (місії, бачення, ключових етапів становлення та росту компанії, які передбачають розробку концепції бренду та його просування) в одну систему досягається ефект синергії. Це виявляється у високому рівні інформованості про продукт, збільшенні прибутковості компанії та високій якості продукції для клієнта.

Використання синергії ресурсів і знань працівників компанії призводить до формування капіталу бренду. Його ключовими елементами є знання про бренд і пов'язані з ним асоціації, лояльність до бренду та сприйняття його якості.

За допомогою бренду забезпечуються комунікаційна функція (пізнаваність та постійний вплив на клієнта) і функція довіри, як відповідальність бізнесу за якість та зменшення ризиків (через лояльність споживачів та забезпечення продажів у майбутньому).

Сучасним суб'єктам бізнесу, у процесі управління брендом, необхідно враховувати те, що бренд-менеджмент є стратегічно орієнтованим, тобто його розвиток в організації має: мати тривалий характер, відповідати ключовим цілям компанії та взаємодіяти з загальною стратегією фірми. Управління брендом повинно стати інструментом для досягнення довгостроко-

вої прибутковості. На відміну від класичної концепції, сучасна парадигма бренд-менеджменту не обмежується використанням бренду для конкретного продукту чи ринку. Замість цього вона дозволяє охопити значну кількість продуктів і ринків, включаючи горизонтальне охоплення (просування бренду на споживчих і промислових ринках) і вертикальне охоплення (існування бренду як на ринку низьких, так і високих цін).

Стратегія бренд-менеджменту передбачає не лише досягнення короткострокових переваг, але й необхідність формування ідентичності бренду, яка дозволяє визначити його основний напрямок функціонування. Розвиток ідентичності бренду повинен ґрунтуватися на повному розумінні споживачів, конкурентів та стратегії підприємства, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності бренду та виділенню його серед аналогічних брендів. Сучасна концепція бренд-менеджменту передбачає активне втручання бренд-менеджера у процес створення та управління брендом. Він несе відповідальність за розробку стратегічної програми бренду та контроль її виконання [5].

Бренд сучасного бізнесу охоплює низку предметних об'єктів управління, та є самостійним предметним об'єктом управління поряд з основними та оборотними засобами, персоналом, фінансами тощо. Важливість бренду як об'єкта управління характеризується тим, що він: є загальним носієм стратегії підприємства; ідентифікує підприємство і його продукцію серед продукції конкурентів; полегшує вихід виробника з новою продукцією на суміжні ринки; дозволяє отримати додатковий прибуток шляхом продажу права на використання бренду (франчайзинг); розвиває бізнес; скорочує бюджет маркетингу.

Управління брендом вимагає послідовності та системності, що можна порівняти з створенням нового продукту. Цей процес включає етапи планування, проектування, формування, управління, контролю і, безумовно, виконання набору універсальних вимог, що гарантують успіх всього підприємства. Ці вимоги або рекомендації формуються протягом десятиліть еволюції брендів, маркетингу і бренд-менеджменту. Вимоги і рекомендації стосовно формування брендів узагальнюються і розвиваються провідними фахівцями, що вивчають бренд-менеджмент, і впроваджуються на практиці в найбільш прогресивних компаніях. Дотримання цих принципів допомагає уникнути багатьох помилок, які часто роблять молоді компанії у спробах побудувати бренд за найкоротший термін.

Пропонуємо комплексний підхід до процесу формування та розвитку успішного бренду, який включає наступні заходи.

1. Розробка стилю бренду. Стиль бренду, в його графічному вираженні, виконує дві ключові функції у взаємодії зі споживачем. По-перше, це ефективний засіб залучення уваги до товару чи послуги. По-друге, він функціонує як навігатор, що допомагає споживачеві легко впізнати бажаний продукт серед різноманіття аналогічних товарів на полицях магазину, чи послуг у каталогах. Для досягнення цих цілей стиль бренду, втілений у дизайні продукту, повинен мати характеристики, що забезпечують його унікальність і легку впізнаваність. Ці характеристики поєднують:

– колір бренду (однотонний або комбінований колір, який асоціюється у споживача з конкретним брендом);

– шрифт бренду (значну увагу необхідно приділяти вибору шрифту, оскільки використання широко відомих і загальновживаних шрифтів може позбавити продукт індивідуальності. Важлива також контрастність кольору шрифту, яка спільно з загальним кольоровим рішенням формує єдиний візуальний стиль бренду);

– символ бренду – як додатковий, але значущий компонент стилю бренду.

Під час розробки стилю бренду важливо пам'ятати, що упаковка товару не просто малюнки, які мають привертати увагу, але й носій важливої інформації про властивості та переваги продукту.

2. Формування споживчих цінностей бренду. Бренд стає визнаним, коли його цінність починає усвідомлюватися не тільки власником, але й покупцем. Це можливо, коли споживачеві пропонують цінності і переваги, які відповідають його потребам і очікуванням. Такі переваги можуть бути функціональними, соціальними або емоційними. Ідеальним варіантом з точки зору маркетингу є досягнення гармонійного поєднання переваг усіх трьох типів, хоча на практиці часто зустрічаються «однобічні» рішення [1].

3. Позиціонування бренду. Позиціонування є ключовою складовою системи брендингу. Фактично, позиціонування – це місце, яке займає даний бренд у свідомості споживача. Споживач оцінює бренд за різними параметрами, які є індивідуальними для кожного виду продукції чи послуг.

4. Прагнення до ідеальності в рекламі бренду відіграє ключову роль у процесі конструювання та розвитку бренду. Це твердження є визначальним, оскільки реклама виступає важливим засобом, спрямованим на закріплення ідей та позиціонування бренду в свідомості споживача. Вона привертає увагу до упаковки, переконує в перевагах, а також направлена на удар по конкурентам та інші аспекти. Реклама закріплює в свідомості споживача стратегічне маркетингове бачення творців бренду, тому її розробка вимагає великої уваги та обачливості. У першу чергу, реклама повинна точно відповідати розробленому позиціюванню бренду. Правильно сформульоване позиціювання виступає як нерозривний елемент концепції реклами бренду. Якщо для маркетологів позиціонування становить суть продукту в одному твердженні, то гасло рекламної кампанії в одній фразі виражає позиціювання так, щоб споживач зрозумів його мовою [6].

5. Дотримання послідовності в процесі управління брендом. З часом у менеджерів, може виникати бажання щось вдосконалити або змінити. В результаті можуть виникати незначні зміни упаковки та стилю реклами. Але будь-яка така зміна повинна мати обґрунтування в нових значущих факторах, які раніше не враховувалися при створенні бренду. Це особливо стосується трьох основних елементів бренду, де постійність є ключовою цінністю: стиль бренду (включаючи дизайн і упаковку); позиціювання бренду; рекламна концепція бренду. Так, зміна упаковки може викликати непорозуміння у споживача, особливо, якщо обидва варіанти – старий і новий – знаходяться поруч на полиці магазина. Зміна позиції бренду допустима лише в тому випадку, коли існуюча позиція бренду втратила свою унікальність та конкурентну перевагу в очах споживача. Постійні зміни в рекламній концепції можуть бути вигідні для рекламних агентств, але не завжди для

самого бренду. У більшості випадків це заважає споживачеві утвердити чіткий образ рекламованого бренду в своїй свідомості.

6. Нарощення ринкової міцності бренду. Сила будь-якого бренду визначається його унікальними конкурентними перевагами та лояльною цільовою аудиторією. Збереження цих елементів є важливою частиною стратегії управління брендом. Концентрація сили бренду має рухатися в двох напрямках:

1) Націлення маркетингових кампаній на передачі конкурентних переваг бренду цільовому споживачеві та створення довіри до цих переваг.

2) Формування і утримання лояльної групи споживачів. Важливо пам'ятати, що лояльний споживач має величезну цінність для компанії, і формування лояльності важче, ніж її втрата. Отже, при розгляді будь-яких заходів щодо бренду, таких як зміна упаковки, перепозиціювання чи зміна рекламної концепції, слід ураховувати його вплив на лояльних споживачів.

7. Інвестування у бренд. Для створення тривало успішного бренду необхідно вкладати кошти та ресурси у його розвиток. Розробка та реалізація ефективної рекламної кампанії потребує інвестицій. Фінансові витрати необхідні для вивчення бренду, аналізу ринкової ситуації та проведення маркетингових досліджень. Управління брендом також вимагає коштів. Це свідчить про те, що компанія, яка обрала стратегію розвитку бренду, повинна бути готовою вкладати кошти у брендинг та робити це послідовно, не зупиняючись у разі виникнення перших труднощів. Випадки успішної побудови бренду за обмеженими бюджетами тільки підтверджують правило: якщо маєте намір завтра заробляти на успішному бренді, вам слід серйозно інвестувати в його розвиток вже сьогодні.

Висновки. Бренд-менеджмент як елемент стратегічного управління у підприємництві важливий для підтримання стабільності та конкурентоспроможності бізнесу. Управління брендом охоплює різноманітні аспекти, такі як: розробку чіткої брендової стратегії, яка визначає місію, цілі та цінності бренду; визначення унікальної позиції бренду серед конкурентів та встановлення його споживчої цінності; створення та управління візуальним та емоційним враженням, яке споживачі мають про бренд; розробку стратегій збуту, ціноутворення та позиціонування бренду для досягнення фінансового успіху; побудову взаємовідносин з аудиторією, сприяння взаємодії та залученню споживачів до бренду; розгляд можливостей розширення лінійки товарів чи послуг, а також входження на нові ринки.

Успішний бренд-менеджмент забезпечує бізнесу вигідне положення на ринку, наявність постійних покупців, а, отже, і прибутковість.

Бібліографічний список:

1. Ковальчук О.А. Управління брендом як складова бренд-менеджменту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. № 11(39). С. 52–55.

2. Мельничук Л.С. Бренд-менеджмент підприємств як фактор успішності на ринку. *Наукові праці. Економіка.* 2018. Вип. 300. Т. 312. С. 17–20.

3. Савченко С.М., Нікітін В.Г. Сутність та принципи стратегічного управління ефективністю діяльності підприємства. *Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка».* 2021. № 2.

4. Смерічевський С.Ф., Петропавловська С.Є., Радченко О.А. Бренд-менеджмент : навчальний посібник. Київ : НАУ, 2019.

5. Смолич Д.В. Сутність поняття бренд-менеджмент та його роль в діяльності організації. *Економічні науки. Серія «Регіональна економіка».* 2022. Вип. 19(75). С. 236–247.

6. Струтинська І.В. Бренд-менеджмент: теорія і практика : навч. посібник. Тернопіль : Прінт-офіс. 2015. 204 с.

References:

1. Kovaljchuk O. A. (2018) Upravlinnja brendom jak skladova brend-menedzhmentu [Brand management as a component of brand management]. *Naukovi zapysky Nacionaljnogho universytetu "Ostrozjka akademija". Serija "Ekonomika".* Ostrogh: Vyd-vo NaUOA, no. 11(39), pp. 52–55. (in Ukrainian)

2. Meljnychuk L. S. (2018) Brend-menedzhment pidpryjemstv jak faktor uspishnosti na rynku [Brand management of enterprises as a factor of success in the market]. *Naukovi praci. Ekonomika*, vol. 300, tom 312, pp. 17–20. (in Ukrainian)

3. Savchenko S. M., Nikitin V. Gh. (2021) Sutnistj ta pryncypy strateghichnogho upravlinnja efektyvnistju dijaljnosti pidpryjemstva [Essence and principles of strategic management of enterprise efficiency]. *Elektronne naukove fakhove vydannja "Efektyvna ekonomika"*, no. 2. (in Ukrainian)

4. Smerichevsjkyj S. F., Petropavlovsjka S. Je., Radchenko O. A. (2019) *Brend-menedzhment: navchaljnyj posibnyk* [Brand management: textbook]. Kyiv. (in Ukrainian)

5. Smolych D. V. (2022) Sutnistj ponjattja brend-menedzhment ta jogho rolj v dijaljnosti orghanizaciji [Essence of the concept of brand management and its role in organizational activities]. *Ekonomichni nauky. Serija "Reghionaljna ekonomika",* vol. 19(75), pp. 236–247. (in Ukrainian)

6. Strutynsjka I. V. (2015) *Brend-menedzhment: teorija i praktyka*: navch. posibnyk [Brand management: theory and practice: textbook]. Ternopil: Print-ofis. (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 09.02.2024.

НОТАТКИ

Наукове видання

УКРАЇНСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ЧАСОПИС

Випуск 4, 2024

Засновано у 2023 році
Засновник: Державний податковий університет

Періодичність видання: 4 рази на рік

Українською та англійською мовами

Відповідальний секретар: *Дружинська Н.С.*
Технічний редактор: *Удовиченко В.О.*

Підписано до друку 29.02.2024 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 9,77.
Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.